

Statul bunăstării pe filiera românească: Fracturi ale dezvoltării și rupturi ale memoriei

Rizescu, Victor

Veröffentlichungsversion / Published Version

Monographie / monograph

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Rizescu, V. (2019). *Statul bunăstării pe filiera românească: Fracturi ale dezvoltării și rupturi ale memoriei*. București: Pro Universitaria Publ.. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-74799-5>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC Licence (Attribution-NonCommercial). For more information see: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

Victor Rizescu

STATUL BUNĂSTĂRII PE FILIERA ROMÂNEASCĂ

Fracturi ale dezvoltării și rupturi ale memoriei

PRO
UNIVERSITARIA

Victor Rizescu

Statul bunăstării pe filiera românească

Fracturi ale dezvoltării și rupturi ale memoriei

Victor Rizescu este conferențiar la Facultatea de Științe Politice a Universității din București, cu studii de Istorie și de Filozofie la Universitatea din București, la Universitatea Central-Europeană și la Universitatea Oxford și cu un doctorat în Istorie de la Universitatea Central-Europeană. Predă subiecte de istorie comparativă, sociologie istorică, istorie românească și teorie politică, iar cercetările sale în curs se ocupă de relația dintre tipare ideologice și politici publice în istoria României. Publicațiile sale cuprind cărțile *Ideologii românești și est-europene*, București, Editura Cuvântul, 2008 (coord.); *Tranziții discursive. Despre agende culturale, istorie intelectuală și onorabilitate ideologică după comunism*, București, Editura Corint, 2012; *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, București, Editura Universității din București, 2013; *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, București, Editura Universității din București, 2015; *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018; *Eseuri despre politica memoriei. Accente și recalibrări aniversare*, București, Editura Neverland (sub tipar).

Victor Rizescu

Statul bunăstării pe filiera românească

Fracturi ale dezvoltării și rupturi
ale memoriei

Copyright © 2019, Editura Pro Universitaria

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
RIZESCU, VICTOR

**Statul bunăstării pe filiera românească : fracturi ale
dezvoltării și rupturi ale memoriei / Victor Rizescu. -**

București : Pro Universitaria, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-606-26-1150-7

316

Referenți științifici:

Alexandru MAMINA

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române

Dragoș PETRESCU

Universitatea din București

Coperta 1

Daniel Ralph Celentano, *Subway Riders*, 1935.

Cuprins

Introducere	7
De la emanciparea muncii la protecția socială. Politica reprezentării profesionale în România la începutul secolului XX	20
Libertatea de asociere și menirea sindicatelor: departajări socialiste	20
Politica socială și reprezentarea profesională: perspectiva liberală	25
Domesticirea unei utopii regresive? Corporatismul ca teorie și practică înainte și după 1945	31
Fascismul cu față umană și practicile guvernantei	31
Instrumente euristice și contaminări ideologice	37
Începuturile statului bunăstării pe filiera românească. Scurtă retrospectivă a etapelor unei reconceptualizări	43
De la două abordări ale modernismului fascist la istoria ideii corporatiste	45
De la ideea corporatistă la problematizarea istorică a statului bunăstării	54
Centru, stânga și dreapta în politica reprezentării profesionale	61
Patru vârste românești ale politicii sociale sub auspicii corporatiste	69
Liberalismul de stânga pe filiera românească. O victimă a politicii memoriei?	76
Presiuni umanitare și diversiuni ideologice	77
Sincretism doctrinar și intervenții mediatore	83
Federalismul sindicalist și socialismul juridic. Două repere ale reformei sociale în România interbelică	92
Sindicalismul francez în România	93

Mania grupurilor și apărarea Occidentului.....	100
Instituționalismul și dreptul obiectiv, suveranitatea legală și cea politică	107
Principiile doctinare în acțiunea socială	114
Așezămintele statului social în România. Fracturi ale dezvoltării și rupturi ale memoriei	121
Sindicalismul și politica socială în 1948: fundamentele ideologice	121
Sindicalismul și politica socială în 1948: discursul istoric	125
Regimul muncii în comunism: cadrul juridic și efectele sociale	130
Bibliografie	135

Introducere

Nu se întâmplă prea des ca debutul circumstanțial al unei abordări să fie invocat ca sursă a clarviziunii și garanție a bunei întemeieri metodologice. Se face însă că tocmai o apologie de acest fel este avansată la începutul clarificărilor introductive ale cărții de față. Unul dintre capitolele sale relatează despre felul cum prezenta propunere de reconceptualizare postcomunistă prea mult amânată a evoluției înregistrate de teoria și practica statului bunăstării pe fâgașul istoriei românești a rezultat din derularea unui demers altminteri greu de asociat cu subiectul definit ca atare. Încercarea de a verifica în contextul nostru național valabilitatea enunțurilor comparative menite să revendice toate încarnările ideologiei și politicii fasciste de partea tiparelor sociale și a formelor culturale cu orientare modernizatoare sau modernistă - prin opoziție cu teza situării lor definiții în orizontul tradiționalismului - a condus, așa cum se spune acolo, la o investigație asupra întinderii și corelațiilor multiple ale pledoariilor corporatiste formulate în același spațiu. Elucidând apoi, din nou cu referire la circumstanțele locului, contururile precise ale interpenetrării dintre dimensiunea (cea mai vădit) politică a proiectului corporatist - construit, în această privință, ca o alternativă de dreapta a parlamentarismului liberal, dar funcționând și ca nucleu al apelurilor de sorginte fascistă sau semifascistă în favoarea dezvoltării accelerate - și cea a dialogului purtat de el cu viziunea sindicalismului în sfera mișcărilor de

reprezentare a intereselor profesionale - pe baza tentativei de relansare parțială a vechii organizări de breaslă din lumea premodernă -, cercetarea a condus la descoperirea discursurilor elaborate în legătură cu obiectivele politicii sociale de către exponenții aceleiași idei antisindicale (cu simpatii fasciste și proveniți din mediul claselor mijlocii urbane, cu precădere din compartimentul gulerelor albe, sau al tehnocrației incipiente). Rămâne încă de explicat mai convingător, totuși, de ce o întreprindere ale cărei sinuozități sunt astfel asumate se cuvine a fi recomandată ca deschizând o perspectivă privilegiată pentru înțelegerea procesului de dezvoltare a politicii muncii și a dispozitivelor de protecție socială în România.

Folosită foarte frecvent pentru a reitera, în spiritul studiilor despre democratizarea globală de după încheierea Războiului Rece, ideea comună deja printre clasicii sociologiei istorice că trecutul unei societăți îngustează gama de opțiuni disponibile pentru eforturile reformatoare desfășurate în interiorul ei - perpetuând deci continuități nefaste în pofida năzuințelor de inaugurare a unor noi începuturi sub mai bune auspicii -, noțiunea „dependenței de cale” și-a găsit întrebuințare și sub rubrica dezbaterilor despre evoluția de după comunism a așezămintelor statului social din țările Europei de Est. Plasate în comparație cu structurile din aceeași categorie existente în alte zone unde virtuțile vieții democratice cu baze economice capitaliste și fundamente filozofice liberale au fost reafirmate în succesiunea unor eclipse dictatoriale,¹ acestea au fost dezvăluite ca profund înrădăcinate în universul relațiilor sociale și economice forjate în timpul comunismului.² După cum era de așteptat, demersurile de identificare a moștenirilor din domeniu sedimentate succesiv și pe deasupra rupturilor revoluționare și-au asumat și sarcina

¹ Stephan Haggard, Robert R. Kaufmann, *Development, Democracy and Welfare States: Latin America, East Asia and Eastern Europe*, Princeton, Princeton University Press, 2008.

² *Ibid.*, pp. 143-178.

mai ambițioasă de a cuprinde într-o singură privire și perioada precomunismă, împreună cu cele ale comunismului și postcomunismului. Până acum, doar realitățile de profil ale Ungariei, ale Poloniei și ale statelor create prin dezmembrarea Cehoslovaciei au fost astfel raportate în mod sistematic la antecedentele lor îndepărtate - instituite mai întâi până în 1945, apoi până în 1989 -, cu concluzia unei esențiale continuități a dinamicii de dezvoltare pe respectivul palier al transformărilor istorice.³ Se pare însă că teza de ansamblu cuprinsă în această concluzie se încetățenește treptat, prin intermediul unor afirmări succinte cumva afectate de contaminare din partea generalizărilor comparatiste de largă circulație, și cu referire la cazul românesc.⁴ Aș spune că ne confruntăm cu o tendință ce se cuvine întâmpinată cu circumspecție. Mai îngrijorător este însă faptul că ea nu are cum să nu genereze reacții de nedumerire în rândurile celor doar foarte puțin avizați.

Sarcina de a stabili dozajul precis de continuitate și ruptură înfățișat de filiera românească a statului bunăstării este cu siguranță foarte laborioasă. Nu voi pretinde a putea oferi în cele ce urmează mai mult decât o serie de reperi articulate coerent, apte să lumineze calea unor strădanii de adâncire a problemicii. Voi susține însă că maniera personală de imersiune în aria numitelor probleme, pe traiectoria sinuoasă invocată mai sus, a constituit un punct de observație aparte în raport cu ambivalențele și conexiunile lor plurivalente și, prin aceasta, o modalitate de

³ Tomasz Inglot, *Welfare States in East Central Europe, 1919-2004*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, pp. 6-15.

⁴ Alfio Cerami, Simona Stănescu, „Welfare State Transformations in Romania and Bulgaria”, în Alfio Cerami, Pieter Vanhuyse, eds., *Post-communist Welfare Pathways: Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009, pp. 112-125; Suzana Dobre, „The Romanian Welfare State: Changing and Developing”, în Klaus Schubert et al., eds., *The Handbook of European Welfare Systems*, London, Routledge, 2009, pp. 415-427.

evitare a ideilor preconcepute. Ajungând la tema politicii sociale ca istoric al curentelor ideologice - prin veriga intermediară a cercetărilor privind relația dintre doctrinele cuprinzătoare, proiectele de dezvoltare cu țeluri mai precise și politicile publice promovate în spațiul românesc,⁵ dar și în continuarea unei reflecții asupra evantaiului de atitudini ideologice anterioare comunismului privit ca principal reper al orientării democratice postcomuniste⁶ (cu condiția încadrării comparative adecvate, ea însăși întreprinsă în conjuncție cu reconstituirea morfologiei specifice a dinamicii ideologice din spațiul național, tratat ca exemplificator pentru periferia globală a lumii moderne⁷) -, am avut ocazia să capăt o percepție acută a felului cum chestiunea se întrepătrunde cu metamorfozele conștiinței publice și ale memoriei colective.

Am putut constata, astfel, că recurenta respingere principială a interpretărilor istorice forjate în vremea comunismului a lăsat practic nealterată vreme de trei decenii - cel puțin pe palierul discursurilor cu audiență și influență semnificativă -, una dintre concepțiile în cauză investite în modul cel mai pregnant cu o funcție legitimatoră de regimul prăbușit în 1989. Este vorba de cea referitoare la caracterul de cvasivacuitate al politicii sociale practicate până în 1945. Persistenta confuzie instaurată în jurul unui subiect cu rezonanță stângistă și cu amprentă comunistă a făcut ca principalele componente ale ei să supraviețuiască - fie și desprinse din fosta lor armătură coerentă - într-o stare de veșnic dizarmonică

⁵ Victor Rizescu, *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018.

⁶ Idem, *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, București, Editura Universității din București, 2015.

⁷ Idem, *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, București, Editura Universității din București, 2013.

interpenetrare cu expresiile repulsiei față de tot ceea ce amintește de comunism, prea adesea traduse în termenii scepticismului față de tot ceea ce interferează cu teritoriul stângii. Mai recent, s-a conturat și pericolul ca încâlceala limbilor descrisă astfel să se agraveze în virtutea crescândeii răspândiri a reacțiilor critice la adresa ritualismului antistângist, predispuse parcă - atunci când sunt asociate cu incursiuni în domeniul discutat aici - să redescopere - pentru a le transpune în limbaje cu răspândire internațională - accente istoriografice inițiate în epoca lui Mihail Roller⁸ și precizate în cea a lui Ilie Ceaușescu.⁹ Ca un făcut, bibliografia internațională consacrată istoriei românești - de regulă o sursă de inspirație și un punct de plecare al demersurilor de reconceptualizare - nu ne ajută de această dată prin vreo problematizare recognoscibilă și substanțială (fiind exclusiv preocupată să înțeleagă handicapurile, eșecurile și succesele parțiale ale strategiilor locale de creștere economică, în lumea decalajelor de dezvoltare).

Studiile comparative despre istoria statului bunăstării au arătat că geneza și evoluția ulterioară a elementelor sale constitutive au fost determinate, în diverse perioade și contexte, de acțiunea unor vectori variabili ai presiunilor sociale și a unor alianțe politice cu topografii schimbătoare.¹⁰ Relația indisolubilă dintre militantismul sindical și

⁸ *Documente din mișcarea muncitorească, 1872-1916*, ed. de Mihail Roller, ed. a II-a, București, Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947; Marcu Onescu, „Caracterul reacționar al trecutei legislații muncitorești române. Aspecte actuale”, în *Studii* 1:2, 1948, pp. 208-230.

⁹ Nicolae Petreanu, Ilie Ceaușescu, coord., *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864-1944*, București, Editura Științifică, 1972; Emilian Bold et al., *Concesii și restricții în legislația muncii din România, 1920-1940*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 1980.

¹⁰ Peter Baldwin, *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State, 1875-1975*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999 [1990].

creșterea cumulativă a formelor de protecție socială a fost reliefată deja de clasici ai domeniului precum Sindey și Beatrice Webb - în lucrările lor monumentale publicate pentru prima oară în 1894 (asupra istoriei sindicalismului)¹¹ și 1897 (asupra reconstrucției în curs a corpului social în jurul noilor acorduri stabilite între sindicate și angajatori sub egida factorilor politici)¹² - ca reprezentând firul conducător al respectivelor tipare evolutive, pentru a fi apoi examinată în mod repetat cu referire la durata lungă a condiționărilor reciproce dintre fenomenele implicate¹³ sau la secvențe particulare ale acestora.¹⁴ Compoziția socială variată a mișcărilor sindicale este întotdeauna înțeleasă ca unul dintre parametrii determinanți ai procesului. În schimb, singura narațiune românească a genului vorbește despre firavul sindicalism muncitoresc precomunist - dominat de proletariatul marilor întreprinderi, amorsat sub auspiciile unei alianțe împinse până la pragul fuziunii depline cu fragila politică socialistă a momentului și profund politizat din această cauză - ca despre unica forță acționând în direcția schimbării dezirabile, prin confruntare cu inerția tuturor celorlalte clase, partide și facțiuni.¹⁵ Așa cum spuneam, anticomunismul necalibrat își dă mâna fără să vrea cu reziduurile academice ale comunismului

¹¹ Sindey Webb, Beatrice Webb, *The History of Trade Unionism*, rev. ed., New York, Longmans, Green and Co., 1920.

¹² Idem, *Industrial Democracy*, rev. ed., London, Longmans, Green and Co., 1902.

¹³ Derek Frazer, *The Evolution of the British Welfare State: a History of Social Policy since the Industrial Revolution*, sec. ed., Basingstoke, Macmillan, 1984; Henry Pelling, *A History of British Trade Unionism*, fifth ed., Basingstoke, Palgrave Macmillan, 1992.

¹⁴ Mark Curthoys, *Governments, Labor and the Law in Mid-Victorian Britain: the Trade Union Legislation of the 1870's*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

¹⁵ Petreanu, Ceaușescu, coord., *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România*; Florea Dragne et al., *Mișcarea sindicală din România*, București, Editura Politică, 1981.

pentru a lăsa neatinsă - sau inconsecvent și confuz modificată¹⁶ - o interpretare stringent neverosimilă. Fie și descoperite din întâmplare, ca un efect colateral al căutărilor cu altă țintă, structurile de reprezentare a intereselor profesionale cu recrutare din bazinul meseriașilor independenți, al micilor patroni și al profesioniștilor intelectuali mi-au putut revela fenomenul de polimorfism social al inițiativelor de pionierat apte să fie revendicate pentru o înțelegere a statului bunăstării pe filiera românească, elaborată prin raportare nepreconcepută la caracteristicile structurale ale țării din prima jumătate a secolului XX.

Problema diverselor origini din sfera structurii și a conflictelor sociale ale diferitelor forme adoptate de politica socială este dezbătută și în cadrul abordărilor comparative având ca obiectiv elaborarea unor tipologii ale statului bunăstării. Cea mai importantă dintre ele - expusă pentru prima oară într-o carte din 1990,¹⁷ pentru a face ulterior obiectul unor numeroase eforturi de rafinare, explicitare și revizuire¹⁸ - combină investigația de acest fel cu cea consacrată afiliierilor și fundamentărilor ideologice definitorii ale varietăților naționale și regionale de politici publice supuse analizei, identificând, în funcție de ultimul criteriu menționat, trei tipuri ideale de așezăminte relevante: cel liberal - cu cea mai bună aproximare istorică în Marea Britanie -, cel conservator - exemplificat paradigmatic de traiectoria de dezvoltare inaugurată în Germania epocii

¹⁶ Nicolae Jurca, *Istoria social-democrației din România*, București, Editura Științifică, 1994; Ilie Marinescu, *Politica socială interbelică în România. Relațiile dintre muncă și capital*, București, Editura Tehnică, 1995.

¹⁷ Gøsta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, Polity Press, 1996 [1990].

¹⁸ Robert E. Goodin et al., *The Real Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999; Mel Cousins, *European Welfare States: Comparative Perspectives*, London, Sage Publications, 2005, pp. 107-122.

bismarckiene - și cel social-democrat - cu spațiul scandinav ca principal referent exemplar¹⁹ (acesta din urmă altminteri invocat cel mai adesea ca excentric și neimitabil²⁰). Cum ni se spune că etapele timpurii ale seriilor evolutive etichetate după această practică nu pot fi catalogate în mod concludent decât în lumina cristalizărilor din fazele mai târzii - consumate după cel de-al Doilea Război Mondial, atunci când schimbarea socială românească fusese propulsată pe linia comunismului - este evident că nu putem purcede la relectura sistematică a istoriei noastre printr-o asemenea grilă. Ea poate fi avută însă în vedere ca reper atunci când ne asumăm sarcina de a măsura ponderea deținută de centrul liberal, respectiv de stânga socialistă și de forțele politice ale dreptei în perimetrul începuturilor precomuniste ale statului social. Procedând ca atare, am re poziționat socialismul sub rubrica discursurilor de opoziție cu influență limitată, revelând, în schimb, funcția esențială îndeplinită de fenomenul difuz al deschiderii liberalismului spre urgențele reformei sociale, pe palierul unei epoci marcate de multiple metamorfoze intelectuale determinate pretutindeni de aceleași presiuni.²¹ În rezonanță cu climatul ideologic de ansamblu al țării pe parcursul ultimelor decenii de dinaintea comunismului - dar și în conformitate cu pregnanța supraviețuirilor tradiționaliste -, vocile și acțiunile dreptei - manifestate pe acest versant sub înfățișarea unor nuanțe succesive și concurente ale viziunii corporatiste -

¹⁹ Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, pp. 9-34.

²⁰ Nik Brandal et al., *The Nordic Model of Social Democracy*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2013, pp. 94-108.

²¹ James T. Kloppenberg, *Uncertain Victory: Social Democracy and Progressivism in European and American Thought, 1870-1920*, New York, Oxford University Press, 1986; Richard Bellamy, *Liberalism and Modern Society. A Historical Argument*, University Park, Penns., The Pennsylvania State University Press, 1992.

își dezvăluie forța redutabilă, altminteri cronic subevaluată din toate motivele amintite, dar și ca o consecință a reticenței de a explora rolul jucat de dreapta într-un tronson al vieții sociale asociat în mod predilect cu valorile stângii. Cu scopul de a răspunde unor asemenea nelămuriri, unul dintre capitolele următoare se apleacă în spirit comparativ asupra ambivalențelor generice de lungă durată ale corporatismului, tratat de obicei ca fenomen emblematic pentru autoritarismul fascist în mai mare măsură decât pentru evoluția statului bunăstării.

Un admirator din România interbelică al civilizației britanice găsea potrivit să sublinieze că „o bună parte a statului nostru modern se sprijină pe așezăminte a căror origine este engleză”, adăugând că „acestea au fost însușite de noi prin intermediul altor țări”, firește după ce fuseseră „transformate după necesitățile societăților de unde ne veneau, de fapt din Franța și Belgia”, pentru a conchide că atunci când „împrumutăm o formă de organizare de la străini, este bine să o cunoaștem în înfățișarea ei originală, iar nu după ce a trecut prin mentalitatea altor națiuni”.²² Remarca figurează în prefața unei cărți unde „organizarea economică a societății” beneficiază de un capitol separat în cadrul descrierii sinoptice a tot ceea ce putea fi înțeles și validat ca un resort al preeminenței englezești în lumea modelată de parlamentarismul liberal, de revoluția industrială și de imperialismul colonial.²³ Sunt menționate acolo și câteva repere ale reglementărilor cu funcție de protecție socială introduse treptat în contrapunct cu ascensiunea capitalismului și pe baza resurselor create de el, în conformitate cu viziunea istoricilor britanici contemporani, predispuși să organizeze datele referitoare la evoluția recentă a țării lor pornind de la observația că „pe parcursul ultimului secol

²² Nicolae Petrescu, *Anglia. Societatea. Statul. Civilizația*, ed. a II-a, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939, p. 8.

²³ *Ibid.*, pp. 58-80.

și jumătate, ritmul progresului în privința controlului exercitat de om asupra naturii a fost de zece ori mai mare decât în perioada cuprinsă între Cezar și Napoleon”.²⁴

Atunci când invoca transplantul pionieratelor britanice în România pe calea traducerilor franțuzești, anglofilul citat avea în vedere fără îndoială tiparele încetățenirii contextuale a așezămintelor moderne ale organizării constituționale și ale dreptului civil, penal și comercial. El nu s-ar fi contrazis însă cătuși de puțin dacă ar fi stăruit cu gândul asupra dreptului muncii și a politicii sociale (prea recente și indeterminate atunci pentru a face obiectul unor asemenea reflecții). Toate capitolele ce urmează - și unul dintre ele cu mai multă insistență - se ocupă de maniera aclimatizării românești pe filieră franceză a pledoariilor destinate să acrediteze în context ideea intervenției mediatore, legitime și necesare, a statului în raporturile dintre factorii economici - sau în relațiile dintre muncă și capital, pentru a întrebuița expresia mai frecventă din epocă -, laolaltă cu toate derivațiile și conexiunile sale (mai ales cu reglementarea libertății sindicale în formula liberalismului, prin departajare deopotrivă față de politizarea socialistă și de etatizarea corporatistă a sindicalismului). Se arată și că idiomul francez al domeniului - tratat ca definitoriu pentru acesta de autoritățile locului până la sfârșitul perioadei precomuniste²⁵ - a constituit principalul vehicul de transfer înspre spațiul nostru a legislației internaționale a muncii, demarată la cumpăna secolelor XIX și XX prin convergența mai multor limbaje²⁶ pentru a fi apoi asumată și dezvoltată,

²⁴ George Macaulay Trevelyan, *British History in the Nineteenth Century (1782-1801)*, London, Longmans, 1930 [1922], p. XIII.

²⁵ G. Tașcă, *Politica socială a României. Legislația muncitorească*, București, Tiparul Românesc, 1940.

²⁶ Lujo Brentano, *Hours and Wages in Relation to Production*, transl. by William Arnold, New York, Swan Sonnenschein & Co., 1894; H. J. W. Hetherington, *International Labor Legislation*, London, Methuen & Co., Ltd., 1920; E. John Solano, ed., *Labor as an International Problem*, London, Macmillan & Co., Ltd., 1920.

din 1919, de Organizația Internațională a Muncii. Monitorizarea scrupuloasă a convențiilor și recomandărilor emise de cel din urmă for de către responsabili locali ai parteneriatului cu el²⁷ trebuie înțeleasă ca o expresie a dedicației agonice față de perspectiva liberalismului de stânga, cu deschidere socială, amintit anterior. Iar dinamica treptatei conștientizări și interiorizări colective a regulilor prescrise de instituția cu sediul la Geneva în calitate de norme ale vieții moderne se cuvine apreciată ca solidară cu declinul vechii concepții despre asistența socială ca un act de caritate. Cu rădăcini adânci în istorie - și cu forme variabile în funcție de contextele culturale de incubație²⁸ - aceasta a fost înlocuită în alte părți de politica modernă a bunăstării pe diverse traiectorii ale schimbării (precum liberalismul britanic,²⁹ conservatorismul german³⁰ sau fascismul italian³¹).

²⁷ *Proiectele de convenții și recomandările adoptate de conferințele internaționale ale muncii de la 1919-1928*, București, „Cartea Românească”, 1929; *Proiectele de convenții și recomandările adoptate de conferințele internaționale ale muncii din 1929 și 1930*, București, „Cartea Românească”, 1931; *Proiectele de convenții și recomandările adoptate de conferințele internaționale ale muncii din 1931 și 1932*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1933; *International Labor Conference. Conventions and Recommendations, 1919-1949*, Geneva, International Labor Office, 1949.

²⁸ Ole Peter Grell, Andrew Cunningham, eds., *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe, 1500-1700*, London, Routledge, 1997; Ole Peter Grell et al., eds., *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, London, Routledge, 1999.

²⁹ Lorie Charlesworth, *Welfare's Forgotten Past: a Socio-Legal History of the Poor Law*, London, Routledge, 2010.

³⁰ Larry Frohman, *Poor Relief and Welfare in Germany from the Reformation to World War I*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

³¹ Maria Sofia Quine, *Italy's Social Revolution: Charity and Welfare from Liberalism to Fascism*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2002.

Tranziția de la paradigma filantropiei la cea a statului bunăstării a fost deplin consumată doar atunci când filozofia subiacentă politicii sociale și cadrului său legislativ a înrădăcinat în conștiința publică noțiunea că toate dispozitivele și practicile implicate în proces dau expresie unor drepturi constitutive pentru condiția de cetățean sub acoperământul democrației liberale. Consacrând în mod răsunător doctrina drepturilor sociale situate în continuarea celor civile și politice - la mai bine de un veac și jumătate după ce constituția iacobină din 1793 anticipase ideea prin teza că „țelul societății este fericirea colectivă” asigurată printr-un minim de bunăstare³² - prelegerea din 1949 a lui T.H. Marshall despre „cetățenie și clasă socială”³³ a oferit un complement normativ programului de revizuire radicală a sistemului britanic de asigurări sociale alcătuit de William Beveridge în 1942,³⁴ în rezonanță cu teoria economică a lui John Maynard Keynes.³⁵ Eroziunea ulterioară a „colectivismului liberal” fundamentat de Keynes și Beveridge,³⁶ împreună cu corespunzătorul reviriment neoliberal, au condus la relansarea dezbatelor filozofice asupra temeiurilor, întinderii și implicațiilor practice ale pachetului de drepturi sociale celebrate cu entuziasm în anii 1940.³⁷ Toate acestea se întâmplau într-

³² Eric J. Hobsbawm, *The Age of Revolution, 1789-1848*, New York, Vintage Books, 1996 [1962], pp. 67-72.

³³ T.H. Marshall, „Citizenship and Social Class”, în *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge, Cambridge University Press, 1950, pp. 1-85; Asa Briggs, „The Welfare State in Historical Perspective”, în *European Journal of Sociology* 2: 2, 1961, pp. 221-258.

³⁴ *Social Insurance and Allied Services. Report by Sir William Beveridge Presented to Parliament by Command of His Majesty*, London, His Majesty's Stationery Office, 1942.

³⁵ Tom Kutler et al., *Keynes, Beveridge and beyond*, London, Routledge, 2003 [1986].

³⁶ *Ibid.*, pp. 18-19.

³⁷ Robert E. Goodin, *Reasons for Welfare: the Political Theory of the Welfare State*, Princeton, Princeton University Press, 1986.

o vreme când în România drepturile din aceeași categorie erau redefinite ca reversul obligației de a munci în condiții inautentic negociabile, iar sindicatele erau transformate în organe ale statului, prin absorbția lor în politica partidului. Ultimul capitol circumscrie contururile ideologice și juridice ale restructurării în cauză, ridicând semne de întrebare în legătură cu justa evaluare a protecției sociale generate sub veșmânt autoritar, atunci când luăm în considerare doar aspectul eficienței sale în planul nivelului de trai. Interogația este lansată însă cu convingerea că doar elucidarea problematicii de ansamblu a statului bunăstării sub raportul bazelor teoretice și al formelor instituționale dezvoltate pe durata lungă a istoriei ne poate permite să formulăm opinii coerente în asemenea chestiuni particulare.

Cinci dintre cele șase capitole au pornit de la contribuțiile mele la conferințe din ultimii ani de la București și de la Iași. Le mulțumesc lui Viorel Achim, Sorin Antohi, Dragoș Petrescu și Zoltan Rostas pentru a fi găzduit intervențiile mele în cadrul evenimentelor sau al secțiunilor organizate de ei (după caz, și pentru invitația de a participa astfel). Le mulțumesc lui Sabin Drăgulin pentru stimulentele de a scrie despre corporatism în relație cu utopia și celor trei reviste de politologie unde au fost publicate primele versiuni ale articolelor pentru permisiunea de a le relua aici.

De la emanciparea muncii la protecția socială. Politica reprezentării profesionale în România la începutul secolului XX

Elaborate începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, componentele fundamentale ale statului social au devenit o parte integrantă a societății într-o asemenea măsură încât nu mai sunt percepute ca putând constitui un obiect de dispută între ideologii și politici ale stângii și ale dreptei. Organizarea muncii pe baze individualiste și contractualiste, prin opoziție cu sistemul de privilegii și obligații reciproce al vechiului regim - realizată în cadrul Revoluției Franceze în 1791 - a fost urmată de construirea treptată a sistemului modern de protecție socială. Politica reprezentării intereselor profesionale a participat la proces pe măsură ce a fost ea însăși așezată pe baze legislative moderne (În contextul aceluiași caz exemplar francez, aceasta s-a întâmplat la 1884, după ce coalițiile profesionale de orice fel au fost mai întâi interzise prin codul penal napoleonian, pentru a fi apoi dezincriminate printr-o lege a celui de-al doilea imperiu, în 1864.) Articolul de față participă la reconstituirea istorică a aceleiași dinamici de evoluție în context românesc.

Libertatea de asociere și menirea sindicatelor: departajări socialiste

În România, procesul de elaborare a legislației muncii și de dezvoltare a politicii sociale a debutat, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX,

Versiune anterioară în *Polis. Revistă de științe politice* 4: 4 (s.n.), 2016, pp. 175-184. O versiune a fost prezentată în cadrul conferinței „Emancipare socială și politică în România modernă. Noi perspective și interpretări”, organizată de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, cu sprijinul Consiliului Național al Cercetării Științifice, în zilele de 20-21 septembrie 2016.

sub semnul unei pronunțate continuități la nivelul terminologiei în raport cu instituțiile și practicile societății premoderne. „Legea pentru organizarea meseriilor” din 1902 (promovată de ministrul liberal al Agriculturii Basile M. Missir) și cea pentru „organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești” de la 1912 (inițiată de ministrul conservator al Industriei și Comerțului D.S. Nenițescu) au avansat o politică de redresare a meșteșugurilor și a micii industrii - în fața concurenței occidentale și a mării industrii locale incipiente, dar și cu obiective naționaliste, prin raportare la elementul alogen - având în centru ideea organizării întregii ramuri pe baza organizațiilor corporative (corporații cu minimum 50 de membri în cazul legii Missir, bresle cu minimum 25 de membri congregate în coporații cu minimum 1000 de membri în cazul legii Nenițescu), a căror denunțare (cel puțin) evoca instituția breslelor tradiționale desființate printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri din iunie 1873, la capătul unei evoluții începute cu proclamarea libertății comerțului prin Regulamentele Organice. Adoptate în continuarea unor proiecte legislative conservatoare asemănătoare ale lui P.P. Carp (din 1881, reluat în 1888) și N. Filipescu (din 1901), noile reglementări se întemeiau pe principiul apartenenței (semi)obligatorii a meșteșugarilor, muncitorilor, calfelor și ucenicilor la structurile breslelor și corporațiilor, principiu definit de legea Missir prin aceea că, „odată ce o parte a meseriașilor din o localitate au hotărât să formeze o corporație, ceilalți meseriași din aceeași categorie de meserie trebuie să facă parte din ea. Dacă cineva nu vroia să facă parte, avea toată libertatea, dar nu mai putea să-și exercite meseria”.¹

¹ Constantin C. Numian, *Breslele vechi și breslele noi*, Pitești, f.e., 1915, p. 85. Expunerea de motive a legii Missir argumentează că proiectul „împacă principiile liberale” în măsura în care „formarea unei corporațiuni depinde numai de voința celor interesați”, explicând în continuare că „odată [...] formată corporațiunea, face parte din ea orice meseriaș de aceeași meserie din comună.

Cel mai coerent dintre discursurile critice formulate în epocă în legătură cu această politică - cel al mișcării socialiste - are ca fir conducător ideea reacționarismului patent al legiurilor invocate, văzute ca supraviețuiri premoderne și precapitaliste și ca falsificări ale principiilor juridice de factură liberală și burgheză. În versiunea lui Cristian Racovski, discursul respectiv este consonant cu caracterizarea gheristă a structurilor socio-economice românești ca reprezentând o distorsiune a capitalismului, rezultând din fuziunea perversă dintre elemente ale societății capitaliste și remanențe ale feudalismului. La fel de caracteristică pentru viziunea de ansamblu a socialismului românesc al epocii este și pledoaria pentru o politică liberală locală consecventă cu principiile generice ale doctrinei, întemeiată pe convingerea că, altminteri, „liberalismul român n-are nimic a face cu liberalismul occidental și îndeosebi cu înfăptuirea lui clasică din Anglia”.² Obligativitatea corporațiilor și a breslelor exprimă în modul cel mai acut contradicțiile semnalate, odată ce se admite că „revoluția franceză de la 1789, care a proclamat libertatea individuală, a interzis corporațiile, ca o tăgadă a libertății individuale”.³ În virtutea acestui fapt, „dacă le este interzis autorităților a împiedica pe un cetățean de a face parte dintr-o asociație licită, care nu este în contradicție cu Constituția, tot așa le este interzis [...] a sili pe cineva să facă parte dintr-o asociație care nu e conformă cu ideile și interesele lui”.⁴ Ca atare, „corporațiile [...] sunt propriu-zis o negare a dreptului de asociațiune,

Principiul obligativității decizunii majorității este hotărâtor”. Vezi B. M. Missir, *Legea pentru organizarea meseriilor și regulamentul privitor la aplicarea ei, precedate de dezbaterele corpurilor legiuitoare și de proiectele de legi anterioare*, București, Atelierele Grafice I. V. Socecu, 1905, p. 64.

² Cristian Racovski, *Jos Legea Meseriilor. Ce nu vrem și ce vrem*, ed. a II-a, București, Cercul de Editură Socialistă, 1913, p. 4.

³ *Ibid.*, p. 6.

⁴ *Ibid.*, p. 6.

[și nu] o manifestare a lui”, iar „în dreptul modern nu există loc pentru corporații”.⁵ Pentru Racovski, legile meseriilor sunt responsabile pentru emanciparea incompletă și inautentică a muncii față de restricțiile impuse de structurile cu caracter corporatist ale epocii premoderne.

Acuzând și ineficiența măsurilor legislative existente în privința unei autentice reglementări a relațiilor dintre muncă și capital - din cauza caracterului lor mixt (incluzând deopotrivă patroni și salariați) și deci prin „starea înjositoare de dependență în care [ele pun] pe lucrători și ucenici față de patroni”⁶ - comentariul lui Racovski indică sindicatele muncitorești - sau, în genere, coalițiile de salariați, constituite prin opoziție față de patronate - ca unica modalitate acceptabilă de organizare a reprezentării profesionale cu scopul de a asigura progresul politicii de protecție socială, pe baza unei legislații adecvate a muncii. Într-adevăr, „dacă muncitorimea conștientă din România luptă contra corporațiilor” - spune liderul socialist - „ea pune în același timp la dispoziția muncitorilor o armă oțelită și încercată, care poartă cea mai curată marcă europeană. [...] Această armă este sindicatul”, definit ca „organizația liberă a muncitorilor”, unde „intră numai muncitori” cu „scopul [...] de a apăra pe muncitori”.⁷ Conexiunea dintre respingerea corporatismului cu caracter de obligativitate și promovarea asocierii sindicale liber-consimțite pe baza revendicării de aplicare consecventă a principiilor constituționalismului liberal este subliniată de condamnarea sub aceeași acuzație de neconstituționalitate deopotrivă a legilor de la 1902 și 1912 referitoare la organizarea meseriilor și a legii Orleanu de la 1909 care „a luat salariaților statului dreptul la asociațiune și dreptul la

⁵ Idem, *Sindicatele muncitorești. Rolul și istoria lor*, Constanța, Cercul de Editură Socialistă, 1906, p. 47.

⁶ Idem, *Jos Legea Meseriilor*, p. 6.

⁷ Idem, *Jos corporațiile*, București, Cercul de Editură Socialistă, 1907, p. 48.

grevă” (consacrată în presa socialistă ca „legea scelerată”).⁸ Desigur, caracterizarea citată mai sus a sindicalismului ca o afacere exclusiv muncitorească nu redă exact spiritul gândirii lui Racovski în domeniu, lucru dovedit de un manifest electoral adresat de el funcționarilor publici la sfârșitul anului 1915, pentru alegerile parlamentare din ianuarie 1916 (și construit prin opoziție cu aceeași lege Orleanu), unde se clarifică faptul că „dacă straturile superioare ale funcționării [...] pot fi considerate ca făcând parte din clasa stăpânitoare, aceasta nu e deloc adevărat când e vorba de funcționarii mici”, invocați ca „adevărați fii ai poporului și adevărați proletari”.⁹

În conformitate cu structura de ansamblu a doctrinei gheriste, argumentația clădită de Racovski în chestiunea reprezentării profesionale combină pledoaria în favoarea socialismului local al momentului ca un campion al principiilor liberale în lupta împotriva perversiunii suferite de liberalism în mediul românesc” - și sub îndrumarea liberalilor oficiali ai locului” - cu dezideratele de anvergură și de durată ale proiectului socialist,¹⁰ ea afirmând că „lupta politică este o prelungire și încoronare a luptei sindicale”, că „mișcarea socialistă este forma cea mai desăvârșită a mișcării sindicale” și că „numai cu socialismul un sindicat justifică menirea sa istorică”.¹¹ O asemenea profesiune de credință este grăitoare pentru politica de anexare tactică și simbolică a sindicalismului muncitoresc de către mișcarea socialistă, începută în epocă și continuată după Primul Război Mondial în

⁸ Idem, *Ceferiștii și Partidul Social-Democrat*, f.l., f.e., [1915], p. 7; Idem, *Jos Legea Meseriilor*, p. 6.

⁹ Idem, *Funcționarii publici și Partidul Social-Democrat*, f.l., f.e., [1915], p. 2.

¹⁰ Victor Rădescu, „Constantin Stere, populismul și celelalte marxisme românești”, în *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, București, Editura Universității din București, 2015, pp. 223-293.

¹¹ Racovski, *Sindicatelor muncitorești*, pp. 50-52.

concurență cu comunismul. Ea dă seama în mod convingător și pentru practica istoriografică - inițiată în perioada 1944-1948 și continuată pe întreg parcursul regimului comunist - de prezentare a sindicalismului muncitoresc drept singura formă semnificativă a reprezentării profesionale în relație cu evoluția cumulativă a dreptului muncii și a politicii sociale, precum și de descriere a întregului dispozitiv legislativ și instituțional al protecției sociale elaborat până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial ca fiind în esență un rezultat al presiunilor exercitate de mișcarea muncitorească - socialistă și comunistă - împotriva politicii de rezistență, concesi și echivoc urmată de partidele burgheze. Este interesant că, după comunism, tendința de perpetuare a vechilor modele interpretative s-a conjugat în mod pervers cu cea de depreciere a subiectelor percepute ca asociate cu predilecțiile retoricii legitimizează a regimului anterior, cu rezultatul de a întârzia consacrarea unei alte interpretări istorice: aceea a criticii socialiste funcționând - cu rezultate notabile, altminteri - în marginea politicii de aliniere la standardele internaționale emergente ale politicii sociale în cadrul capitalismului, urmată de partidele dominante.

Politica socială și reprezentarea profesională: perspectiva liberală

Tezele centrale ale discursului promovat în afara taberei socialiste și menit să aclimatizeze în mediul românesc principiile elementare ale protecției sociale sunt clar exprimate - și prin departajare față de socialism - în epoca legiurilor Missir și Nenițescu. O deslușire asupra „legislației muncii” din 1908 explică astfel felul cum „se poate crede, de unii nedumeriți asupra cestiunei legilor de raporturi între muncitori și patroni sau capitaliști, că este vorba de o mișcare propriu-zisă socialistă”. Prin opoziție cu această neînțelegere, se clarifică faptul că „una este [...] mișcarea muncitorilor ce cer legiferarea [...] raporturilor

lor cu patronii [...], alta este doctrina socialistă”. Aceasta pentru că „la principiile generale de libertate absolută ale revoluțiunii [franceze], ce lasă pe cel slab în lupta cea mai neegală și crudă cu cel tare, socialiștii răspund tot cu principii generale, tăgăduind dreptul unei proprietăți private”. Concluzia este formulată prin separarea netă a domeniilor acțiunii sociale, arătându-se că, dacă „partea politică ce va rezulta din mișcarea muncitorimei nu poate fi încă definită și nici prevăzută, [...] altceva este cu partea economică”,¹² revendicată ca o componentă legitimă a politicii curente, în virtutea unei actualizări elementare a concepției liberale. Lucrarea de mult mai mare anvergură a lui N. Petrescu-Comnen, intitulată *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă* și publicată în 1910, este la fel de hotărâtă să disocieze obiectivele liberalismului cu deschidere socială față de dezideratele socialiste. „O lege este socialistă”, se spune aici, „când în intențiunea legiuitorului se constată o pornire comunistă, o dorință de a lua de la unii pentru a da altora, o tendință de spoliațiune, motivată de oarecari considerațiuni sentimentale independente de orice idee de drept. Să încetăm prin urmare a vedea vecinic, peste tot, fantoma socialismului, să cercetăm mai bine care sunt terenurile activității economice în care regimul libertății a dat rezultate satisfăcătoare, și care sunt cele unde o intervențiune sinceră, lipsită de orice idee comunistă, este nu numai utilă, dar chiar indispensabilă”.¹³

Abordarea istorică a fenomenului reprezentării profesionale în ansamblul său, dincolo de segmentul sindicalismului proletar înțeles de Racovski ca singura alternativă a reacționarismului breslelor și corporațiilor

¹² Take Policrat, *Legislațiunea muncii*, București, Tipografia Aurora, 1908, pp. 40-46.

¹³ N. Petrescu-Comnen, *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1910, p. 8.

reînstituie agonic după decesul lor natural din anii 1870 - înglobând, deci, asociațiile profesionale cu caracter patronal, cele ale guvernelor albe și cele ale meseriașilor și micilor industriași, alături de organizațiile muncitorești -, se impune ca un corespondent firesc al demersului menit să reconstituie - în răspărul istoriei legitimizează socialiste și comuniste, dar și al derutei antistângiste postcomuniste - evoluția politicii sociale în relație cu ansamblul partidelor și grupărilor ideologice implicate. Concepția subiacentă legilor Missir și Nenișescu poate fi oare și ea recuperată, într-o asemenea perspectivă, ca orientată spre viitor și ca participând la dinamica de dezvoltare a dreptului muncii și a protecției sociale?

O teză de doctorat în drept din 1915, intitulată *Breslele vechi și breslele noi* - și reluând, de fapt, titlul unei intervenții mai puțin concludente a lui Virgil Madgearu de la 1912 - sugerează un răspuns afirmativ, atunci când plasează ferm în orizontul modernității juridice legile criticate de Racovski ca neconforme cu temeiurile dreptului burghez. „Breslele de la 1902 și 1912”, spune autorul, „nu sunt vreo modificare, vreo adaptare a vechilor bresle, față de noul mediu economic creat de împrejurări. Legiuitorul a curmat brusc firul evoluției și a găsit că e mai bine să împrumute legislațiile străine pentru organizarea meseriilor, decât să studieze vechile organizații românești”.¹⁴ Încă și mai semnificativ, lista surselor de inspirație menționate în comentariu - ca și în preambulul actului de la 1902 - include - pe lângă documente austriece, maghiare și germane de la 1859, respectiv 1884 și 1900 - paradigma lege franceză Waldeck-Rousseau „pentru crearea sindicatelor profesionale” de la 1884, a cărei concepție și titulatură avea să fie urmată de legea românească promovată de Grigore Trancu-Iași la 1921, sub guvernare averescană (aceasta depășind în mod decisiv reglementările anterioare prin concepția sa modernă asupra

¹⁴ Numian, *Breslele vechi și breslele noi*, p. 111.

organizării sindicatelor profesionale de salariați, patronale sau mixte).¹⁵ Inspiratorul celei din urmă se manifestase la începutul secolului ca un critic al corporațiilor obligatorii,¹⁶ iar raportorul în Senat al proiectului de lege argumentează și el - în consonanță cu critica lui Racovski dar împărtășind prezumțiile filozofice ale lui Petrescu-Comnen - că „asociațiunea profesională liberă este una dintre cele mai bune căi pe care un liberalism luminat și preocupat de viitor o poate deschide mișcării sociale”.¹⁷

Atunci când menționează ideile politice corporatiste franceze de sorginte catolică de la sfârșitul secolului al XIX-lea pentru a întări diagnosticul său de reacționarism în legătură cu breslele și corporațiile românești reînstituite la începutul secolului XX,¹⁸ Racovski nu avea cum să anticipeze, desigur, prodigioasa carieră a proiectului corporatist pe parcursul perioadei interbelice - în asociere cu politica fascistă și cu alte versiuni ale autoritarismului de dreapta -, și încă mai puțin putea să prevadă variatele reajustări ale aceluiași idei, în corelație cu orientări ideologice foarte diverse și în strânsă legătură cu proiectele de redresare a decalajelor de dezvoltare, în lumea celei de-a doua jumătăți a secolului XX (studiate sistematic în manieră comparativă începând cu un celebru articol al lui Philippe C. Schmitter din 1974, semnificativ pentru felul cum plasează în centrul tradiției corporatiste lucrarea principală în domeniu a lui Mihail Manoilescu, din 1934¹⁹). Beneficiind de o perspectivă inaccesibilă lui Racovski la momentul 1900, suntem

¹⁵ „Lege asupra sindicatelor profesionale”, în *Monitorul oficial* 41, 26 mai 1921, pp. 1419-1425.

¹⁶ Grigore Trancu-Iași, *Câteva articole în chestiunea meseriașilor și muncitorilor*, Galați, Tipografiile Dunărea, 1914.

¹⁷ N.P. Romanescu, *Legea asupra sindicatelor profesionale. Legea pentru reglementarea conflictelor de muncă*, București, Tiparul „Oltenia”, [1921].

¹⁸ Racovski, *Jos corporațiile*, p. 19.

¹⁹ Philippe C. Schmitter, „Still the Century of Corporatism?”, în *The Review of Politics* 36: 1, 1974, pp. 85-131.

îndrituiți să reinterprețăm episodul istoric al „luptei clasei muncitoare împotriva corporațiilor” din epoca legilor Missir și Nenițescu - este titlul unui articol scris în directă succesiune a criticii socialiste de dinaintea Primului Război Mondial²⁰ - ca o parte a contextului ideologic românesc unde s-a cristalizat teoria lui Manoilescu (deci ca participând la istoria ascendentă a corporatismului modern, și nu la supraviețuirea reacționară a celui de factură medievală). Să-l interpretăm, cu alte cuvinte, sub eticheta nașterii simultane și interdependente a celor două mari viziuni moderne - situate în conflict - referitoare la reprezentarea profesională: cea corporatistă, cu accente ideologice predilecte de dreapta, a segmentării verticale a corpului social după criteriul diviziunilor cu caracter profesional, și cea sindicală, de stânga, inseparabilă de concepția stratificării orizontale a societății.

În lucrarea sa din 1928 intitulată *Elemente de economie socială și de legislație muncitorească*, Marco I. Barasch - unul dintre cei mai proeminenți specialiști în politică socială din epoca interbelică - definește economia socială „ca fiind acea disciplină care se ocupă cu studiul tuturor instituțiilor care tind să amelioreze situația morală și morală a clasei salariate”.²¹ Crezul sindicalist astfel exprimat este precedat de o critică retrospectivă a legilor Missir și Nenițescu motivată de faptul că „obligând pe muncitori să facă parte dintr-o grupare în care interesele lor trec pe planul al doilea față de interesele

²⁰ I. Iacoș, V. Petrișor, „Lupta clasei muncitoare împotriva corporațiilor, 1902-1908”, în *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PCR* 8: 5, 1962, pp. 117-147. Pentru posteritatea sa în chestiunea particulară în cauză, vezi, de exemplu, G. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, București, Editura Academiei RSR, 1970, p. 111.

²¹ Marco I. Barasch, *Elemente de economie socială și de legislație muncitorească*, București, Institutul de Arte Grafice „Cultura Poporului”, 1928, p. 19.

patronilor”, ele n-au adus „o ameliorare a condiției sociale a muncitorului. O dovadă mai mult că nu în confundarea patronilor și salariaților într-un grup mixt trebuie căutată cheia problemelor sociale”.²² Scriind însă în 1935 despre problema „camerelor profesionale în organizarea statului modern”, același autor invocă „momentul constituției din 1923” - cu articolul 70, prevăzând reprezentarea specială a corpurilor de acest fel în cadrul Senatului - ca pe „o formulă de tranziție între teza democrației politice moștenită de la Revoluția Franceză, a constituirii puterii legiuitoare pe baza sufragiului universal, și teza organizării statului pe bază corporativă”.²³ Nu trebuie să vedem aici doar o adaptare la spiritul vremurilor, pe drumul ce duce către legislația și proiectele legislative carliste din anii 1938-1939, cu fundamente corporatiste de dreapta. Mai degrabă, oscilațiile lui Barasch depun mărturie despre participarea comună a ideii sindicale și a celei corporatiste la dezvoltarea politicii sociale, în epoca dintre cele două războaie mondiale. Atestabil în multe alte segmente publicistice,²⁴ dialogul dintre cele două viziuni s-a desfășurat pe linia deschisă de politica reprezentării profesionale a începutului de secol XX.

²² *Ibid.*, p. 15.

²³ *Idem*, *Camerele profesionale în organizarea statului modern*, București, Cartea Românească, 1935, p. 9.

²⁴ Victor Rizescu, „Social Policy and the Corporatist Design: a Romanian Experience of Reluctant Intermingling”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 211-225.

Domesticirea unei utopii regresive? Corporatismul ca teorie și practică înainte și după 1945

Un influent curent de interpretare a fenomenului corporatist în perspectivă istorică manifestă tendința de a folosi noțiunea pentru a descrie o etapă din evoluția „instituțiilor intermediare”, ele însele definite ca „interfețe plasate între două sau mai multe segmente sociale și având deopotrivă funcția de a le stabiliza și pe cea de a le mări compatibilitatea cu factori externi prin construirea și consolidarea unor armături instituționale cuprinzătoare”. Preocupându-se mai ales de „dispozitivele neocorporatiste care au structurat relația dintre sfera economiei și cea a politicii, împreună cu domenii precum educația, sănătatea și securitatea socială din cuprinsul statelor bunăstării occidentale ale deceniilor postbelice”, dar și de înlocuirea treptată a lor prin practicile „guvernanței”, începând din anii 1980 - în conjuncție cu „reconfigurarea cadrelor de dezvoltare ale unor părți semnificative din societate [...] pe baza măsurilor de liberalizare, privatizare, dereglementare și reglementare reînnoită” -, abordarea respectivă recupează, totuși, ca pe o etapă relevantă a procesului istoric astfel reconstituit, acele „instituții corporatiste impuse ca un fenomen social important de la jumătatea secolului al XIX-lea până la jumătatea secolului XX”.¹

Fascismul cu față umană și practicile guvernanței

Recent încetățenit, discursul de acest fel rezzonează altminteri cu altele mai vechi, cristalizate în perioada

Versiune anterioară în limba engleză în *Polis. Revistă de științe politice* 5: 1 (s.n.), 2017, pp. 233-242. Traducerea versiunii de față îi aparține autorului.

¹ Paul F. Kjaer, „Introduction”, în Eva Hartmann, Paul F. Kjaer, eds., *The Evolution of Intermediary Institutions in Europe. From Corporatism to Governance*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015, pp. 1-2.

indicată mai sus ca marcată de instaurarea rapidă a practicilor neocorporatiste și de formularea corespunzătoare a teoriilor menite să le justifice foloasele și legitimitatea. Cele din urmă pot fi dezvoltate ca dornice să „argumenteze în favoarea corporatismului ca reprezentând forma cea mai optimă a capitalismului” - acționând deci astfel încât „ordinea publică și cea privată tind să fuzioneze, politica se « depolitizează », solidaritatea se accentuează, armonia se generalizează, valorile cooperării se diseminează pe scară largă iar conflictualitatea este depreciată normativ” -, dar și ca predispușe să identifice „rădăcinile istorice îndepărtate ale corporatismului” în teoriile și realitățile istorice ale feudalismului, ale regimului de tip *Ständestaat*, ale fascismului și ale socialismului de gildă”, pentru a plasa „anii interbelici [...] într-un context caracterizat de declinul corporatismului sub acțiunea unor presiuni multiple” și a descrie Marea Britanie ca pe un mediu aparte „unde, în ciuda condamnării generalizate pe temeuri ideologice, corporatismul a reușit nu doar să se înrădăcineze mai adânc, dar și să înregistreze de atunci încoace o evoluție practic neîntreruptă”.² Tot astfel, discursurile invocate se înfățișează ca preocupate să „examineze felul cum societățile moderne au abordat problema medierii între diverse grupuri de interese”, reconstituind „presiunile ce au făcut necesar ca formele parlamentare de agregare a intereselor colective în era votului universal, a rivalității economice internaționale și a mișcării muncitorești incipiente să fie suplimentate prin medierea directă între segmente sociale” și clarificând faptul că, în relație cu toate acestea, „principalul rol al așezămintelor corporatiste a fost de a gestiona revendicările concurente dintre clase și alte grupuri de interese ce amenințau să suprasolicite instituțiile tradiționale” (dar și subliniind totodată că pe parcursul „unui secol de mediere între interese aflate în

² Otto Newman, *The Challenge of Corporatism*, London, Macmillan, 1981, pp. IX-X.

conflict” - adică până în anii 1970, când intervenția citată aici a fost formulată - „structurile corporatiste au acționat spre folosul nemijlocit al grupurilor de interese, dar și spre cel al conducătorilor autoritari, al birocrațiilor sau al partidelor politice democratice”).³

Este indiscutabil că asemenea evaluări optimiste ale așezămintelor sociale și instituționale forjate, cu precădere în Europa occidentală, pe parcursul deceniilor de după cel de-al Doilea Război Mondial și așezate sub rubricile corporatismului și neocorporatismului - apte și să conducă spre o reevaluare retrospectivă a antecedentelor de dinaintea lui 1945 ale realităților implicate - și-au făcut apariția foarte abrupt, pe fundalul unor alte discuții despre subiect, acestea din urmă bazate pe înțelegerea tradiției corporatiste - asociată mai ales cu politica dreptei și compromisă din cauza conexiunii cu fascismul - ca implicit dăunătoare și înclinată deci să condamne orice tentative de reînviere a ei în alte veșminte ca insidios perverse⁴ (Unele condamnări de acest fel întemeindu-se pe argumentația că, „deși corporatismul este prezentat îndeobște ca o teorie fascistă”, în realitate el „a apărut în istorie ca o idee socialistă”, cu implicația că „reîncarnarea sa liberală [postbelică] [...] este doar o extensie a fenomenului în cauză;⁵ altele descriind corporatismul, într-o manieră mai convențională, ca „fascism cu față umană”.⁶) Articolul „Still the Century of Corporatism?” din

³ Charles S. Maier, „Fictitious Bonds... of Wealth and Law»: on the Theory and Practice of Interest Representation”, în *In Search of Stability. Explorations in Historical Political Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, pp. 225-226 (articol publicat pentru prima oară în 1981).

⁴ Raoul Audouin, P. Lhoste-Lachaume, *Le corporatisme, pseudo-remède contre l'étatisme*, Paris, Editions SEDIF, 1962.

⁵ Hal Draper, „Neo-corporatists and Neo-reformers”, în *New Politics*, Fall 1961, p. 100.

⁶ R.E. Pahl, J.T. Winkler, „The Coming Corporatism”, în *Challenge* 18: 1, 1975, p. 30.

1974 al lui Philippe C. Schmitter a fost consacrat cuvasiunanim ca operand o ruptură dramatică în evoluția domeniului de cercetare, el stând la originea acelei literaturi de specialitate a cărei orientare definitorie a fost circumscrisă la începutul textului de față.⁷

Disociind între o versiune autoritară a fenomenului - funcționând cel mai adesea ca vehicul al modernizării accelerate în spații periferice și preconizată paradigmatic de Mihail Manoilescu în *Le siècle du corporatisme* din 1934 - și o alta compatibilă cu viața democratică, raportată în același fel - prin veriga intermediară a lucrării *Modern Capitalism* a lui Andrew Schonfield din 1965 - la pronunțările sporadice asupra subiectului ale lui John Maynard Keynes, în eseul său „The End of *Laissez Faire*” din 1926, articolul citat a definit corporatismul cu referire la „un set de caracteristici instituționale distincte, relativ ușor de observat în mod direct, ale practicilor de reprezentare a intereselor”.⁸ Modelul este înțeles ca oferind o aproximare a relațiilor stabilite între grupurile de interese și stat mai realistă decât cea furnizată de cel rival, al „pluralismului” - acesta fiind repertoriat ca „prea puțin folositor pentru a descrie structura și dinamica sistemelor de reprezentare a intereselor ce pot fi preconizate să se contureze în cadrul societăților contemporane în curs de dezvoltare” și posibil chiar „din ce în ce [...] mai puțin util ca descriere a practicilor dominante din societățile avansate”⁹ (afirmația fiind avansată desigur în relație cu realitățile acelui moment) -, comparația fiind întregită apoi prin raportare la modelul „monist” (de factură sovietică) și la cel „sindicalist”

⁷ Wolfgang Streeck, Lane Kenworthy, „Theories and Practices of Neo-corporatism”, în Thomas Janoski et al., eds., *Handbook of Political Sociology. States, Civil Society and Globalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 441-460.

⁸ Philippe C. Schmitter, „Still the Century of Corporatism?”, în *The Review of Politics* 36: 1, 1974, p. 93.

⁹ *Ibid.*, p. 95.

(cu caracter încă mai degrabă utopic) de administrare a aceleiași problematici sociale. Prin opoziție cu apărătorii inflexibili ai pluralismului, susținătorii - cumva stoici - ai corporatismului sunt dispuși să accepte „comprimarea grupurilor de interese într-un număr limitat de categorii verticale, fiecare dintre ele reprezentând funcțiile interdependente ale unui întreg organic”, ei recomandând în plus „multiplicarea controlată, limitarea cantitativă, stratificarea pe verticală și complementaritatea în interdependență” a acestor entități.¹⁰ Definite uneori ca traducându-se printr-un „corporatism liberal”, formele instituționale teoretizate de discipolii lui Schmitter au fost zugrăvite ca de natură să atenueze „clasica distincție liberală dintre stat și societate”, cu implicația că „din cauza puternicelor presiuni sociale, participarea voluntară [a indivizilor] la marile structuri asociative poate să prezinte adeseori un caracter mai degrabă fictiv”.¹¹ Se consideră însă că asemenea neajunsuri sunt compensate de beneficiile „negocierii tripartite dintre reprezentanții guvernelor, cei ai muncii și cei ai capitalului la scară națională”,¹² instituționalizată ca nucleu al organizării de tip corporatist.

Conceput ca o umbrelă teoretică suficient de largă încât să acopere diferitele forme de mediere între grupurile de interese și structurile statului existente în întreaga lume în constelația Războiului Rece - dedramatizând astfel linia de demarcație dintre așezămintele de profil constituite în țările bogate și cele cristalizate în orizontul subdezvoltării - articolul „Still the Century of Corporatism?” s-a aplecat asupra teoretizării corporatiste moderne produse până în epoca fascismului doar cu scopul de a o prezenta ca aptă să slujească practic toate programele ideologice și

¹⁰ *Ibid.*, p. 97.

¹¹ Gerhard Lehbruch, „Liberal Corporatism and Party Government”, în *Comparative Political Studies* 10: 1, 1977, p. 92.

¹² Wyn Grant, „Introduction”, în Wyn Grant, ed., *The Political Economy of Corporatism*, Basingstoke, Macmillan, 1985, p. 4.

regimurile politice și de a o respinge, în cele din urmă, ca irelevantă pentru a înțelege forța persistentă a factorilor implicați în geneza instituțiilor corporatiste (afirmând chiar că „toate cercetările empirice ale *praxis*-ului corporatist l-au dezvăluit ca situat în mare dezacord - dacă nu chiar în opoziție fățișă - cu credințele exprimate deschis de apărătorii săi¹³).

Chiar și așa, putem distinge în corpul clasicului articol implicația latentă că dimensiunea regresiv utopică a proiectului corporatist - înclinat să se inspire din formele ordonate ierarhic și coagulate organic de reprezentare a intereselor din vremurile premoderne astfel încât să contracareze dezbinarea capitalismului, accentuată de facționalismul sindicalist - a fost domesticită pentru a putea fi pusă deopotrivă în folosul politicii democratice consolidate din Occident și a celei cu tendințe (lente) de democratizare din lumea neoccidentală a erei postbelice. Mai mult, atunci când recitim textul cu intenția de a-i evalua influența asupra studiilor istorice menite să examineze - fie și superficial - evoluția corporatismului peste pragul anului 1945, cu greu ne putem abține să ne întrebăm dacă nu cumva revendicarea ca instrument euristic al științelor sociale a viziunii asociate - la drept vorbind - mult mai bine cu numele lui Manoilescu decât cu cel al lui Keynes poate nutri tentația de a proiecta înapoi în trecut foloasele medierii neocorporatiste, astfel încât să facă neinteligibile reprezentările consacrate asupra interpenetrării corporatismului cu dreapta radicală sau asupra funcționării sale din aceeași perioadă ca unul dintre cuvintele de ordine ale unui tulbure crez anti-democratic de dreapta reticent în a-și asuma postura radicalismului.

¹³ Schmitter, „Still the Century of Corporatism?”, p. 88.

Instrumente euristice și contaminări ideologice

Acuitatea unei asemenea interogații se vedește cu claritate atunci când comparăm tradiția interpretativă întemeiată de Schmitter cu alte încercări de a examina statutul și trăsăturile practicilor corporatiste recente prin apelul la antecedentele istorice ale fenomenului. Ne confruntăm, de această dată, cu perspective clar departajate în raport atât cu procedeul de depreciere a diferenței dintre corporatism și politica liberal-democratică întemeiată pe structuri capitaliste avansate - cel dintâi fiind plasat, deci, în categoria autoritarismului asociat cu capitalismul nedesăvârșit, chiar și atunci când se iau în considerare pretențiile reprezentanților săi, avansate de-a lungul întregii epoci a Războiului Rece, de a urma o cale de mijloc, între modelul comunismului și cel al democrației occidentale -,¹⁴ cât și cu înclinația de a trata momentul 1945 ca marcând o linie despărțitoare între două etape clar diferențiate din evoluția așezămintelor și a ideilor corporatiste. Interpretarea indiscutabil cea mai influentă din această categorie, elaborată în paralel cu cea a lui Schmitter, a indicat tradiția politică iberică și latino-americană - cu o atenție specială pentru dimensiunea sa ideologică - drept întruchiparea privilegiată a unui tip de „sistem în cadrul căruia cultura politică și instituțiile reflectă o viziune ierarhică, autoritară și organică asupra omului, a societății și a politicii”, iar „guvernământul controlează și imprimă direcție tuturor asociațiilor, deținând puterea de a conferi și de a retrage recunoașterea lor legală, [...] ca și pe cea de a permite sau a împiedica accesul lor la fonduri și favoruri în absența cărora niciun sector social nu poate supraviețui și prospera”, supervizând astfel „toate entitățile asociaționiste și corporative” și încercând să le integreze pe cele deja consolidate într-un

¹⁴ Howard J. Wiarda, *Corporatism and Comparative Politics. The Other Great 'Ism'*, New York, M.E. Sharpe, 1997.

efort comun de dezvoltare națională”.¹⁵ Chiar dacă a fost extinsă ulterior pentru a da seama de „o gamă largă de forme și practici corporatiste situate în rezonanță cu istoria și cultura diferitelor țări și cu diversele lor profiluri sociopolitice și instituționale”¹⁶ - stabilind chiar o conexiune vagă cu abordările construite în jurul ajustărilor neocorporatiste ale statului bunăstării din Occident -, teoria respectivă nu a pus niciodată în discuție caracterizarea politicii corporatiste ca nutrită în mod fundamental de curente intelectuale de lungă durată și clar diferențiate față de orientarea definitorie a liberalismului iluminist occidental.

Indiferent cât de vastă se dovedește a fi, în lumina unor retrospectivă bibliografice recente, producția academică derivată din întreprinderea lui Schmitter de revigorare a noțiunii de corporatism - concepută pentru a da seama de evoluții europene și mondiale de după 1945¹⁷ -, nu a fost întreprinsă până acum, altminteri, nicio cercetare privind posibila relevanță a demersurilor inaugurate în anii 1970 în privința stimulării unei refasonări (retrospective) de ansamblu a interpretărilor având ca țintă intrupările de până în 1945 ale modelului, capabilă să elimine faliile dintre diferitele segmente ale studiilor din domeniu și să conducă la elaborarea unui limbaj potrivit pentru a trata sub aceeași rubrică - fie ea și multiramificată - toate etapele și contextele de dezvoltare ale fenomenului. Nu există cu siguranță decât o comunicare foarte sporadică între cercetările asupra conexiunii dintre fascism și corporatism

¹⁵ Idem, „Toward a Model for the Study of Political Change in the Iberian-Latin Tradition: the Corporative Model”, în *World Politics* 25: 2, 1973, p. 222.

¹⁶ Idem, „The Political Sociology of a Concept: Corporatism and the «Distinct Tradition»”, în *The Americas* 66: 1, 2009, pp. 99-100.

¹⁷ José Luis Cardoso, Pedro Mendoza, „Corporatism and Beyond: an Assessment of Recent Literature”, *ICS Working Papers* 1, 2012.

în anii interbelici și cealaltă arie de studii menționată.¹⁸ Prin contrast, gândirea politică „pluralistă” a aceleiași epoci, produsă în afara spațiului ideologic al dreptei tradiționaliste și radicale și elaborând proiecte de reconstrucție instituțională întemeiate pe recunoașterea la nivel constituțional a diferențierilor de grup, a fost raportată mai sistematic la sociologia politică a neocorporatismului.¹⁹ O abordare ocazională a relației dintre flirtul cu viziunea corporatistă întreținut de reprezentanții politicii americane de factură New Deal, în faza sa timpurie - anticipând însușirea aceleiași viziuni de către tabăra democrației postbelice -, și exponenții ideologiei fasciste europene i-a dezvăluit pe cei dintâi ca mai degrabă îndatorați în mod insidios celor din urmă, decât evoluând în cadrul unei alte familii tipologice (un fapt ce pune în discuție întreaga tipologie consacrată).²⁰ Dar poate că cea mai mare însemnătate o are, în această privință, pledoaria avansată ca parte a unui efort stăruitor de a combate „mitul corporatist” de proveniență interbelică și cultivat în spațiul culturii italiene, hotărâtă să contracareze orice posibilă fascinație față de modelul corporatismului ce ar putea rezulta prin contaminare de la școala de studii comparative întemeiată de Schmitter.²¹ Ar trebui oare să extragem de aici un avertisment cu rezonanță în alte contexte naționale

¹⁸ Antonio Costa Pinto, „Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Interwar European Dictatorships”, în Antonio Costa Pinto, Aristotle Kallis, eds., *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2014, pp. 87-117.

¹⁹ Cécile Laborde, *Pluralist Thought and the State in Britain and France*, Basingstoke, Macmillan, 2000, pp. 153-156.

²⁰ James Q. Whitman, „Of Corporatism, Fascism, and the First New Deal”, în *The American Journal of Comparative Law* 39: 4, 1991, pp. 747-777.

²¹ Gianpasquale Santomassimo, *La terza via fascista. Il mito del corporativismo*, Roma, Carocci Editore, 2006, pp. 248-250.

din aria de expansiune a respectivului mit - desigur transnațional - amorsat între cele două războaie mondiale?

Până în prezent, cazul românesc a fost privit ca mai degrabă inapt să ofere sugestii semnificative pentru reconstituirea istoriei de ansamblu a corporatismului. S-ar putea spune că Schmitter însuși a contribuit la înrădăcinarea unei asemenea percepții în mai mare măsură decât oricine altcineva, în virtutea felului cum a descris lucrările lui Manoilescu, anume ca nutrite precumpănitor de curente de gândire internaționale și adresate tot unui public străin, fără a avea rădăcini de profunzime în viața culturală și în dezbaterile ideologice ale țării sale.²² O lucrare istorică altminteri impresionantă și interesată să circumscrie contextul unde a fost formulată teoria economică manoilesciană a protecționismului, comparându-l apoi cu contextul intelectual latino-american al teoriei dependenței, a făcut prea puțin pentru a umple golul de informație indicat, evitând efortul de a contextualiza și *Le siècle du corporatisme* în același fel.²³ Cu o singură excepție,²⁴ fascismul local a fost descris în cadrul cercetărilor comparative ca neinfluențat în mod substanțial de ideile corporatiste.²⁵ În ciuda poziției centrale atribuite lui Manoilescu - în calitate de figură proeminentă a dreptei europene interbelice - în textul

²² Philippe C. Schmitter, „Reflections on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe”, în Kenneth Jowitt, ed., *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, University of California, Institute of International Studies, 1978, pp. 117-139.

²³ Joseph L. Love, *Crafting the Third World. Theorizing Underdevelopment in Rumania and Brasil*, Stanford, Stanford University Press, 1996, pp. 71-98.

²⁴ A. James Gregor, *Faces of Janus. Marxism and Fascism in the Twentieth Century*, New Haven, Yale University Press, 2000, pp. 176-178.

²⁵ Costa Pinto, „Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Interwar European Dictatorships”, p. 105.

revoluționar al lui Schmitter din 1974, s-ar zice că nu merită să ne preocupe perspectiva ca opera în cauză și tradiția inspirată de ea să dea naștere unei tendințe de idealizare retrospectivă a manierei în care dispozitivele instituționale și practicile sociale corporatiste au funcționat în România anterioară comunismului.

E posibil să se argumenteze, totuși, că România epocii interbelice constituie un context istoric mai adecvat chiar decât cel al Italiei contemporane pentru a verifica valoarea euristică a modelului teoretic elaborat cu referire la experimentele neocorporatiste postbelice (și la cele din sfera guvernantei, cristalizate în continuarea lor). Ideile lui Manoilescu au fost dezvăluite de curând ca mai profund interpenetrate cu alte întrupări ale dreptei decât s-a crezut până acum, iar întregul evantai al pledoariilor corporatiste de dreapta a fost identificat ca situat în confluență cu un segment important al mișcării asociațiilor profesionale, dominat de reprezentanții profesiunilor intelectuale, promovând inițial concepții de factură liberală, apelând la modelul corporatist în folosul obiectivelor de acest fel și purtând chiar, pe parcursul anilor 1930, o luptă de ariergardă împotriva interpretărilor naționalist-autoritare ale aceluiași model (printre ele și cea a lui Manoilescu).²⁶ Ca parte a noii perspective astfel conturate - și în pofida faptului că sistematizările locale postcomuniste ale problematicei statului bunăstării nu utilizează noțiunea de corporatism pentru a desemna dispozitivele de mediere dintre factorii capitalului, muncii și autorităților de stat²⁷ -, construcția teoretică a lui Schmitter s-a dovedit relevantă

²⁶ Victor Rizescu, „Developmental Ideology or Regenerative Nationalism? Competing Strands of the Romanian Right before World War II”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 95-210

²⁷ Șerban Beligrădeanu, Ion Traian Ștefănescu, *Dicționar de drept al muncii*, București, Lumina Lex, 1997, pp. 184-186.

ca punct de sprijin al departajării față de viziunea înrădăcinată asupra procesului de dezvoltare a politicii sociale din perioada precomunismă, ea oferind o grilă de lectură pentru documentele ce dovedesc implicarea ideii corporatiste - alături de cea sindicală - în transformările menționate.²⁸

Din motive deja invocate, această validare istorică a modelului elaborat în 1974 cu referire la figura lui Manoilescu - derivând din examinarea mai atentă a contextului unde a activat el - este de natură să fie însoțită de atenuarea distincției - constitutivă pentru același model - dintre versiunea „societală” (sau liberală, și în principal occidentală) și cea „etatistă” (sau autoritară și principal modernizatoare) a practicilor corporatiste (din moment ce se vedește că factori ai evoluției spre numitele practici au acționat la firul ierbii, în profunzimea societății, în avans față de formularea teoriei indicate de Schmitter ca exemplificând mai bine decât oricare alta pledoaria ideologică în favoarea celeilalte căi de dezvoltare spre formele de organizare respective). Nici chiar asemenea enunțuri revizioniste nu ne pot ascunde, însă, disocierea clară existentă aici între proiectul sindical și cel corporatist - fiecare dintre ele corelat cu grupuri de interese specifice din universul structurilor asociative ale reprezentării profesionale -, ce face foarte dificilă orice tentativă de a încadra cazul studiat în logica unei dezvoltări line și vag definite a „instituțiilor intermediare”, pe deasupra momentului 1945, de la formarea dispozitivelor corporatiste până la proliferarea practicilor guvernantei.

²⁸ Victor Rizescu, „Social Policy and the Corporatist Design: a Romanian Experience of Reluctant Intermingling”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 211-225. Vezi și, mai sus, capitolul „De la emanciparea muncii la protecția socială. Politica reprezentării profesionale în România la începutul secolului XX”.

Începuturile statului bunăstării pe filiera românească. Scurtă retrospectivă a etapelor unei reconcep- tualizări

Reluând textul intervenției desfășurate în cadrul unei serii de conferințe și dezbateri, articolul de față își propune să explicitizeze câteva concluzii cu semnificații mai ample și implicații mai acute degajate din cuprinsul unui demers multistratificat. Mai precis, voi argumenta că o reconstituire atentă a originilor statului bunăstării pe filiera sa românească ne determină să plasăm în plan secund factorii de schimbare ai perioadei anterioare comunismului văzuți îndeobște ca principali responsabili pentru adoptarea primelor elemente de legislație a muncii și pentru promovarea celor mai timpurii manifestări ale politicii sociale, anume militantismul socialist și sindicalismul muncitoresc dezvoltat în strânsă asociere cu acesta. Tot astfel, voi susține că alte forțe active în epocă sunt îndrituite să dețină ponderea cea mai mare în cadrul aceleiași reconstituiri. E vorba, mai întâi, despre principiile fundamentale și pledoariile liberale cu orientare de stânga, avansate prin departajare față de o sumă de prezumții contemporane ale liberalismului european și ale celui autohton, dar și prin opoziție față de politica socialistă a momentului. Sunt invocate, apoi, ideile de factură corporatistă referitoare la reprezentarea intereselor profesionale, împreună cu instituțiile constituite în consonanță cu ele, toate situate în adversitate față de concepția sindicalistă asupra aceleiași chestiuni. Și este revendicată ca având o relevanță majoră, în fine, mișcarea de reprezentare profesională a claselor mijlocii, constituită

Versiune anterioară în *Studia Politica. Romanian Political Science Review* 18: 1, 2018, pp. 35-56. O versiune a fost prezentată ca prelegere publică în cadrul seriei de evenimente „Idei în Agora”, organizată de asociația Orbis Tertius și de Muzeul Municipiului București, în data de 12 decembrie 2017.

din meseriași și mici industriași, precum și din membri ai profesiunilor intelectuale, departajată în raport cu proletariatul marilor întreprinderi, dar și cu exponenții marelui capital.

Am motive să cred că cea dintâi afirmație de mai sus se situează în răspărul singurei perspective asupra temei istorice delimitate beneficiind de influență asupra conștiinței publice. Într-adevăr, se pare că 28 de ani de tensiuni și revendicări sociale în tiparele postcomunismului, însemnând tot atâția ani de critică a discursului de sorginte comunistă asupra istoriei, nu au putut impune nicio reprezentare în legătură cu începuturile românești ale statului social capabilă să o disloce din sfera ideilor primite de-a gata pe cea a factorilor politici dominanți ai epocii precomuniste răspunzând la presiunile socialiste și sindicale din domeniu printr-o atitudine de rezistență agonică, tergiversare îndărătnică, cedare prea mult amânată și compromis confuz.¹ După toate aparențele, discursul de dreapta nu înfățișează predilecția unei contestări energice și consecvente a concepției respective. În schimb, este foarte probabil ca discursul de stânga să aibă chiar înclinația de a o revigora.

Am tot atâtea motive să presupun că entitățile menționate în cuprinsul celei de-a doua afirmații sunt greu de regăsit pe harta mentală a imaginii convenționale despre istoria națională. Nu voi stărui acum asupra dificultății de a cartografia în mod concludent specia liberalismului cu deschidere socială, în relație cu viziunile

¹ Nicolae Petreanu, Ilie Ceaușescu, coord., *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864-1944*, București, Editura Științifică, 1972; Emilian Bold et al., *Concesii și restricții în legislația muncii din România, 1920-1940*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 1980; Nicolae Jurca, *Istoria social-democrației din România*, București, Editura Științifică, 1994; Ilie Marinescu, *Politica socială interbelică în România. Relațiile dintre muncă și capital*, București, Editura Tehnică, 1995.

liberale concurente, un subiect pentru a cărui clarificare am revenit în repetate rânduri.² Dar nu pot merge mai departe fără a aminti că doctrina corporatistă - tratată de obicei ca nimic mai mult decât un proiect de organizare politică al drepte și asociată aproape exclusiv cu figura lui Mihail Manoilescu - este departe de a fi consacrată pe plan local ca o alternativă a doctrinei sindicale sub rubrica generală a dispozitivelor de reprezentare profesională, cu o dinamică de evoluție indisociabilă de cea a dispozitivelor legislative și instituționale ale protecției sociale. Sau fără a stabili ca punct de plecare că formele de organizare profesională ale claselor mijlocii sunt tot atât de departe de a fi repertoriate printre lucrurile corelate într-un fel sau altul cu așezămintele mai sus amintite. Natura reconceptualizării propuse, pe fundalul situației descrise, mă îndeamnă să îmi rezum demersul prin rememorarea etapelor sale succesive, consumate vreme de câțiva ani.

De la două abordări ale modernismului fascist la istoria ideii corporatiste

Oricât ar părea de ciudat pentru o abordare istorică a politicii sociale, ea s-a desprins din corpul unei interogații referitoare la natura ideologiei fasciste autohtone. Am reexaminat tendința recentă a studiilor comparative despre

² Victor Rizescu, „Historical Canons and Eccentric Voices: a Typological Approach to Romanian Ideological Development”, în *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, București, Editura Universității din București, 2013, pp. 201-274; Idem, „Canonul liberal, politica oligarhică și optimismul modernizator”, în *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, București, Editura Universității din București, 2015, pp. 195-221; Idem, „Liberal Socialism in Romania: an Interpretation of Social Justice”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 55-87.

dreapta radicală de a atribui tuturor încarnărilor acesteia o viziune definitorie modernizatoare și modernistă, și nu tradiționalistă sau regresivă³ (o pledoarie a ultimelor decenii situată, desigur, în continuarea uneia anterioare - forțată prin critica celor mai timpurii enunțuri marxiste asupra subiectului - menită să impună descrierea fascismului ca o formă de acțiune politică revoluționară, și nu reacționară). Concluzia acestei cercetări particulare a fost că dilema poate fi dezlegată din unghiul unei problematizări comparative sistematic eludate, și constând în a studia ideologiile drepte - inclusiv cea fascistă - pe fundalul decalajelor de dezvoltare, cu identificarea corespunzătoare a ajustărilor suferite de idei în interacțiune cu mediul social (adică în același fel cum au fost studiate, cât se poate de sistematic, discursurile iluminismului, liberalismului sau stângii marxiste, dezvoltându-se ajustările suferite de construcțiile teoretice implicate pe parcursul migrației lor de la vest la est, ele însele îngemănate cu procesul de redescoperire a unor idei înrudite în contexte variate⁴). Rezonanța tradiționalistă și antimodernă

³ Idem, „Developmental Ideology or Regenerative Nationalism? Competing Strands of the Romanian Right before World War II”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 95-210.

⁴ Arthur P. Mendel, *Dilemmas of Progress in Tsarist Russia. Legal Marxism and Legal Populism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1961; Victoria F. Brown, „The Adaptation of a Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian Liberalism”, în Stephen Fischer-Galati et al., eds., *Romania between East and West*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1982, pp. 269-30; Paschalis M. Kitromilides, „The Enlightenment East and West: a Comparative Perspective on the Ideological Origins of the Balkan Political Traditions”, în *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe*, Aldershot, Variorum, 1994, pp. 51-70.

inconfundabilă a fascismului românesc devine astfel inteligibilă în orizont comparativ, pe baza enunțului generalizator - oricât de ipotetic deocamdată - că dimensiunea modernistă a fascismelor est-europene este mai redusă decât cea a formațiunilor echivalente din spațiul de emergență franco-italian al fenomenului generic, cazul german ocupând o poziție intermediară (intenția de „de-orientalizare” a discursurilor despre periferie, aflată în spatele încercărilor de a revendica pentru formele răsăritene ale fenomenului un caracter modernist egal cu cel al formelor occidentale, greșindu-și ținta de această dată). Trebuie spus și că astfel de concluzii nu impietează asupra descrierii fascismului ca revoluționar, în forma revoluției conservatoare.

Am găsit cu cale să testez în context românesc teoriile despre modernismul fascist prin suprapunerea speciei lor recente - întemeiată pe o metodologie „culturalistă” și prezentând revoluția drepte ca pe corespondentul politic al artei și literaturii de avangardă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX⁵ - peste mai vechile teoretizări ale fascismului - cu precădere ale celui paradigmatic, italian - ca un proiect de depășire a handicapurilor subdezvoltării periferice sau semiperiferice prin mobilizarea energiilor naționale sub acoperământ

⁵ Walter L. Adamson, *Avant-garde Florence. From Modernism to Fascism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1993; Roger Griffin, „The Primacy of Culture. The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within Fascist Studies”, în *Journal of Contemporary History* 37: 1, 2002, pp. 21-43; Emilio Gentile, *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*, Westport, Praeger, 2003; Roger Griffin, *Modernism and Fascism: the Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007; Idem, „Fascism and Culture: a Mosse-Centric Meta-Narrative (or How Fascist Studies Reinvented the Wheel)”, în Antonio Costa-Pinto, ed., *Rethinking the Nature of Fascism. Comparative Perspectives*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2011, pp. 85-116.

autoritar.⁶ Intervențiile din ultima categorie au așezat în centrul perspectivei proiectul corporatist de contracarare a fașionalismului inerent constituționalismului liberal și burghez - agravat de secționismul luptei de clasă sub egida socialismului și de fracturarea orizontală a corpului social în spiritul sindicalismului - prin structurarea societății în jurul grupurilor profesionale delimitate prin linii despărțitoare verticale și prin restructurarea de aceeași natură a politicii parlamentare. Am fost împins, astfel, spre o cercetare a ideii corporatiste în mediul românesc, mergând dincolo de scrierile lui Manoilescu, de paginile revistei sale *Lumea nouă* - întemeiată în aprilie 1932 - și de activitatea formațiunii sale politice cu numele de Liga Național-Corporatistă, fondată în noiembrie 1933. Am descoperit documente relevante provenite din tabăra legionarismului, dar și pronunțări semnificative izvorâte din celelalte segmente ale drepte interbelice: carlismul și antonescianismul, direcția național-creștină, cea naționalist-democrată și cea a conservatorismului rezidual.

Înclinația autorilor și a grupărilor politico-ideologice de a își îngropa rivalii prin tăcere sau de a-i deprecia prin mistificare a făcut ca investigația să capete accente de roman polițist. Mostre de pledoarie corporatistă au putut fi identificate în locuri surprinzătoare. Am fost nevoit să accept că, în pofida continuității indiscutabile, sub raportul coerenței teoretice, dintre etapele succesive ale

⁶ A. James Gregor, *The Ideology of Fascism: the Rationale of Totalitarianism*, New York, Free Press, 1969; Idem, *Faces of Janus. Marxism and Fascism in the Twentieth Century*, New Haven, Yale University Press, 2000; Idem, *Mussolini's Intellectuals. Fascist Social and Political Thought*, Princeton, Princeton University Press, 2005. Contururile perspectivei istorice respective au fost dezvăluite în modul cel mai clar în cadrul unei dezbateri: Henry A. Turner, „Fascism and Modernization”, în *World Politics* 24: 4, 1972, pp. 547-564; A. James Gregor, „Fascism and Modernization: Some Addenda”, în *World Politics* 26: 3, 1974, pp. 370-384.

gândirii lui Manoilescu - începând cu intervențiile din anii 1920 menite să așeze formula dominantă a liberalismului local pe fundamente mai solide sub eticheta neoliberalismului, continuând cu elaborarea doctrinei economice protecționiste la finele aceluiași deceniu și sfârșind cu adoptarea formulei de organizare corporatistă ca mijloc de implementare a politicii de protecție a economiei naționale, în prima parte a deceniului următor -, activitatea sa pe terenul discursului corporatist a debutat abrupt, odată cu înființarea periodicului menționat anterior, fără antecedente în activitatea sa publicistică. Convertirea la corporatism a teoreticianului impus ulterior ca unic reprezentant român important al doctrinei - și consacrat ca atare și în afara țării în 1934⁷ - a avut loc, fără îndoială, ca rezultat al unor influențe contextuale. Una dintre ele a fost a lui Nichifor Crainic, personaj apropiat de gruparea național-creștină, dar aspirând și să realizeze o unificare a forțelor naționaliste sub propria conducere după despărțirea de partidul lui A.C. Cuza și Octavian Goga, în octombrie 1936. Într-adevăr, proiectul de „stat etnocratic” al acestuia⁸ - lansat în 1937 în periodicul *Sfarmă piatră* - a fost în primul rând un program de reconstrucție corporatistă, cu dimensiunea etnocratică adăugată în subsidiar. Tot noțiunea de corporatism a fost cuvântul cheie al ziarului său *Calendarul*, angajat plenar în promovarea doctrinei încă de la apariție, în ianuarie 1932,⁹ deci cu câteva luni înainte de Manoilescu și

⁷ Mihail Manoilescu, *Le siècle du corporatisme. Doctrine du corporatisme integral et pur*, Paris, Félix Alcan, 1934.

⁸ Nichifor Crainic, *Programul statului etnocratic*, București, Tipografia Ziarului *Universul*, [1937]; Idem, *Ortodoxie și etnocrație*, București, Editura Cugetarea, [1937].

⁹ Idem, „Falimentul partidelor”, în *Calendarul* 1: 16, 9 februarie 1932, p. 1; Idem, „Spre statul breslaș”, în *Calendarul* 1: 32, 25 februarie 1932, p. 1; Idem, „Partide și brelse”, în *Calendarul* 1: 49, 14 martie 1932, p. 1; Idem, „Marxism și corporatism”, în *Calendarul* 2: 324, 19 martie 1933, p. 1; Idem, „Conferințele

asociații lui (după ce primele referiri românești la experimentul italian din domeniu, înfățișând accentele drepte în curs de radicalizare, au apărut sporadic în *Cuvântul*, în 1926,¹⁰ apoi tot astfel în *Curentul*, în 1928¹¹).

Cu adevărat revelatoare a fost însă descoperirea faptului că acțiunea lui Crainic din 1932 nu a făcut ea însăși decât să preia și să metamorfozeze ideile avansate în cadrul unei mișcări articulate la firul ierbii, în sfera organizațiilor de reprezentare profesională a claselor mijlocii. Demarată în 1929, aceasta a prins formă în iunie 1930 prin Confederația Generală a Asociațiilor Profesionale,¹² dominată de structurile asociative ale profesioniștilor intelectuali și condusă din poziția de secretar general de Ion D. Enescu, președintele Societății Arhitecților din România.¹³ Lansată în octombrie 1930, revista sa, intitulată *Drum nou*, a fost construită în jurul revendicării

noastre despre corporatism”, în *Calendarul* 1: 225, 29 noiembrie 1932, p. 1; Idem, *Lupta pentru spiritul nou*, vol. 1: *Germania și Italia în scrisul meu de la 1932 încoace*, București, Cugetarea, [1942].

¹⁰ Ion Biciolla, „Sindicalismul fascist”, în *Cuvântul* 3: 500, 8 iulie 1926, p. 1; Pamfil Șeicaru, „Statul corporativ”, în *Cuvântul* 3: 523, 4 august 1926, p. 1; Idem, „Stat corporativ?”, în *Cuvântul* 3: 667, 23 ianuarie 1927, p. 1; Titus Enacovici, „Apărarea națională reclamă statul corporativ”, în *Cuvântul* 3: 681, 10 februarie 1927, p. 1; Idem, „Statul corporativ. «Charta Muncii»”, în *Cuvântul* 3: 746, 29 aprilie 1927, p. 1.

¹¹ (nesemnat) „Al treilea congres al sindicatelor fasciste. Dl. Mussolini despre sindicalismul italian”, în *Curentul* 1: 116, 10 mai 1928, p. 5; Pamfil Șeicaru, „Experiența fascistă”, în *Curentul* 2: 418, 15 martie 1929, p. 1.

¹² (nesemnat) „Crezul nostru” și (nesemnat) „Spre drumuri noi în viața politică a țării”, ambele în *Drum nou* 1: 1, 4 octombrie 1930, pp. 1, resp. 4; (nesemnat) „Programul Confederației Asociațiilor Profesionale”, în *Drum nou* 3: 5, 1 martie 1932, pp. 3-4.

¹³ I. D. Enescu, *Corporatism și partidism*, București, Editura Secției de Studii a Confederației Asociațiilor Profesionale, 1932; Idem, *Tradiția corporatistă în lumina actualității*, București, Imprimeriile „Frăție Românească”, 1941.

obsesive de edificare a unui stat al breslelor,¹⁴ menit să dezbădăcineze parazitismul bugetiv al clasei politice prin substituirea unui parlament al grupărilor profesionale în locul inautenticei reprezentanțe naționale existente, aflată sub controlul partidelor.¹⁵ Din matricea confederativă respectivă a luat ființă, în iunie 1932 - deci cu mult înainte de formarea Ligii lui Manoilescu -, prima organizație politică legitimată printr-un program corporatist: Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării, condus de profesorul Grigore Forțu de la liceul „Gheorghe Lazăr”.¹⁶ Funcționând

¹⁴ Idem, „Statul corporativ și stabilitatea legilor”, în *Drum nou* 2: 1, 1 ianuarie 1931, p. 1; (nesemnlat) „O grandioasă manifestare pentru statul corporativ. Sărbătorirea d-lor arhitect I.D. Enescu și Ferdinand Koșca”, în *Drum nou* 3: 4, 15 februarie 1932, pp. 3-4; I.V. Gruia, „Statul corporativ”, în *Drum nou* 3: 18, 1 septembrie 1932, p. 2; (nesemnlat) „Ori corporatism, ori bolșevism”, în *Drum nou* 3: 21, 15 octombrie 1932, p. 1; I. D. Enescu, „Corporatismul”, în *Drum nou* 5: 1, 25 februarie 1934, p. 1.

¹⁵ I.D. Enescu, *Între muncă și capital. Politicianism, doctrină și experiențe*, București, Cartea Românească, 1926; Idem, *Criza economică și partidele politice*, București, Tipografia „Cultura”, 1930; Simion Mehedinți, *Partidele politice și statul corporativ*, București, Editura Librăriei Socec & Co., S.A., 1931; (nesemnlat) „Se mai poate îndrepta statul român cu actualul sistem politic? Conferința d-lui profesor Simion Mehedinți”, partea I, în *Drum nou* 3: 8, 15 aprilie 1932, p. 2; partea II, în *Drum nou* 3: 9, 1 mai 1932, p. 2; (nesemnlat) „Statul politicianist și statul corporativ. Conferința d-lui arhitect I.D. Enescu”, în *Drum nou* 2: 11, 31 mai 1931, p. 2; (nesemnlat) „Corporații și partide. Conferința d-lui I.D. Enescu”, în *Drum nou* 4: 1, 1 ianuarie 1933, p. 2; I.D. Enescu, „Corporatismul și partidele”, în *Drum nou* 5: 2, 11 martie 1934, p. 1; Dim. Trăilă, „Partidele vechi și curentele noi”, în *Drum nou* 5: 7, 29 aprilie 1934, p. 1.

¹⁶ Grigore Forțu, „Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării. Chemare”, în *Drum nou* 3: 12, 15 iunie 1932, p. 2; (nesemnlat) „Blocul și confederația duc acțiune comună”, în *Drum nou* 3: 15, 15 iulie 1932, p. 2; (nesemnlat) „Cuvântarea d-lui Grigore Forțu”, în *Drum nou* 4: 7, 12 martie 1933, p. 2.

în tandem cu Confederația pe platforma aceluiași periodic, Blocul a adăugat discursului un plus de radicalism. Putem compara, pentru a ne convinge de aceasta, afirmația lui Enescu că „Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării este blocul corporativ pentru mântuirea statului de lepra politicianistă”¹⁷ cu declarația oficială a formațiunii lui Forțu, potrivit căreia „cucerirea puterii de stat și desființarea partidelor politice este lozinca de moment a Blocului”.¹⁸

Coabitarea cu *Calendarul* a contribuit la evoluția lui Forțu către legionarism, după ce partidul său - delimitat inițial față de versiunea fascistă a antipoliticianismului¹⁹ - a fost împiedicat să participe la alegerile parlamentare din 20-29 decembrie 1933, la fel ca și Garda de Fier.²⁰ Urmând un traseu asemănător, Enescu s-a alăturat Partidului Național-Creștin în 1935, după închiderea revistei și dizolvarea organizației sale - în 1934 - ca urmare a atitudinii violent anticarliste.²¹ Militantismul său pe planul mișcării de reprezentare profesională a continuat însă, în cadrul mai longevivei Confederații a Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali din România, înființată în februarie 1933²² și activă ca forum corporatist până în anii

¹⁷ I.D. Enescu, „Idea corporativă”, în *Drum nou* 3: 13, 21 iunie 1932, p. 1.

¹⁸ (nesemnat) „Lozinca momentului”, în *Drum nou* 3: 13, 21 iunie 1932, p. 2.

¹⁹ Grigore Forțu, „Hitlerism român”, în *Drum nou* 4: 18, 28 mai 1933, p. 2; Idem, „Mărturisism...”, în *Drum nou* 4: 43, 17 decembrie 1933, p. 1.

²⁰ (nesemnat) „Tovărășia vinovaților”, în *Drum nou* 4: 44, 31 decembrie 1933, p. 1.

²¹ (nesemnat) „Imnul restaurației regelui Carol II”, în *Drum nou* 5: 14, 17 iunie 1934, p. 1; (nesemnat) „De ce nu am mai apărut”, în *Drum nou* 5: 15, 29 septembrie 1940, p. 1 (periodicul a reapărut pentru o scurtă perioadă în 1940-1941).

²² (nesemnat) „Confederația Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali”, în *Drum nou* 3: 24, 28 noiembrie 1932, p. 2; (nesemnat) „Adunarea generală de constituire a confederației”,

dictaturilor de dreapta²³ (liderul arhitecților, însărcinat, de asemenea, cu conducerea structurii confederative, fiind aici coleg, în consiliul director, cu Manoilescu, președintele Uniunii Generale a Inginerilor). Din interiorul organizației de reprezentare a gulerelor albe, Enescu a elaborat proiecte de reconstrucție corporatistă completă a statului în 1938²⁴ și 1939,²⁵ plasându-se în orizontul tatonărilor carliste de profil (începute prin prevederile constituționale din februarie 1938 pentru împărțirea corpului electoral în categorii profesionale și continuate prin legea de organizare a breslelor din luna octombrie a aceluiași an,²⁶ apoi prin inițiativa legislativă menită să împingă mai departe acțiunea începută, din iulie 1939²⁷). După abrogarea legii din 1938 printr-un decret antonescian, în decembrie 1940,²⁸ și amânarea pe termen nedefinit a chestiunii - în urma trecerii la economia de

Confederația Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali din România. Buletin informativ 1: 1, martie 1933, pp. 2-7.

²³ I.D. Enescu, „Arhitectura socială”, în *Confederația Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali din România. Buletin informativ 4: 1, ianuarie-martie 1936, pp. 25-38; Idem, „Organizarea profesiunilor intelectuale în cadrul noului regim constituțional”, în Confederația Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali din România. Buletin informativ 6: 2-4, aprilie-decembrie 1938, pp. 37-46.*

²⁴ Idem, *Studiu pentru organizarea profesiunilor*, București, „Imprimeria București”, 1938.

²⁵ Idem, *Organizarea profesiunilor intelectuale în cadrul noului regim constituțional*, București, Imprimeria S.A.R., [1939].

²⁶ „Lege pentru recunoașterea și funcționarea breslelor de lucrători, funcționari particulari și meseriași”, în *Monitorul oficial* 237, 12 octombrie 1938, pp. 4846-4849.

²⁷ *Proiect de lege pentru recunoașterea breslelor, înființarea Consiliului Național al Breslelor și organizarea camerelor profesionale*, București, Imprimeria Centrală, 1939.

²⁸ „Decret-lege pentru desființarea breslelor de lucrători, funcționari particulari și meseriași”, în *Monitorul oficial* 298, 18 decembrie 1940, pp. 6890-6891.

război în octombrie 1941²⁹ -, cel mai consecvent rival al lui Manoilescu - descris altminteri de Nichifor Crainic, în 1937, ca cel dintâi militant corporatist român³⁰ și revendicându-și el însuși primatul în paginile revistei național-creștine *Țara noastră*, în martie 1938³¹ - a propus noi proiecte animate de vechile idealuri, în 1942³² și, respectiv, 1944,³³ coordonând comisii special alcătuite ale Ministerul Muncii și Ocrotirilor Sociale (ultima oară în calitate de subsecretar de stat).

De la ideea corporatistă la problematizarea istorică a statului bunăstării

Tot atât de surprinzătoare ca postura deținută de ideea corporatistă în paginile din *Drum nou* este utilizarea aceluiași set de noțiuni în periodicul *Politica socială*, publicat din 1934 - după ce a fost lansat mai întâi în 1933 cu titulatura *Munca* - sub directoratul lui D. R. Ioanițescu, ministru al Muncii în timpul ultimelor guvernări național-țărăniște, din 1932-1933. La fel ca și precedenta, această nouă revelație m-a confruntat cu fenomenul alunecării spre polul drepteii, pe suprafața spectrului politico-ideologic, al doctrinei devenite inseparabilă de imaginea lui Manoilescu, după formularea sa inițială într-o altă cheie decât cea a manoilescianismului și cu conotații diferite de

²⁹ Alexandru Herlea, *Regimul muncii în timp de război. Decret-lege adnotat cu deciziunea de aplicare și cu legile de muncă în vigoare*, Deva, Tipografia Minerva, 1941.

³⁰ Crainic, *Programul statului etnocratic*, p. 7.

³¹ I.D. Enescu, „Corporatismul românesc”, în *Țara noastră* 17: 6, 26 martie 1938, pp. 175-177.

³² Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, *Ante-proiect de decret-lege pentru organizarea profesiunilor*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1942.

³³ Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale. Subsecretariatul de Stat al Muncii, *Ante-proiect de decret-lege pentru organizarea profesiunilor*, București, Imprimeriile Casei Naționale a Asigurărilor Sociale, 1944.

cele ale discursului interbelic de dreapta. Desfășurându-se, de această dată, pe făgașul Frontului Românesc al lui Alexandru Vaida-Voevod, unde Ioanițescu s-a integrat după 1935 -, convertirea de dreapta³⁴ a avut loc pe fundalul orientării inițiale a revistei în favoarea discursului liberal de stânga.³⁵ Pledoaria corporatistă a fost dezvoltată aici, în 1934-1935, prin opoziție cu Manoilescu și în sensul unui forme moderate de „corporatism social”, conceput ca adăugând cu înțelepciune elemente de reprezentare profesională la reprezentarea politică parlamentară.³⁶ La *Drum nou*, în schimb, ea a debutat sub auspiciile unei orientări spre valorile liberalismului clasic, cu obiectivul de eliberare a economiei din cadrul limitativ al intervenționismului sufocant.³⁷ Comparația dintre *Drum nou*, *Lumea nouă* și

³⁴ G. Dulca, „Protecția muncii naționale”, în *Politica socială* 3: 67, 20 aprilie 1935, p. 3; N. Porsena, „Români și străini”, în *Politica socială* 3: 78, 20 iulie 1935, p. 1; G. Dulca, „Democrație, fascism, dictatură”, în *Politica socială* 3: 88, 7 noiembrie 1935, p. 3; D.R. Ioanițescu, „Dreapta’ și ,stânga’”, în *Politica socială* 4: 104, 1 mai 1936, p. 1; Idem, *În slujba socialului*, București, Tipografia A-B-C, 1938; Idem, *Regimul breslelor*, București, Tipografia A-B-C, 1940; Idem, *Protecția muncii naționale. Istoric. Legiuirile regimului legionar*, București, Tipografia A-B-C, 1941.

³⁵ C. Dumitrescu, „Între liberalism și socialism”, în *Politica socială* 2: 12, 7 aprilie 1934, p. 1; H. Pas, „Politica socială și sindicalismul”, în *Politica socială* 3: 55, 26 ianuarie 1935, p. 1; V. M. Ioachim, „În slujba unei noi ordini sociale”, în *Politica socială* 3: 59, 23 februarie 1935, pp. 1, 3.

³⁶ V.M. Ioachim, „Corporatism economic și corporatism social. Evoluția corporatismului”, în *Politica socială* 2: 6, 24 februarie 1934, p. 2; Idem, „Corporatism economic și politic”, în *Politica socială* 2: 7, 3 martie 1934, p. 2; Idem, „Corporatism social”, în *Politica socială* 2: 8, 10 martie 1934, p. 2; Idem, „Foloasele corporatismului social”, în *Politica socială* 2: 9, 17 martie 1934, p. 2; Idem, „Limitele corporatismului”, în *Politica socială* 3: 92, 7 decembrie 1935, p. 1.

³⁷ I.D. Enescu, „Etatism”, în *Drum nou* 2: 16, 16 august 1931, p. 1; (nesemnăt) „Precizări necesare. Capitalismul”, în *Drum nou* 3:

Politica socială după criteriul raportării lor la dezideratele corporatiste m-a condus spre o problematizare de ansamblu a rolului îndeplinit de corporatism ca vector al conexiunilor dintre varietățile locale ale discursului liberal și familiile ideologice românești ale dreptei, determinându-mă să încadrez tipologic specia manoilesciană a doctrinei ca situată în continuarea formulei dominante a politicii liberale în mediul românesc - modernizatoare cu prețul distorsiunilor etatiste -, și să plasez celelalte două perspective corporatiste în succesiunea liberalismului de factură clasică și, respectiv, a celui cu deschidere socială.³⁸

O implicație de mai mare anvergură a comparației menționate privește funcțiile îndeplinite de ideea corporatistă ca principiu de coagulare a mișcării de reprezentare profesională - manifestată cu putere în albia acțiunii de la *Drum nou* -, dar și ca principiu diriguitor al politicii de reformă socială (atestabilă în sfera revistei lui Ioanițescu). Ajunsă în acest punct, cercetarea demarată ca o explorare a relației dintre corporatism și familiile dreptei interbelice s-a deschis către o problematizare a interacțiunii dintre fenomenul de ansamblu al reprezentării profesionale - incluzând diferitele politici urmate de diversele segmente ale structurilor asociative implicate, delimitate în funcție de bazele lor sociale - și dezvoltarea politicii sociale precomuniste. Astfel reformulat, demersul a impus și raportarea critică la narațiunea dominantă a domeniului, având în centru socialismul și sindicalismul proletar ca

7, 1 aprilie 1932, p. 2; I. Constanțiu, „Legile economice și legile politice”, în *Drum nou* 3: 10, 15 mai 1932, p. 1; I. Ghiulea, „Economia științifică împotriva economiei dirijate”, în *Drum nou* 4: 2, 15 ianuarie 1933, pp. 1, 3; Ferdinand Koșca, „Naționalism economic”, în *Drum nou* 4: 23, 9 iulie 1933, p. 1.

³⁸ Victor Rizescu, „Social Policy and the Corporatist Design: a Romanian Experience of Reluctant Intermingling”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 211-225.

singure surse ale schimbării și tratând celelalte componente ale peisajului istoric drept factori de inerție.³⁹ Noua perspectivă a condus și către dezideratul de a include în câmpul investigației instituțiile publice de reprezentare profesională (ale camerelor profesionale, de Comerț și Industrie și de Muncă - des invocate în *Drum nouși în Politica Socială* -, dar lăsând desigur în fundal, la fel ca peste tot, sectorul agriculturii).

Tot în etapa respectivă am putut elucida felul cum trebuie valorificată în corpul demersului cea mai importantă referință critică internațională a subiectului Manoilescu: articolul „Still the Century of Corporatism?” din 1974 al politologului american Philippe Schmitter,⁴⁰ tratat ca o piatră de hotar - din categoria „înainte și după”⁴¹ - a studiilor menite să diagnosticheze evoluția politicii sociale din lumea postbelică - în principal din orizontul democrațiilor consolidate -, dar și să traseze linii directoare pentru dezvoltarea ei ulterioară.⁴² Invocând

³⁹ Vezi mai sus, capitolul „De la emanciparea muncii la protecția socială. Politica reprezentării profesionale la începutul secolului XX”.

⁴⁰ Philippe C. Schmitter, „Still the Century of Corporatism?”, în *The Review of Politics* 36: 1, 1974, pp. 85-131

⁴¹ Wolfgang Streek, Lane Kenworthy, „Theories and Practices of Neo-corporatism”, în Thomas Janoski et al., eds., *Handbook of Political Sociology. States, Civil Society and Globalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 441-460. Vezi și, mai sus, capitolul „Domesticirea unei utopii regresive? Corporatismul ca teorie și practică înainte și după 1945”.

⁴² Otto Newman, *The Challenge of Corporatism*, London, Macmillan, 1981; Wyn Grant, ed., *The Political Economy of Corporatism*, Basingstoke, Macmillan, 1985; Peter J. Williamson, *Corporatism in Perspective: an Introductory Guide to Corporatist Theory*, London, Sage Publications, 1989; José Luís Cardoso, Pedro Mendonça, „Corporatism and Beyond: an Assessment of Recent Literature”, *ICS Working Papers* 1, 2012; Eva Hartmann, Paul F. Kjaer, eds., *The Evolution of Intermediary Institutions in*

Le siècle du corporatisme din 1934 ca cea mai relevantă expresie a teoriei corporatiste de până la 1945, abordarea lui Schmitter dezvăluie forma neocorporatistă asumată adesea de așezămintele instituționale și de procedurile aferente implicate în negocierea tripartită dintre capital, organizațiile sindicale și autoritățile guvernamentale, cu contururi variate în diversele lor contexte dar prezentând, toate la un loc, trăsături comune suficient de pronunțate pentru a justifica încadrarea lor într-un model de „reprezentare a intereselor” diferit de cel „pluralist”. Fără a nega gradul superior de compatibilitate cu principiile fundamentale ale democrației liberale al celui din urmă sistem de structurare a relațiilor dintre factorii economici, sociali și politici,⁴³ școala de gândire inițiată de textul citat al anilor 1970 a revendicat caracterul politologic legitim al atitudinii de a accepta comprimarea grupurilor de interese „într-un număr limitat de categorii verticale, fiecare dintre ele reprezentând funcțiile interdependente ale unui întreg organic”, precum și „multiplicarea controlată, limitarea cantitativă, stratificarea pe verticală și complementaritatea în interdependență” a entităților implicate.⁴⁴

Teoria neocorporatistă a autorului specializat inițial în studii latino-americane a subliniat incongruența patentă dintre teoriile corporatismului clasic și practicile desfășurate sub egida lor, raportând totuși realitățile postbelice supuse analizei la două tradiții cu rădăcini interbelice. Una dintre ele, a autoritarismului asociat în modul cel mai clar cu fascismul - dar reprezentativă și

Europe. From Corporatism to Governance, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015.

⁴³ Leo Panitch, „The Development of Corporatism in Liberal Democracies”, în *Comparative Political Studies* 10: 1, 1977, pp. 61-90; Gerhard Lehbruch, „Liberal Corporatism and Party Government”, în *Comparative Political Studies* 10: 1, 1977, pp. 91-126.

⁴⁴ Schmitter, „Still the Century of Corporatism?”, p. 97.

pentru experimentele ulterioare de dezvoltare accelerată periferică -, îl are ca patron pe ideologul român, după cum cealaltă, de factură democratică, poate fi așezată sub egida lui John Maynard Keynes și a eseului său „The End of *Laissez Faire*” din 1926⁴⁵ (ea înfățișând întrupări sporadice și neconcludente până la cel de-al Doilea Război Mondial, pentru a-și dezvălui valențele mai târziu). Un cititor român al lui Schmitter și al amplei bibliografii elaborate în continuarea lui nu are cum să nu fie dezamăgit de diferența dintre atenția acordată aici figurii lui Manoilescu și neglijarea completă a contextului său național. Aceasta cu atât mai mult cu cât motivele numitului dezechilibru sunt explicate de chiar părintele noului tip de reflecție despre fenomenul corporatist într-un alt articol, din 1978, unde se spune că teoreticianul din România interbelică a preluat și a prelucrat un set de idei „provenite din ansamblul Europei, și nu din ambianța românească particulară”, acționând astfel mai degrabă ca „o curea de transmisie pentru acest *Zeitgeist*, pe direcția țării sale și a periferiilor europene și latino-americane, mai degrabă decât ca un analist important și original al problemelor locale”.⁴⁶

Nedumerirea nu poate decât să sporească atunci când ne gândim că, prin contrast, teoria economică protecționistă a lui Manoilescu, având ca piesă centrală cartea *Théorie du protectionisme et de l'échange international* din 1929,⁴⁷ a fost contextualizată atent într-o binecunoscută lucrare din 1996 a istoricului american

⁴⁵ John Maynard Keynes, „The End of *Laissez Faire*”, în *Essays in Persuasion*, New York, Norton, 1963, pp. 312-323.

⁴⁶ Philippe C. Schmitter, „Reflections on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe”, în Kenneth Jowitt, ed., *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, University of California, Institute of International Studies, 1978, pp. 117-139.

⁴⁷ Mihail Manoilescu, *Théorie du protectionisme et de l'échange international*, Paris, Marcel Giard, 1929.

Joseph Love, ca un preludiu pentru comparația dintre realitățile contextuale astfel scoase la lumină și cele înrudite, ale spațiului latino-american (mai ales brazilian).⁴⁸ Constatăm că, oricât de strâns interconectate ar fi, altminteri, cele două volete ale argumentației avansate de autorul interbelic, segmentul politic al construcției sale doctrinare - articulat în jurul noțiunii de corporatism - nu a fost nici de această dată plasat în relație cu particularitățile din domeniu ale mediului românesc, considerate pesemne ca ne semnificative. De fapt, reflexul de a ignora România în retrospectivile comparative ale politicii corporatiste s-a impus încă din perioada interbelică, lucru relevat de lucrări precum *Capitalisme et communauté de travail* a lui François Perroux din 1937⁴⁹ - un apărător sceptic al proiectului -, *Néo-libéralisme, néo-corporatisme, néo-socialisme* a lui Gaetan Pirrou din 1939⁵⁰ - un critic moderat de această dată -, sau, chiar mai grăitor, *La politique corporative* a lui Albert Muller din 1935 (un autor belgian interesat, altminteri, chiar și de experimentele corporatiste din Bulgaria, întreprinse sub dictatura lui Kimon Georgiev Stoyanov, începută în 1934⁵¹).

Ponderea considerabilă deținută în orbita dezbaterei românești precomuniste despre politica socială de ideea corporatistă și de asociațiile profesionale ale claselor mijlocii creditabile pentru a fi lansat discursul corporatist în anii 1929-1930 a fost astfel repertoriată ca imposibil de armonizat nu doar cu singura interpretare istorică autohtonă de anvergură a subiectului - ignorantă, printre

⁴⁸ Joseph L. Love, *Crafting the Third World. Theorizing Underdevelopment in Rumania and Brasil*, Stanford, Stanford University Press, 1996.

⁴⁹ François Perroux, *Capitalisme et communauté de travail*, Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1937, pp. 27-176.

⁵⁰ Gaetan Pirrou, *Néo-libéralisme, néo-corporatisme, néo-socialisme*, Paris, Gallimard, 1939, pp. 73-124.

⁵¹ Albert Muller, *La politique corporative. Essais d'organisation corporative*, Anvers, Les Éditions Rex, 1935, pp. 151-154.

altele, în legătură cu conexiunea dintre politica socială, corporatism și organizațiile cu profilul descris -, dar și cu studiile comparative internaționale, neinteresate de corelațiile corporatiste locale ale lui Manoilescu. Proiectul unei istorii a politicii sociale și a reprezentării profesionale capabile să facă dreptate claselor mijlocii, forțelor politice cu diverse orientări ideologice - altele decât socialismul - și ideii corporatiste a condus însă, mai departe, la viziunea unei dezvoltări istorice dominate într-o manieră covârșitoare de ultimul dintre factorii menționați. Am descoperit că procesul tranziției de la organizarea tradițională de breaslă la libertatea sindicală modernă - corespunzătoare modelului „pluralist” din tipologia lui Schmitter și consonantă cu ansamblul relațiilor economice de natură individualistă și contractualistă - a fost marcat, în mediul românesc, de supraviețuirea în forme diverse și de reinventarea recurentă a vechiului spirit corporatist, până la îmbrățișarea deschisă a proiectului antisindical în timpul regimurilor politice de dreapta, dintre 1938 și 1944. Reversul acestei descoperiri a fost constatarea că eforturile de implementare consecventă a viziunii corporatiste au înregistrat succese la fel de parțiale ca și cele de înrădăcinare a concepției opuse.

Centru, stânga și dreapta în politica reprezentării profesionale

Afirmat în articolul 27 al constituției din 1866 - fără a fi însoțit de o legislație ordinară capabilă să asigure traducerea lui în practică pe baze solide -, principiul libertății de asociere a fost reluat în România prin articolul 5 al constituției din 1923, completat de prevederea cuprinsă în articolul 29 că „dreptul de liberă asociațiune nu implică în sine și dreptul de a crea persoane juridice” și, prin urmare, „condițiunile în care se acordă personalitatea juridică se vor stabili printr-o lege specială”. Prima piesă de legislație menită să aplice în mod autentic și

consecvent același principiu în sfera organizațiilor cu caracter profesional a fost legea sindicatelor profesionale din mai 1921,⁵² completată prin cea pentru persoanele juridice din februarie 1924⁵³ (modificată în aprilie 1927). Promovată de Grigore Trancu-Iași, primul ministru al Muncii, în timpul primei guvernări averescane, din 1920-1921 - cu D.R. Ioanițescu, la acea vreme în Partidul Poporului, ocupând funcția de secretar general al ministerului -, legea sindicatelor a fost precedată de constituirea departamentului ministerial menționat în martie 1920 și de adoptarea unei reglementări a conflictelor colective de muncă, în luna septembrie a aceluiași an⁵⁴ (aceasta anticipând cu mult reglementarea contractelor de muncă - survenită de-abia în aprilie 1929⁵⁵ -, dar răspunzând desigur urgențelor create de escaladarea conflictului social în succesiunea revoluției ruse și a războiului mondial, culminate prin greva generală eșuată din octombrie 1920 și prin separarea aripii comuniste din corpul partidului socialist, în mai 1921). Filozofia subiacentă întregului pachet legislativ este exprimată în modul cel mai concis de o altă prevedere a noii constituții. Cuprinsă în articolul 21 - și fără niciun antecedent în documentul din 1866 -, ea spune că „toți factorii producției se bucură de o egală ocrotire”, deci „statul poate interveni, prin legi, în raporturile dintre acești factori pentru a preveni conflicte economice și sociale”. Tendința generală a procesului de dezvoltare legislativă și instituțională este semnalată de cele două tentative ratate de adoptare a unui cod unitar al

⁵² „Lege asupra sindicatelor profesionale”, în *Monitorul oficial* 41, 26 mai 1921, pp. 1419-1425.

⁵³ *Legea pentru persoanele juridice, promulgată prin înaltul decret no. 27 din 6 februarie 1924, cu expunerea de motive*, București, Imprimeria Statului, 1924.

⁵⁴ „[Lege pentru reglementarea conflictelor de muncă]”, în *Monitorul oficial* 122, 5 septembrie 1920, pp. 4239-4242.

⁵⁵ „Lege asupra contractelor de muncă”, în *Monitorul oficial* 74, 5 aprilie 1929, pp. 2634-2645.

muncii, promovate în timpul guvernării liberale din 1922-1926 de miniștrii de resort Gheorghe Mârzescu - în 1924 - și, respectiv, Nicolae Chirculescu - în 1925.⁵⁶

La momentul 1866, concepția libertății de asociere - cuprinzând în fapt, așa cum am văzut, premisele celei mai specifice, de libertate a asocierii cu caracter sindical - se situa în contradicție cu realitatea supraviețuirii vechilor bresle, desființate printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri abia în iunie 1873. Disoluția treptată a acestora se desfășurase vreme de câteva decenii într-o manieră la fel de contradictorie.⁵⁷ Astfel, Regulamentele Organice au inaugurat procesul prin stipularea principiului de libertate a comerțului - articolele 154-162 în textul muntenesc, de exemplu -, dar preocupându-se în același timp de consolidarea corpurilor profesionale tradiționale - prin articolele 84-92 în același text⁵⁸ -, în continuarea unor reforme ale domnitorilor fanarioți Alexandru Ipsilanti (din 1776), Nicolae Șuțu (din 1784) sau Petre Mavrogheni (din 1788). Însărcinate cu responsabilități politice prin prevederile referitoare la compoziția Adunărilor Obștești Extraordinare - aplicate în 1842, cu ocazia alegerii lui Gheorghe Bibescu ca domnitor în Muntenia - și apoi din nou prin regulamentele de alegere a Divanurilor Ad-Hoc din 1857,⁵⁹ breslele au primit noi lovituri prin desființarea privilegiilor și monopolurilor în virtutea articolului 46 al Convenției de la

⁵⁶ Ministerul Muncii, Cooperăției și Asigurărilor Sociale, *Anteproiect de Cod al Muncii*, București, Tipografiile Române Unite, 1926.

⁵⁷ Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, Fundația Regele Carol I, 1939; Vladimir Diculescu, *Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească, 1830-1848*, București, Editura Academiei R.S.R., 1973.

⁵⁸ *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, ed. de Paul Negulescu și George Alexianu, București, Imprimeriile „Eminescu” S.A., 1944, pp. 23-25, 74-76.

⁵⁹ Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, ed. de Șerban Papacostea, București, Editura Enciclopedică, 1995 [1976], pp. 257-258, 285-288.

Paris, prin constituirea paralelă a primelor organizații profesionale întemeiate pe noțiunea de liberă asociere - începând din anii 1840, mai întâi ca asociații de ajutor mutual⁶⁰ -, prin înființarea Camerelor de Comerț și Industrie în octombrie 1864 - inițial doar cu secții comerciale, începând să funcționeze efectiv în 1868⁶¹ pentru a fi reorganizate pe baza unei legi din mai 1886⁶² - și, desigur, prin adoptarea codului civil de formă napoleoniană în 1865. Este însă grăitor pentru persistența contradicțiilor amintite că înseși camerele de comerț concepute ca expresii ale noului spirit economic au luat în considerare măsuri de salvare a breslelor de spirit premodern.

Legea Trancu-Iași pentru organizarea sindicatelor profesionale de salariați, patronale și mixte din 1921 s-a nutrit din modelul francez. Referința sa paradigmatică a fost legea Waldeck-Rousseau cu același conținut din 1884, completată prin dispoziții ulterioare (mai importantă fiind cea din 1901 pentru constituirea cadrului legislativ general al libertății de asociere).⁶³ Antecedentele legislației

⁶⁰ G. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, București, Editura Academiei R.S.R., 1970, pp. 45-47, 99-112; Florea Dagne et al., *Mișcarea sindicală din România*, București, Editura Politică, 1981.

⁶¹ *Camera de Comerț și Industrie din București. 70 de ani de activitate*, București, Atelierele Luceafărul S.A., [1938]; Matei Ionescu, „La fin des corporations et les débuts des chambres de commerce et d'industrie”, în *Revue roumaine d'histoire* 6: 6, 1967, pp. 881-905.

⁶² „Lege asupra camerilor de comerț și industrie”, în C. Hamangiu, coord., *Codul general al României*, vol. 2: *Legi uzuale, 1860-1903*, București, Ed. Librăriei Leon Alcalay, 1903, pp. 2120-2126.

⁶³ Gustave Fagniez, *Corporations et syndicats*, Paris, Librairie Victor Lecoffe, 1905; Paul Louis, *Le syndicalisme européen*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1914; Magali della Sudda, „Associations and Political Pluralism: the Effects of the Law of 1901”, în Julian

de profil a celei de-a treia republici franceze trebuie subliniate, însă, ca o parte constitutivă a acțiunii sale de paradigmă. Ele au debutat odată cu desființarea organizării de breaslă prin legea Le Chapelier din 1791 - după experimentul decretului Turgot din 1776⁶⁴ -, sub auspiciile unei afirmări nețărnumite a contractualismului individualist. Expresia deplină a concepției ce avea să fie invocată apoi ritualic - inclusiv în România⁶⁵ - ca o manifestare de opacitate temporară a liberalismului în privința intervenției necesare a factorului politic în sfera relațiilor dintre factorii economici a fost incriminarea coalițiilor profesionale de orice fel - privite ca limitări nelegitime ale libertății individuale - prin codul penal napoleonian din 1810. Ea a fost urmată de dezincriminarea practicilor în cauză printr-o lege a celui de-al doilea imperiu, din 1864, și doar după încă două decenii de exemplara reglementare imitată în România după Marele Război.

Supraviețuind prin confruntare cu sindicalismul anarhist de la începutul secolului XX - dezvoltat în orbita Confederației Generale a Muncii⁶⁶ -, abordarea legislativă franceză a furnizat principiile directe ale viziunii promovate în domeniul de Liga Națiunilor prin Organizația Internațională a Muncii, pentru a fi asumată de Organizația Națiunilor Unite în epoca postbelică,⁶⁷ ea

Wright, H.S. Jones, eds., *Pluralism and the Idea of the Republic in France*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012, pp. 161-178.

⁶⁴ Michael P. Fitzsimmons, *From Artizan to Worker: Guilds, the French State, and the Organization of Labor, 1776-1821*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

⁶⁵ Artur C. Velter, *Asociațiile profesionale și regimul muncii. Istoric și evoluție*, București, Editura „Curierul Judiciar”, 1930.

⁶⁶ Jeremy Jennings, *Syndicalism in France: a Study of Ideas*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 1990; Toma Riconte, *Mișcarea sindicală. Sindicalismul reformist. Sindicalismul revoluționar*, București, Editura „Curierul Judiciar”, 1930.

⁶⁷ *La liberté syndicale: une étude internationale*, Genève, Bureau International du Travail, 1975.

constituind și referința teoreticienilor ca Schmitter pentru definirea modelului „pluralist” de reprezentare a intereselor (a celor profesionale cu precădere, firește). Seria anchetelor sponsorizate de departamentul specializat al Ligii Națiunilor în legătură cu condițiile de exercitare a libertății sindicale în Europa,⁶⁸ inițiată în 1921 ca reacție la situația creată în Ungaria prin contrarevoluția din 1919⁶⁹ și incluzând un raport din 1927 asupra restrucurării pe baze corporatiste a relațiilor dintre capital și muncă sub egida statului în Italia fascistă⁷⁰ - aceasta începută în 1926 pentru a fi sancționată de principiile enunțate în *Carta del Lavoro* din anul următor⁷¹ -, a prilejuit și o contribuție românească, tot din 1927, elaborată sub titlul *La liberté syndicale en Roumanie* de către George Strat,⁷² economist de orientare liberală clasică dar și autor al mai multor lucrări despre politica muncii.⁷³ La fel ca și articolele contemporane publicate în periodicele *Les documents du travail*, *Revue internationale*

⁶⁸ *La liberté syndicale*, vol 1: *Étude internationale*, Genève, Bureau International du Travail, 1927.

⁶⁹ *La liberté syndicale en Hongrie. Documents rapportés par la mission d'information du Bureau International du Travail*, Genève, Bureau International du Travail, 1921.

⁷⁰ *La liberté syndicale. Italie*, Genève, Bureau International du Travail, 1927.

⁷¹ L. Rosenstock-Franck, *L'économie corporative fasciste en doctrine et en fait. Ses origines historiques et son evolution*, Paris, Librairie Universitaire J. Gambler, 1934, pp. 49-115.

⁷² George Strat, *La liberté syndicale en Roumanie*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Curierul Judiciar” S.A., 1927. O altă anchetă în *La liberté syndicale*, vol 4: *Italie, Espagne, Portugal, Grèce, Royaume des Serbes, Croates et Slovénes, Bulgarie, Roumanie*, Genève, Bureau International du Travail, 1928, pp. 373-417.

⁷³ George Strat, *La situation économique des classes sociales en Roumanie*, București, Atelierele Grafice Socec, 1930; Idem, *Intervenționismul statului, limitele sale și munca națională*, București, Tipografia „Bucovina”, 1934.

du travail și *Revue d'histoire économique et sociale* de teoreticianul agrarian și cooperatist Nicolae Ghiulea,⁷⁴ sau ca scrierile din epocă ale lui Trancu-Iași sau Ioanițescu,⁷⁵ intervenția lui Strat prezintă politica socială a guvernelor averescane și liberale ca obligată să lupte pe două fronturi. Oponându-se tendinței de politizare a mișcării sindicale întreținută de socialiști și comuniști - chestiune asupra căreia voi reveni -, ea se confrunta și cu moștenirea corporatistă a epocii antebelice, resuscitată după decesul oficial al breslelor din 1873.

Este vorba, desigur, despre formele instituționale create în baza legislației de natură semicorporatistă și de inspirație central-europeană - germană, austriacă și ungară⁷⁶ - adoptată în principal ca remediu urgent pentru degringolada clasei meșteșugărești, în consonanță cu procesul de tranziție spre politica economică protecționistă de ansamblu. Lansată de proiectele conservatoare nefinalizate ale lui Petre P. Carp - din 1881, reluat în 1888 - și Nicolae Filipescu - din 1901 -, concepția combătută în anii 1920 se concretizase prin legea pentru organizarea meseriilor din 1902 - promovată de ministrul liberal al Agriculturii și Domeniilor Basile M. Missir⁷⁷ -, apoi prin cea de organizare a meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești

⁷⁴ N. Ghiulea, „Les syndicats ouvriers en Roumanie”, în *Les documents du travail* 9: 97-98, mai-juin 1925, pp. 107-136.

⁷⁵ Grigore Trancu-Iași, *Chestiuni economice și financiare*, București, Editura Librăriei Stănciulescu, 1919; D.R. Ioanițescu, *La législation du travail en Roumanie. Aperçue historique*, București, Imprimeriile Statului, 1926.

⁷⁶ *La liberté syndicale, vol. 3: Allemagne, Ancienne Autriche-Hongrie, Autriche, Hongrie, République Tchecoslovaque, Pologne, États Baltes, Danemark, Norvège, Suède, Finlande*, Genève, Bureau International du Travail, 1928, pp. 7-150.

⁷⁷ B. M. Missir, coord., *Legea pentru organizarea meseriilor și regulamentul privitor la aplicarea ei, precedate de dezbaterea corpurilor legiuitoare și de proiectele de legi anterioare*, București, Atelierele Grafice I. V. Socecu, 1905.

din 1912, inițiată de ministrul conservator al Industriei și Comerțului D.S. Nenițescu.⁷⁸ Prevăzând organizarea muncii pe baza breslelor și corporațiilor semiobligatorii constituite ca instituții de drept public - corporații cu minimum 50 de membri în cazul legii Missir, bresle cu minimum 25 de membri înglobate în corporații cu minimum 1000 de membri în cazul legii Nenițescu - cele două reglementări au fost descrise de comentatori contemporani - ca Virgil Madgearu, în broșura *Bresle vechi și bresle noi* din 1912⁷⁹ sau Constantin C. Numian, într-o teză de doctorat cu titlu similar din 1915⁸⁰ - ca îndatorate modelelor străine și deviind de la tradiția locală. Caracterizarea este în fapt asumată de chiar promotorii respectivei politici, lucru dovedit nu doar de enumerarea atentă a surselor de inspirație externe în ampla expunere de motive a documentului din 1902, dar și de prezența printre ele a chiar legii franceze pentru libertatea sindicală din 1884, împreună cu o retrospectivă a tribulațiilor legislative din aceeași țară și o pledoarie pentru înțelegerea inițiativei românești ca „împăcând principiile liberale”. Remarca este susținută prin aceea că apartenența persoanelor la organizațiile profesionale preconizate urmează să fie determinată de o combinație între obligație și liberul arbitru. (Așa cum se explică, „formarea unei corporațiuni depinde numai de voința celor interesați”, dar, „odată [...] formată corporațiunea, face parte din ea orice meseriaș de aceeași meserie din comună”,⁸¹ decizia majorității impunând deci exigențe de obligativitate pentru ceilalți reprezentanți ai grupului profesional dintr-o unitate administrativă.)

⁷⁸ *Lege pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești, cu modificările ulterioare*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina” I.E. Torouțiu, 1931.

⁷⁹ Virgil Madgearu, *Bresle vechi și bresle noi*, București, Atelierele Grafice Socec & Co, 1912.

⁸⁰ Constantin C. Numian, *Breslele vechi și breslele noi*, Pitești, f.e., 1915.

⁸¹ Missir, coord., *Legea pentru organizarea meseriilor*, p. 64.

Patru vârste românești ale politicii sociale sub auspicii corporatiste

Atunci când apără din perspectiva liberalismului - dar și sub auspiciile unei sinteze dintre corporatismul medieval și sindicalismul modern - dreptul și obligația statului de a-și asuma responsabilități în materie de protecție socială - prin opoziție cu orbirea liberală față de chestiunea muncii manifestată până la 1884 în Franța și în alte părți - Basile Missir se alătură altor exponenți ai unui curent de conștientizare a cercurilor politice și ideologice nesocialiste în legătură cu problematica definitorie a socialismului. Dintre oamenii timpului, se cuvin amintiți ca situându-se în această grupare Take Policrat - cu *Legislațiunea muncii* din 1908⁸² - N. Petrescu-Comnen - cu *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă* din 1910⁸³ -, sau I.N. Angelescu - tratând subiectul indirect în *Cooperația și socialismul în Europa* din 1913.⁸⁴ Altminteri, nu toate pledoariile genului subscriu și compromisului semicorporatist, lucru dovedit de intervențiile de la acea vreme ale lui Trancu-Iași⁸⁵ sau ale colaboratorului său, Nicolae P. Romanescu.⁸⁶

Dacă așezământul din 1902 a oferit reglementări doar pentru organizarea meșteșugarilor patroni și salariați,

⁸² Take Policrat, *Legislațiunea muncii*, București, Tipografia Aurora, 1908.

⁸³ N. Petrescu-Comnen, *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1910.

⁸⁴ I.N. Angelescu, *Cooperația și socialismul în Europa*, București, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Bauer, 1913.

⁸⁵ Grigore Trancu-Iași, *Câteva articole în chestiunea meseriașilor și muncitorilor*, Galați, Tipografiile Dunărea, 1914.

⁸⁶ N.P. Romanescu, *Legea asupra sindicatelor profesionale. Legea pentru reglementarea conflictelor de muncă*, București, Tiparul „Oltenia”, [1921]. Citat ca un critic al legii de la 1902 în Missir, coord., *Legea pentru organizarea meseriilor*, p. 117.

a ucenicilor și a calfelor din micile întreprinderi și ateliere - lăsând la o parte muncitorii din marea industrie și angajații statului, alături de lucrătorii din industria la domiciliu și de meșteșugarii satelor - cel adoptat după un deceniu a aspirat, în principiu, să elaboreze un cadru de organizare pentru toate categoriile muncii.⁸⁷ În ciuda progresului înregistrat astfel, socialismul epocii a respins legile corporațiilor în baza tendinței lor de a defavoriza proletariatul în curs de extindere din sfera marelui capital industrial, acuzându-le totodată pentru politica lor deliberată de încorporare a angajatorilor și a angajaților în aceleași organe de reprezentare profesională și, deci, de obliterare a intereselor muncii în relația sa cu capitalul. În plus, relansându-se la 1906 chiar pe fundamentul mișcării sindicale⁸⁸ - după degringolada primei organizații politice de la 1899 și înainte de constituirea celei de-a doua, la 1910 - discursul socialist a abordat problema sindicate *vs.* corporații din unghiul caracterizării gheriste a structurii socio-economice românești ca o distorsiune a capitalismului rezultată din fuziunea perversă dintre elemente ale societății capitaliste și remanente ale feudalismului, precum și a directivei corespunzătoare pentru o politică liberală locală consecventă cu principiile generice ale doctrinei. Exprimată în modul cel mai pregnant de I.C. Frimu⁸⁹ și de Cristian Racovski - în jurul revistei *România muncitoare*, situată în adversitate parțială asupra subiectului

⁸⁷ Ministerul Industriei și Comerțului, *Anchetă cu privire la meseriași și la aplicarea legii pentru organizarea meseriilor*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, vol. 1-2, 1908-1909.

⁸⁸ „Prima conferință a mișcării muncitorești din România după refacerea ei (13, 14, 15 august 1906). Moțiuni și rezoluții”, în *Documente din mișcarea muncitorească, 1872-1916*, ed. de Mihail Roller, ed. a II-a, București, Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947, pp. 331-349.

⁸⁹ Nicolae Petreanu, Dan Baran, *I.C. Frimu. Studiu și antologie*, București, Editura Politică, 1969, pp. 28-29.

cu gazetele contemporane *Meseriașul român* și *Vocea meseriașului* - critica socialistă a corporațiilor revigorate se întemeiază pe descrierea lor ca întruchipând o contradicție a dreptului modern de asociere. Dar, alături de respingerea corporatismului cu caracter de obligativitate și de promovarea asocierii sindicale liber-consimțite pe baza revendicării de aplicare consecventă a principiilor constituționalismului liberal,⁹⁰ argumentația socialistă se desfășoară și pe o altă direcție: anume, cea de anexare a mișcării sindicale la propriile sale obiective de lungă durată, așa cum arată afirmații ale lui Racovski cum ar fi că „lupta politică este o prelungire și încoronare a luptei sindicale”, că „mișcarea socialistă este forma cea mai desăvârșită a mișcării sindicale” și că „numai cu socialismul un sindicat justifică menirea sa istorică”.⁹¹ Dezbaterile repetate despre dezangajarea politică a organizațiilor de reprezentare profesională⁹² nu vor putea înlătura insidioasa ambiguitate nici după război.⁹³ Așa cum am menționat deja, politica libertății sindicale din deceniul al treilea a trebuit să fie promovată prin opoziție cu politizarea socialistă a sindicalismului muncitoresc. Ea a fost supusă, însă, și presiunii exercitate, dinspre dreapta, de tabăra supraviețuirilor corporatiste.

⁹⁰ Cristian Racovski, *Jos corporațiile*, București, Cercul de Editură Socialistă, 1907; Idem, *Jos legea meseriilor. Ce nu vrem și ce vrem*, ed. a II-a, București, Cercul de Editură Socialistă, 1913.

⁹¹ Idem, *Sindicatelor muncitorești. Rolul și istoria lor*, Constanța, Cercul de Editură Socialistă, 1906, pp. 50-52.

⁹² *Dezbaterile celui de-al doilea congres al Partidului Social-Democrat și al patrutea al Uniunii Sindicatelor*, București, Cercul de Editură Socialistă, [1912]; *Dezbaterile celui de-al cincilea congres al sindicatelor unite*, București, Cercul de Editură Socialistă, 1914.

⁹³ *Mișcarea sindicală din România, 1923-1926*, Cluj, Tipografia „Gutenberg”, [1926]; *Mișcarea sindicală din România în anii 1926-1930*, București, Tipografiile Române Unite, [1931].

Într-adevăr, deși legea din 1921 a fost menită să dezhădăcineze așezămintele corporatiste de la 1902-1912 cu aceeași energie ca și cea arătată de decretul din 1873 în relație cu breslele străvechi, perioada de până la 1933 avea să fie marcată de coabitarea confuză a instituțiilor create în orizontul legii Nenițescu și a organizațiilor profesionale înființate sub noul regim juridic. O cauză a fenomenului a fost dificultatea unificării legislative - în acest domeniu ca și în altele - a României Mari, legile ungară de la 1884, respectiv austriacă de la 1907 - ambele cu caracter semicorporatist - continuând să reglementeze relațiile sociale relevante din Transilvania, respectiv Bucovina, iar condițiile înapoierii basarabene impunând extinderea grăbită în regiune a legii de la 1912, printr-un act din septembrie 1923.⁹⁴ În același timp, chiar în Vechiul Regat, breslele au continuat să își exercite responsabilitățile din domeniul învățământului profesional - atribuite prin articolul 67 al legii Nenițescu -, după cum corporațiile și-au îndeplinit și ele în continuare funcția de „prime organe” ale asigurărilor sociale - alocată în baza articolului 78 al aceleiași legi. După ce acționaseră în această calitate, până la 1920, în subordonarea Casei Centrale a Meseriilor, Creditului și Asigurărilor Muncitorești din cadrul Ministerului Industriei și Comerțului, ele au rămas necesare și după ce organismul coordonator a fost preluat de noul Minister al Muncii⁹⁵ (și în ciuda faptului că articolul 65 al legii sindicatelor a prevăzut înlocuirea lor cu o rețea instituțională de bază formată din „case de asigurare”).

⁹⁴ *Lege pentru extinderea în Basarabia a dispozițiilor privitoare la exercitarea și controlul meseriilor, dispozițiuni cuprinse în legea pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești din 1912, în vigoare în Vechiul Regat*, București, Imprimeria Statului, 1923.

⁹⁵ Georges Chiriac, *Les assurances sociales en Roumanie*, Paris, N. Pedone, Éditeur, 1932.

Cea de-a treia moarte succesivă a structurilor corporatiste românești - survenită după decesele anterioare, din 1873 și 1921 - a avut loc în virtutea unei decizii a Ministerului Muncii din iulie 1933,⁹⁶ adoptată ca o concluzie a mult amânatei legi de unificare a sistemelor de asigurări sociale - sub administrația aceluiași minister - din luna aprilie a aceluiași an,⁹⁷ precum și a legii pentru înființarea Camerelor de Muncă - însărcinate, între altele, cu administrarea învățământului profesional -, din octombrie 1932.⁹⁸ Cu câțiva ani înainte de a fi agonice desființate, organizațiile profesionale din formula legislativă 1912 își cristalizaseră o conștiință ideologică, exprimată din octombrie 1929 într-o revistă intitulată *Gazeta meseriilor*⁹⁹ și tradusă prin alcătuirea unei Confederații Generale a Breslelor, în septembrie 1930.¹⁰⁰ În iulie 1930, periodicul

⁹⁶ „Decizia Ministerului Muncii nr. 30524 din 4 aprilie 1933 cu privire la desființarea breslelor din Vechiul Regat și trecerea atribuțiilor asupra altor organe”, în *Codul muncii*, ed. de D. Constantinescu, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1939, pp. 21-22.

⁹⁷ *Lege pentru unificarea asigurărilor sociale*, ed a IV-a adnotată cu jurisprudență și indice alfabetic, București, Editura Librăriei „Universala” Alcalay, [1937]. O altă lege a asigurărilor sociale a fost adoptată în decembrie 1938: *Legea asigurărilor sociale*, București, Editura S.A.R. „Lumina Românească”, [1938].

⁹⁸ „Lege pentru înființarea camerelor de muncă”, în *Monitorul oficial* 238, 11 octombrie 1932, pp. 5887-5893. O primă lege pentru înființarea Camerelor de Muncă a fost adoptată în 1927, fără a fi aplicată consecvent: „Lege pentru înființarea și organizarea camerelor de muncă și a Consiliului Superior al Muncii”, în *Monitorul oficial* 83, 14 aprilie 1927, pp. 5049-5057.

⁹⁹ M. Marinescu, „Organizarea muncii”, în *Gazeta meseriilor* 1: 1, 27 octombrie 1929, p. 4; M. Barasch, „Legislația muncii în România. Mișcarea legislativă de după război”, în *Gazeta meseriilor* 1: 4, 18 noiembrie 1929, p. 1; (nesemnă) „Corporații și bresle. Ce politică facem?”, în *Gazeta meseriilor* 1: 8, 16 decembrie 1929, p. 1.

¹⁰⁰ C. Arsenie, „În preajma congresului breslelor”, în *Gazeta meseriilor* 1: 44, 25 august 1930, p. 1; (nesemnă) „Constituirea

începuse să publice articole îndreptate împotriva principiului sindicalist de asociere profesională și în favoarea celui corporatist (tratată ca niciodată deșeză).¹⁰¹ La acea vreme, mișcarea de la *Drum nou* - altminteri constituită pe baza structurilor asociative create în orizontul legii de la 1921 și sprijinită în prima etapă, prin periodicul *Glasul micii industrii*, de Uniunea Generală a Micilor Industriași și Meseriași Patroni din România Mare,¹⁰² întemeiată printr-o lege specială tot în 1921, în octombrie¹⁰³ - exista deja, cu perspectiva sa corporatistă de tip nou. La momentul 1933, când *Gazeta meseriilor* ia act de dispariția contradicției instituționale din contextul căreia se născuse, *Calendarul* și *Lumea nouă*, Blocul Cetățenesc al lui Forțu și Liga Corporatistă a lui Manoilescu se alăturaseră discursului cu susținători victorioși - sau pe cale de a accede la victorie - nu doar în Italia, dar și în Portugalia și Austria.¹⁰⁴ Supraviețuind sub titlul schimbat

Confederației Generale a Breslelor. Congresul de la 28, 29 și 30 septembrie. Discursurile rostite”, în *Gazeta meseriilor* 1: 52, 20 octombrie 1930, pp. 1, 3.

¹⁰¹ M. Roșu, „Falimentul sindicalismului”, în *Gazeta meseriilor* 1: 40, 28 iulie 1930, p. 1.

¹⁰² (nesemnăt) „Marea întrunire publică a Confederației Generale a Asociațiilor Profesionale”, în *Glasul micii industrii* 9: 3, 15 iulie 1930, pp. 3-4.

¹⁰³ (nesemnăt) „Scopul Uniunii”, în *Glasul micii industrii* 1: 1, 1 martie 1922, pp. 1-2.

¹⁰⁴ B. Mirkin-Guetzévitch, „Le regime corporatif”, în *Revista de drept public* 9: 5-8, mai-august 1934, pp. 123-138; Heinrich Wagner, „Constituția austriacă”, în *Revista Fundațiilor Regale* 2: 3, martie 1935, pp. 575-594; Mihail Manoilescu, *Portugalia lui Salazar*, București, Tipografia „Modernă”, 1936; Mircea Nuțescu, „Sistemul corporatist în Italia”, în *Politica socială* 5: 144, 1 februarie 1938, pp. 1-2; Idem, „Dictatura corporativă. Aspecte din viața corporativă portugheză”, în *Politica socială* 5: 151, 24 aprilie 24, 1938, p. 1; Petre Corcoveanu-Balș, „Organizarea corporațiilor de meseriași în Franța”, în *Politica socială* 5: 156, 5 iunie 1938, pp. 1, 3; I. V. Gruia, „Particularitățile

- în mod grăitor - de *Gazeta meseriilor și asigurărilor sociale*, ea va continua să dezbată problemele politicii sociale în ambianța celei de-a patra vârste a ideii corporatiste din România,¹⁰⁵ curmată în 1944 cu o eficacitate atât de teribilă¹⁰⁶ încât să împingă în registrul neființei, pentru multă vreme, și memoria vârstelor precedente.

corporatismului german”, în *Analele Facultății de Drept din București* 2: 1, 1940, pp. 215-271.

¹⁰⁵ (nesemnăt) „Camerile de muncă”, în *Gazeta meseriilor și asigurărilor sociale* 5: 45-48, 24 noiembrie 1933, p. 21; G.N. Dulca, „Camerile de muncă și asociațiile profesionale”, în *Gazeta meseriilor și asigurărilor sociale* 2: 51, 22 iunie 1934, p. 1; Idem, „Asociațiile profesionale în viața publică”, în *Gazeta meseriilor și asigurărilor sociale* 6: 15, 14 august 1934, p. 1; Idem, „Camerile profesionale și reprezentanțele lor parlamentare”, în *Gazeta meseriilor și asigurărilor sociale* 6: 23, 15 decembrie 1934, p. 1; (nesemnăt) „Organizarea breslelor”, în *Gazeta meseriilor și asigurărilor sociale* 11: 17, 3 septembrie 1939, p. 1.

¹⁰⁶ D. R. Ioanițescu, *Istoricul organizării sindicale din România. Codul sindicalismului român, 1921. Noul cod al sindicalismului român, 1945*, București, Tipografia Remus Ciofleac, 1945; Gheorghe Țuțui, Coțofană Paraschiv, *Sindicatele din România în anii revoluției populare*, București, Editura Politică, 1970.

Liberalismul de stânga pe filiera românească. O victimă a politicii memoriei?

Într-o recenzie a cărții lui Mihail Manoilescu despre teoria protecționismului și a schimbului internațional din 1929, publicată în numărul din martie 1930 al periodicului britanic *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, economistul Roy Forbes Harrod - viitor consilier al lui Winston Churchill în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, precum și al Fondului Monetar Internațional în anii 1950, și la acea vreme deja un apropiat al lui John Maynard Keynes (cu mult înainte de a deveni primul dintre biografii acestuia) - descria implicațiile din planul politicii economice la nivel național al perspectivei dezvoltate de autorul român în domeniul relațiilor economice internaționale ca dominate de dezideratul „protecției acordate celor puternici”, în defavoarea - de durată neprecizată - a celor mai slabi (ramurile industriale cu productivitate superioară fiind îndrituite să beneficieze de sprijin guvernamental în mai mare măsură decât cele cu productivitate scăzută în scopul dezvoltării naționale de ansamblu, iar agricultura urmând să fie defavorizată permanent spre beneficiul industriei ca urmare a aceluiași raționament).¹

Versiune anterioară în *Polis. Revistă de științe politice* 6: 4 (s. n.), 2018, pp. 81-94. O versiune a fost prezentată în cadrul conferinței „Ideile României Mari”, organizată de asociația Orbis Tertius și de Muzeul Municipiului București în data de 20 octombrie 2018.

¹ R.F. Harrod, „Review: Mihail Manoilescu, *Théorie du protectionisme et de l'échange international*, Paris, Marcel Giard, 1929”, în *Journal of the Royal Institute of International Affairs* 9: 2, 1930, pp. 250-251.

Presiuni umanitare și diversiuni ideologice

Așa cum este formulată succint de către Harrod cu referire la un aspect particular al viziunii ce constituie obiectul comentariului, caracterizarea lui Manoilescu poate fi reținută ca definitorie pentru întreaga filozofie a teoreticianului recenzat cu promptitudine. Cea mai bună confirmare poate fi găsită în alocuțiunea rostită de cel din urmă în același an, cu ocazia unei conferințe organizate de filiala românească - funcționând din 1928 - a Asociației Internaționale pentru Progresul Social - înființată în 1925 prin fuziunea dintre alte trei organisme, create între 1889 și 1910 - și menite să marcheze un deceniu de la înființarea ministerului român al Muncii și Ocrotirilor Sociale (avându-l în frunte la acel moment pe național-țărănistul Ion Răducanu, după ce fusese fondat sub conducerea averescanului Grigore Trancu-Iași, în martie 1920). Dezvoltată prin opoziție cu intervențiile din cadrul aceleiași manifestări ale lui Albert Thomas - primul director al Biroului Internațional al Muncii al Ligii Națiunilor, ocupând funcția respectivă de la înființarea forului menționat în 1919 până la decesul din 1932, și aflat la cea de-a doua vizită în România în această calitate (după cea din 1924), pledoaria lui Manoilescu contestă legitimitatea unor standarde universale de protecție socială formulate fără a se lua în considerare decalajele de dezvoltare dintre societățile naționale, argumentând că handicapul rezultat din asemenea presiuni externe cu temeuri umanitare pentru patronatele țărilor de felul României nu puteau avea decât efecte adverse de lungă durată asupra intereselor colective² (discursul fiind pronunțat, totuși, într-un moment când România ratificase peste 50% din proiectele de convenție și

² Mihail Manoilescu, „La classe patronale et la politique sociale”; „Discours de M. Albert Thomas”, ambele în G. Tașcă et al., *Un deceniu de politică socială românească*, București, f.e., 1930, pp. 85-102, resp. 103-111.

recomandările emise de organizația printre ai cărei membri fondatori se număra, cu mult peste media de 26% din rândul tuturor statelor componente³).

Survenită la jumătatea procesului de transformare a gândirii lui Manoilescu - desfășurat cam pe parcursul unui deceniu și jumătate, având ca punct de plecare poziția autoritarismului edulcorat al „neoliberalismului” intervenționist local de la începutul anilor 1920 (diagnosticat foarte devreme în orizont comparativ de Leo Pasvolsky în cartea sa *Economic Nationalism of the Danubian States* din 1928⁴) și încheiat prin adoptarea concepției politice corporatiste în strânsă asociere cu fascismul (nu mai devreme de primăvara lui 1932, și definitivată pe versantul fuziunii parțiale cu dreapta radicală abia în 1937⁵) - critica la adresa politicii sociale formulată în 1930 vehicula, desigur, idei cu largă circulație în mediul politic și economic românesc al epocii. Exprimate mai evaziv în articole din *Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România*,⁶ ele căpătaseră, astfel, formulări de mare

³ I. Setlacec, „Din activitatea Ministerului Muncii în raport cu Biroul Internațional al Muncii din Geneva”, în I. Răducanu et al., *Zece ani de politică socială în România, 1920-1930*, București, Eminescu S.A., 1930, pp. 99-110.

⁴ Leo Pasvolsky, *Economic Nationalism of the Danubian States*, London, The Macmillan Company, 1928. Vezi și Idem, „Review: Mihail Manoilescu, *The Theory of Protection and International Trade*, London, P.S. King, 1931”, în *The American Economic Review* 22: 3, 1932, pp. 477-478.

⁵ Victor Rizescu, „Developmental Ideology or Regenerative Nationalism? Competing Strands of the Romanian Right before World War II”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 95-210.

⁶ C.R. Mircea, „Munca. Rolul statului în ordonarea muncii”, în *Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România* 1: 8-9, 1 august-15 septembrie 1922, pp. 129-130; Idem, „Ratificarea convențiilor privind organizarea muncii”, în *Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România* 5: 5, 1-15 martie 1926,

influență în texte ale lui Ștefan Zeletin - antecesor al lui Manoilescu în albia crezului „neoliberal” menționat -, precum „Politica muncii” - publicat în *Dreptatea socială* în 1923⁷ - sau „Orele de muncă și producția”, apărut în revista *Plutus* în 1924⁸ (cel dintâi reținut și în cuprinsul volumului *Neoliberalismul* din 1927).

Atitudinea adversă față de politica Organizației Internaționale a Muncii și a partizanilor săi locali nu era reprezentată, în epocă, doar de curentul de gândire indicat. Ea poate fi regăsită - desigur cu temeuri și obiective diferite - în tabăra stângii socialiste și comuniste și a mișcării sindicale strâns afiliate ei. Un articol din ziarul *Socialismul*, publicat în februarie 1918 - în condițiile războiului și ale ocupației germane -, discută problema „legislației internaționale a muncii” - proiectată deja de Asociația Internațională pentru Legislația Muncii, fondată la Basel în 1901, în continuarea ideilor lui Daniel Legrand din anii 1840 și a unor mai vechi demersuri elvețiene din anii 1880⁹ - pentru a da expresie temerii că „odată devenită internațională, această legislație nu va putea fi schimbată prin niciun succes al unei organizații muncitorești naționale”,

pp. 127-129; Ion Lărgescu, „Politica socială”, în *Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România* 13: 1-2, ianuarie-februarie 1935, pp. 10-11. Promovând un discurs cu accente diferite, Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie a publicat, totuși, în organul său oficial, traducerea conferinței citate a lui Manoilescu din 1930, gestul survenind în scurta perioadă (1929-1930) când acesta a deținut președinția instituției în cauză. Vezi Mihail Manoilescu, „Clasa patronală și politica socială”, în *Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie* 5: 3, martie 1930, pp. 189-198.

⁷ Ștefan Zeletin, „Politica muncii”, în *Dreptatea socială* 1: 20, 15 noiembrie 1923, pp. 455-464.

⁸ Idem, „Orele de muncă și producția”, în *Plutus* 1: 75, 7 ianuarie 1924, p. 3.

⁹ Antony Alcock, *History of the International Labor Organization*, London, Palgrave Macmillan, 1971, pp. 6-11.

transformându-se astfel într-o piedică așezată în calea emancipării sociale autentice. Aceasta din cauză că „în fața proletariatului francez victorios de pildă, care ar putea impune capitalului francez condițiuni mai favorabile, se va ridica puterea capitalului englez [sau] american”, prevalându-se de respectivele norme internaționale.¹⁰ Discutând mai târziu, după război, în septembrie 1920, noțiunea de „ocrotiri sociale” inclusă - așa cum am amintit - în titulatura extinsă a nou înființatului Minister al Muncii, același periodic o descoperă ca „anacronică din păcate și contrazicătoare, cu toată frumusețea cuvintelor îmbinate”, din moment ce „ocrotirile nicicând nu au putut mulțumi o muncitorime dornică de luptă și [de] autoemancipare”.¹¹

Temerile astfel exprimate erau parțial confirmate, cu siguranță, de reprezentanții perspectivei tratate ca o diversiune de la țelurile socialiste, așa cum dovedește, spre exemplu, un articol din ziarul averescan *Îndreptarea*, din februarie 1923, aparținând lui D.R Ioanițescu - fost secretar general al departamentului ministerial condus de Trancu-Iași, înainte de a se alătura Partidului Național-Tărănesc și a ajunge el însuși la conducerea aceluiași minister, în perioada 1932-1933 -, unde se discută anteproiectul de cod al muncii lansat de liberalul Gheorghe Mârzescu - stând la originea unui proiect legislativ ce avea să eșueze în 1924¹² -, spunându-se că „un adevărat cod al muncii trebuie să asigure muncitorului o cât mai largă protecțiune și participare la rezultatul muncii sale, fără să constituie o tiranie asupra elementului patronal, care-și are rolul său definit în industrie”.¹³ Altminteri, principalul

¹⁰ (nesemnat) „Legislația internațională a muncii”, în *Socialismul* 9: 35, 10/23 februarie 1918, p. 2.

¹¹ D. Păcurariu, „Ocrotirile sociale”, în *Socialismul* 14: 196, 4 septembrie 1920, p. 1.

¹² *Anteproiect. Codul Muncii*, București, Imprimeria Statului, 1923.

¹³ D. R. Ioanițescu, „Codul Muncii. Anteproiectul Ministerului Muncii”, în *Îndreptarea* 6: 44, 24 februarie 1923, p. 1.

criteriu de departajare dintre cele două viziuni era constituit de chestiunea bazei legislative a reprezentării intereselor profesionale, tranșată provizoriu de statul român - până la experimentele corporatiste ale regimului carlist, din 1938-1939 - prin legea din mai 1921 pentru organizarea sindicatelor patronale, de salariați și mixte¹⁴ și cea din februarie 1924 pentru înființarea persoanelor juridice¹⁵ (în orizontul articolului 27 al constituției din 1866, respectiv al articolelor 5 și 29 ale constituției din 1923, primele două statuând principiul libertății de asociere și cel din urmă precizând că modalitatea de dobândire a personalității juridice de către asociațiile constituite prin exercițiul acestui drept urmează să fie stabilită de legislația ordinară). În răspărul concepției socialiste potrivit căreia „lupta politică este o prelungire și încoronare a luptei sindicale” - astfel încât „numai cu socialismul un sindicat justifică menirea sa istorică”,¹⁶ cu alte cuvinte „în sindicat nu se poate face decât o singură politică, cea socialistă”¹⁷ -, apărută consecvent de lideri precum Cristian Racovski și având întotdeauna câștig de cauză prin confruntare cu opinia minoritară că sindicatele, „trebuind să se ocupe de chestiunile pur materiale, trebuie să fie neutre în toate”, deci „în ele, nu trebuie să ne preocupe naționalitatea, credințele religioase sau politice ale membrilor”,¹⁸ legea de la 1921 - preconizată de Trancu-Iași în discursurile sale din Camera Deputaților rostite în

¹⁴ „Lege asupra sindicatelor profesionale”, în *Monitorul oficial* 41, 26 mai 1921, pp. 1419-1425.

¹⁵ *Legea pentru persoanele juridice, promulgată prin înaltul decret no. 27 din 6 februarie 1924, cu expunerea de motive*, București, Imprimeria Statului, 1924.

¹⁶ Cristian Racovski, *Sindicatelor muncitorești. Rolul și istoria lor*, Constanța, Cercul de Editură Socialistă, 1906, pp. 50-52.

¹⁷ *Dezbaterile celui de-al cincilea congres al sindicatelor unite*, București, Cercul de Editură Socialistă, 1914, p. 53.

¹⁸ *Ibid.*, p. 40.

perioada iunie-octombrie 1918¹⁹ - apără teza autonomiei și depolitizării asociațiilor profesionale - menite să își restrângă activitatea la „studiul, apărarea și dezvoltarea intereselor profesionale” - în conformitate cu paradigma legislativă franceză din domeniu elaborată între 1884 și 1901,²⁰ asumată de Organizația Internațională a Muncii și apărată de aceasta pe baza anchetelor sistematice asupra libertății sindicale întreprinse în colaborare cu guvernele țarilor implicate.²¹

Pachetul legislativ având ca nucleu reglementarea problemei sindicale a beneficiat de sprijinul unor teoreticieni de școală liberală clasică - deci cu o orientare antizeletiniană și antimanoilesciană în privința dimensiunii etatiste a dezvoltării economice naționale - precum Gheorghe Tașcă sau George Strat, amândoi participând la conferința din 1930 unde a avut loc polemica dintre Manoilescu și Thomas, iar cel de-al doilea elaborând, spre beneficiul organizației conduse de politicianul reformator francez, un raport despre libertatea sindicală în România, publicat mai întâi ca o serie de articole din *Analele economice și statistice*, în 1927.²² Tot aici trebuie încadrat E.A. Poulopol - viitor colaborator al lui Strat la revista *Libertatea. Economică, politică, socială, culturală*, înființată

¹⁹ Grigore Trancu-Iași, *Chestiuni economice și financiare*, București, Editura Librăriei Stănciulescu, 1919, pp. 5-17.

²⁰ Paul Louis, *Le syndicalisme européen*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1914; *Code du Travail et de la Prévoyance Sociale*, ed. par Gaston Grolet et Charles Vergé, huitième édition, Paris, Librairie Dalloz, 1920, pp. 74-76.

²¹ *La liberté syndicale*, vol 1: *Étude internationale*, Genève, Bureau International du Travail, 1927; *La liberté syndicale*, vol 4: *Italie, Espagne, Portugal, Grèce, Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Bulgarie, Roumanie*, Genève, Bureau International du Travail, 1928.

²² George Strat, *La liberté syndicale en Roumanie*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Curierul Judiciar” S.A., 1927.

în ianuarie 1933,²³ dar și comentator favorabil al doctrinei sindicaliste întemeiată pe tezele pluralismului juridic a lui Leon Duguit, în *Arhiva pentru știință și reformă socială* din 1930²⁴ (în prelungirea unui text al lui Duguit însuși găzduit de aceeași revistă în 1927,²⁵ dar și în dezacord implicit cu critica formulată mai târziu la adresa respectivului filozof al dreptului, de pe o poziție liberal-conservatoare vag precizată, de către N. Steinhardt, în cartea sa *Dreptul social. Pretenții și iluzii* din 1936²⁶).

Sincretism doctrinar și intervenții mediatoare

Doctrina fundamentală subiacentă legislației în cauză nu s-a cristalizat, însă, pe făgașul eforturilor de relansare a principiilor individualiste ale viziunii liberale și de revigorare a activităților antreprenoriale neîngrădite de comandamente intervenționiste, în răspărul direcției protecționiste inaugurate de Dionisie Pop-Marțian în epoca domniei lui Cuza.²⁷ Forjată în jurul ideii de intervenție

²³ E.A. Poulopol, „Politica anti-umanistă și individul”, în *Libertatea* 1: 2, 20 ianuarie 1933, pp. 21-22.

²⁴ Idem, „Aspectele fundamentale ale doctrinei lui Léon Duguit”, în *Arhiva pentru știință și reformă socială* 9: 1-3, 1930-1931, pp. 277-306. Vezi și Léon Duguit, *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état*, deux. ed., Paris, Félix Alcan, 1911; Cécile Laborde, „Pluralism, Syndicalism and Corporatism: Léon Duguit and the Crisis of the State (1900-1925)”, în *History of European Ideas* 22: 3, 1966, pp. 227-244.

²⁵ Léon Duguit, „Le syndicalisme en France” în *Arhiva pentru știință și reformă socială* 7: 1-2, 1927, pp. 1-14.

²⁶ N. Steinhardt, *Dreptul social. Pretenții și iluzii*, București, Tipografia „Caragiale”, 1936. Vezi și Idem, „Socialiștii apărători ai libertății”, în *Libertatea* 5: 9, 5 mai 1937, pp. 161-163.

²⁷ Victor Rizescu, „The Nation of the Westernizers: Mainstream and Minority Varieties of Romanian Liberalism”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 19-54.

mediatoare necesară a statului în relațiile dintre capital și muncă, ideologia legitimatoare a politicii sociale din anii 1920 a fost exprimată cel mai succint în articolul 21 al constituției din 1923, unde se afirmă că „toți factorii producției se bucură de o egală ocrotire”, și prin urmare „statul poate interveni, prin legi, în raporturile dintre acești factori pentru a preveni conflicte economice și sociale” (situat la capătul unei serii de articole, inaugurate de cel cu numărul 17 și străbătute de tendința redefinirii proprietății ca o funcție socială, prin opoziție cu articolul 19 al actului constituțional de la 1866). Ea trebuie definită ca o parte a procesului amplu de conștientizare a constituționalismului liberal - cu multiplele sale versiuni și orientări - în legătură cu problematica socială - având în fundal atitudinea dezvăluită în acest context ca o orbire îndelungată a discursului politic modern dominant față de chestiune, pe parcursul primelor etape ale capitalismului industrial, și manifestată cel mai pregnant prin interzicerea oricăror forme de coaliție profesională, în virtutea articolelor 414-416 ale codului penal napoleonian din 1810²⁸ -, dar totodată ca efect al acțiunii specifice desfășurate de promotorii unei orientări liberale de stânga, identificabilă ca atare în perimetrul de ansamblu al teoriei politice asociate în modul cel mai nemijlocit cu tiparele economiei capitaliste.

Deopotrivă în orizontul larg al cristalizării ideii de drepturi sociale ca parte integrantă a democrației liberale - în continuarea noțiunilor de drepturi civile și drepturi politice, și însoțită de constituirea treptată a așezămintelor statului bunăstării pe această bază teoretică²⁹ - și în cel mai restrâns, al elaborării unor pledoarii cu rezonanța recunoscută și implicațiile aparte ale stângii liberale,

²⁸ *Code Pénal. Édition originale et seule officielle*, Paris, L'Imprimerie Imperiale, 1810, pp. 97-98.

²⁹ Asa Briggs, „The Welfare State in Historical Perspective”, în *European Journal of Sociology* 2: 2, 1961, pp. 221-258.

procesul de transformare indicat a avut loc în virtutea unui dialog susținut cu tradiția socialismului marxist. În mediul românesc de la începutul secolului XX, mărturia acestor interferențe marcate de departajări critice se găsește, astfel, în detaliata expunere de motive avansată de ministrul liberal al Agriculturii și Domeniilor Basile P. Missir pentru promovarea legii de organizare a meseriilor de la 1902³⁰ (clădită pe un compromis semicorporatist ce avea să fie reînnoit în cadrul legii mai cuprinzătoare cu același conținut de la 1912, împotriva căruia s-au pronunțat în epocă socialiști ca Racovski și nesocialiști din mai multe tabere politice și grupări ideologice, cu argumente foarte asemănătoare). Lucrarea *Cooperăția și socialismul în Europa* de la 1913 a economistului I.N. Angelescu³¹ aparține aceluiași curent, ea fiind urmată după câțiva ani de o intervenție a sa unde se explică faptul că „nu numai motive economice, dar și motive de natură socială, morală, îndeamnă pe reformatorii înaintați ai timpului nostru să tindă la schimbarea repartizării bogățiilor”, astfel încât „să aducă în stare toate clasele [...] să colaboreze [...] la dezvoltarea economică și socială”³² (resorturile fundamentale ale pledoariei fiind clarificate mai târziu ca îndatorate școlii solidariste³³). *Legislațiunea muncii* de la 1908 a lui Take Policrat argumentează și ea că dacă „se poate crede, de unii nedumeriți asupra cestiunei legilor de raporturi între muncitori și patroni sau capitaliști, că este vorba de o

³⁰ B.M. Missir, coord., *Legea pentru organizarea meseriilor și regulamentul privitor la aplicarea ei, precedate de debaterile corporilor legiuitoare și de proiectele de legi anterioare*, București, Atelierele Grafice I.V. Socecu, 1905.

³¹ I.N. Angelescu, *Cooperăția și socialismul în Europa*, București, Albert Baer, 1913.

³² Idem, *Puterea economică și puterea politică*, București, Tipografia Profesională Dim. C. Ionescu, 1916, p. 33.

³³ Idem, „Solidarismul social-economic”, în D. Gusti et al., *Doctrinile partidelor politice*, București, Tiparul „Cultura Națională”, [1923], pp. 201-217.

mișcare propriu-zisă socialistă”, în realitate cele două fenomene „au multe părți asemănătoare, dar au și deosebiri fundamentale”, atâta timp cât „mișcarea lucrătorilor primește societatea ca atare”, revendicând totodată un „spirit de solidaritate între toți factorii sociali, o tovarășie [...] între muncă și capital”.³⁴

Cartea ambițioasă și sofisticată a lui N. Petrescu-Comnen, intitulată *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă* și publicată în 1910 - în succesiunea unei mici intervenții din anul precedent, cu titlul grăitor *Câteva considerațiuni asupra socialismului și asupra roadelor sale*³⁵ - disociază în mod consecvent obiectivele elementare ale liberalismului cu deschidere socială față de dezideratele socialiste, arătând că „ideile [...] asupra socialismului sunt foarte puțin stabile, deoarece adeseori ceea ce era socialist ieri, încetează de a mai fi socialist azi”, și ca atare „pentru a putea rându-i o lege printre legile socialiste, [...] nu este suficient să examinăm în mod superficial textul ei, ci să examinăm esența-i ultimă, spiritul și intențiunea în care a fost concepută”. Așa cum se spune aici, „o lege este socialistă când în intențiunea legiuitorului se constată [...] o tendință de spoliatiune, motivată de oarecari considerațiuni sentimentale independente de orice idee de drept. Să încetăm prin urmare a vedea vecinic, peste tot, fantoma socialismului, să cercetăm mai bine care sunt terenurile activității economice în care regimul libertății a dat rezultate satisfăcătoare, și care sunt cele unde o intervențiune sinceră, lipsită de orice idee comunistă, este nu numai utilă, dar chiar indispensabilă”.³⁶ Este semnificativ că, înainte de a părăsi complet asemenea preocupări în folosul activității

³⁴ Take Policrat, *Legislațiunea muncii*, București, Tipografia Aurora, 1908, pp. 40-46.

³⁵ N. Petrescu-Comnen, *Câteva considerațiuni asupra socialismului și asupra roadelor sale*, București, Tipografia „Gutenberg”, 1909.

³⁶ Idem, *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1910, p. 8.

diplomatice, autorul poate fi regăsit ca prim delegat al guvernului român la conferința internațională a muncii de la Geneva din 1922, cu un discurs - reluat în numărul din iunie-august 1923 al *Buletinului muncii și al ocrotirilor sociale* - menit să răspundă „clevetirilor răuvoitoare ale defăimătorilor noștri, care prezintă încă România ca țara reacțiunii”³⁷ (la scurtă vreme după ce organul oficial al Ministerului Muncii oferise - în mai 1921 - o descriere seacă și neutră a tentativei de grevă generală din octombrie 1920,³⁸ relatând cu aceeași bunăvoință - în numărul din august-noiembrie 1920 - despre „controlul sindicalist al întreprinderilor și chestia muncitorească în Italia” din preziuma contraloviturii fasciste, pe baza corespondenței primite de la atașatul comercial al ambasadei române de la Roma³⁹).

Alături de practica legislativă și administrativă a unor Trancu-Iași sau Ioanițescu, deceniul al treilea a adus și împământenirea disciplinei academice a economiei sociale, servită spre exemplu, în spațiul - larg și sincretic definit - al speciei de gândire liberală indicate de figuri precum juristul Marco I. Barasch, exponent al dreptului muncii⁴⁰ cu rădăcini teoretice în doctrina „socialismului juridic” al lui Emmanuel Lévy⁴¹ (subiectul disertației sale

³⁷ „Cuvântarea rostită în ședința de la 23 octombrie 1922 a Conferinței Internaționale a Muncii (Geneva) de către dl. N. Petrescu-Comnen, prim delegat al guvernului român”, în *Buletinul muncii și al ocrotirilor sociale* 4: 3-4-5, iunie-august 1923, p. 129.

³⁸ (nesemnat) „Situția grevei generale de la 18 octombrie 1920”, în *Buletinul muncii și al ocrotirilor sociale* 2: 2, mai 1921, pp. 75-87.

³⁹ Mircea Christian, „Controlul sindicalist al întreprinderilor și chestia muncitorească în Italia”, în *Buletinul muncii și al ocrotirilor sociale* 1: 5-8, august-noiembrie 1920, pp. 386-461.

⁴⁰ Marco I. Barasch, *Elemente de economie socială și de legislație muncitorească*, București, Institutul de Arte Grafice „Cultura Poporului”, 1928.

⁴¹ Carlos Miguel Herrera, „Le socialisme juridique d’Emmanuel Lévy”, în *Droit et société* 56-57, 2004, pp. 111-128.

publicate la Paris în 1923⁴²). Tot în spiritul sincretismului menționat - caracteristic pentru „noul liberalism” cu orientare de stânga, așa cum s-a constituit el din Anglia și America până în Rusia,⁴³ prin departajare față de tarele plutocratice și monopoliste ale capitalismului liberal de la sfârșitul secolului al XIX-lea (rezultate din degenerarea „sectară” a manchesterianismului⁴⁴), dar înainte ca politica economică de sorginte keynesiană să-și precizeze contururile în contextul New Deal⁴⁵ -, a fost formulată concepția „socialismului liberal”⁴⁶ a sociologului Dumitru Drăghicescu, cel mai amplu elaborată - prin nefirească juxtapunere cu doctrina lui Zeletin amintită anterior - în revista condusă de el ca director *Dreptatea socială*, din

⁴² Marco I. Barasch, *Le socialisme juridique et son influence sur l'évolution du droit civil en France à la fin du XIXe siècle et au XXe siècle*, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1923.

⁴³ Michael Freedon, *The New Liberalism. An Ideology of Social Reform*, Oxford, Clarendon Press, 1978; Andrzej Walicki, *Legal Philosophies of Russian Liberalism*, Notre Dame, Ind., The University of Notre Dame Press, 1992 [1987], pp. 213-403; Richard Bellamy, *Liberalism and Modern Society. A Historical Argument*, University Park, Penns., The Pennsylvania State University Press, 1992; Marc Stears, *Progressives, Pluralists, and the Problem of the State. Ideologies of Reform in the United States and Britain, 1909-1926*, Oxford, Oxford University Press, 2002.

⁴⁴ Victoria F. Brown, „The Adaptation of a Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian Liberalism”, în Stephen Fischer-Galati et al., eds., *Romania between East and West*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1982, pp. 269-301.

⁴⁵ Michael Freedon, „The Coming of the Welfare State”; Wayne Parsons, „Politics and Markets: Keynes and His Critics”, ambele în Terence Ball, Richard Bellamy, eds., *The Cambridge History of Twentieth-century Political Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, pp. 7-44, resp. 45-69.

⁴⁶ Serge Audier, *Le socialisme libéral*, Paris, La Découverte, 2006.

1923,⁴⁷ unde pledoaria în favoarea intervenției maxime a statului în sfera raporturilor dintre patronate și salariați este însoțită de respingerea naționalizării de factură socialistă a unităților economice, pentru a fi apoi dezvoltată înspre proiectul unei economii dominate de regii sociale autonome⁴⁸ (bazată pe regimul de coproprietate a statului și a salariaților și urmând să fie edificată în asociere cu un sistem de impozitare progresivă⁴⁹).

Ascensiunea perspectivei corporatiste, de dreapta, asupra politicii sociale și a reprezentării profesionale - sprijinită din 1926, pe rând, de ziarele *Cuvântul*, *Curentul* și *Calendarul* cu referire la modelul italian, dar și propulsată de la firul ierbii de mișcarea asociațiilor profesionale a claselor mijlocii, începând din 1929, pentru fi apoi preluată ca platformă politică de Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării, în 1932, și de Liga Național-Corporatistă a lui Manoilescu, în 1933⁵⁰ - a avut loc, desigur, în defavoarea variatelor întrupări ale viziunii liberale de stânga. Altminteri, dacă în 1945 D.R. Ioanițescu putea contempla prima lege postbelică a sindicatelor ca pe o revenire la înțelepciunea momentului 1921⁵¹ - după interludiul

⁴⁷ Dumitru Drăgicescu, „Burghezia și socialismul liberal”, în *Dreptatea socială* 1: 3, 15 februarie 1923, p. 95.

⁴⁸ Idem, „Naționalizarea întreprinderilor mari. Regia socială independentă”, în *Dreptatea socială* 1: 9, 15 mai 1923, pp. 266-274; Idem, „Proprietatea în întreprinderile mari. Regimul cointeresării”, în *Dreptatea socială* 1: 8, 1 mai 1923, pp. 227-234.

⁴⁹ Idem, „Proprietatea (capitalul) și dreptatea socială. Cum se câștigă averile?”, în *Dreptatea socială* 1: 12-13, 1-15 iulie 1923, pp. 367-368.

⁵⁰ Victor Rizescu, „Corporatism in the Romanian Tradition: Top-down and Bottom-up Lineages”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 233-252.

⁵¹ D.R. Ioanițescu, *Istoricul organizării sindicale din România. Codul sindicalismului român, 1921. Noul cod al sindicalismului român, 1945*, București, Tipografia Remus Cioflec, 1945.

corporatist al carlismului, el însuși întrerupt prin decretarea economiei de război în octombrie 1941 -, iar teoreticianul cooperatist Gromoslav Mladenatz, împreună cu asociatul său M. A. Lupu, puteau comenta cu optimism tot atunci - și din nou cu speranța de a se putea reînnoa firul rupt al întreprinderii de reformă socială lansate în succesiunea războiului precedent - virtuțile planului britanic Beveridge pentru asigurări sociale din 1942,⁵² politica sindicală și socială a comunismului a consacrat o reprezentare istorică a antecedentelor românești din domeniu - deja enunțată în anii 1946-1948⁵³ - în cuprinsul căreia toate partidele și grupările nesocialiste ale epocii precomuniste apar ca reprezentante nediferențiate ale inerției și ca exponenți de același calibru ai atitudinii de tergiversare agonică, tulburată doar de compromisuri neconcludente.⁵⁴ După 1989, tendința de identificare a liberalismului cu dreapta, prin opoziție cu stânga tratată ca tributară în mod privilegiat comunismului,⁵⁵ s-a conjugat

⁵² Gromoslav Mladenatz, „Noile fundamente” ale științei economice, București, Independența Economică, ed. a II-a, 1945, pp. 158-160; M.A. Lupu, *Planuri de securitate socială*, București, Independența Economică, 1945, pp. 17-195; Victor Rizescu, „Competing Voices of the Drive to Planning? The Cooperatist Engagement with Corporatism in Romania”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 253-281.

⁵³ Gheorghe Apostol, *Legislația muncitorească în România ieri și azi*, [București], Editura Partidului Comunist Român, 1946; Marcu Onescu, „Caracterul reacționar al trecutei legislații muncitorești române. Aspecte actuale”, în *Studii* 1: 2, 1948, pp. 208-230.

⁵⁴ Nicolae Petreanu, Ilie Ceașescu, coord., *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864-1944*, București, Editura Științifică, 1972.

⁵⁵ Victor Rizescu, *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, București, Editura Universității din București, 2015, pp. 15-23. Vezi și Jerzy

cu cea de valorificare a culturii de dreapta precomuniste, ca o reacție față de memoria comunismului,⁵⁶ astfel încât să facă greu inteligibilă noțiunea unei filiere românești a liberalismului cu vocație socială, departajat, în aria domeniului său predilect de manifestare, atât în raport cu socialismul și în relație cu corporatismul tradiționalist și fascist, cât și prin raportare la formele dominante ale gândirii și practicii liberale din contextul național.

Cum s-a dovedit în mod repetat ca prea de dreapta pentru a fi repertoriat în mod concludent de unele reconstituiri istorice și prea de stânga pentru a trezi interesul fecund al altora, e chiar probabil ca liberalismul nostru de stânga să fie statornic ratat ca reper esențial și de diferitele expresii mai recente ale nemulțumirii față de stângismul neconvingător și de antistângismul persistent și difuz al postcomunismului.

Szacki, *Liberalism after Communism*, transl. by Chester A. Kisiel, Budapest, Central European University Press, 1995.

⁵⁶ Victor Rizescu. „Politica memoriei între stânga și dreapta”, în *Timpul. Revistă de politică și cultură* 227, februarie 2018, p. 9.

Federalismul sindicalist și socialismul juridic. Două repere ale reformei sociale în România interbelică

În ciuda faptului că deja primele două numere, din 1919, ale revistei *Arhiva pentru știință și reformă socială* au găzduit texte ale lui Nicolae Ghiulea și Anastasie Gusti despre reforma preconizată a legii meseriilor din 1912¹ și despre problema intens dezbătută a contractului colectiv de muncă,² părănd astfel să inaugureze o preocupare susținută a periodicului și a instituției tutelare pentru politica socială curentă cu obiective din sfera segmentului urban și industrial al lumii românești - deci atentă la alte aspecte ale problematicii decât cele, foarte particulare, ale societății agrare -, puține articole cu aceeași temă au mai apărut în revistă pe parcursul primilor săi zece ani de existență³ (chiar dacă includem și incursiunile în spațiul unor corelații internaționale și istorice⁴).

Versiune anterioară în *Polis. Revistă de științe politice* 7: 1 (s. n.), 2019, pp. 93-115. O versiune a fost prezentată în cadrul conferinței „Centenarul *Arhivei pentru știință și reformă socială/Începutul sociologiei românești și moștenirea lui Dimitrie Gusti*”, organizată de Primăria Municipiului Iași, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași și Universitatea „Petre Andrei” în data de 1 aprilie 2019.

¹ N. Ghiulea, „Legi pentru schimbarea unor articole din legea pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești”, în *Arhiva pentru știință și reformă socială* (în continuare AȘRS) 1: 1, 1919, pp. 211-216; A. Gusti, „Reforme muncitorești”, în AȘRS 1: 2-3, 1919, pp. 449-464.

² A. Gusti, „Aspectul social al contractului colectiv de muncă”, în AȘRS 1: 2-3, 1919, pp. 540-546.

³ N. Ghiulea, „Politica socială”, în AȘRS 2: 1-3, 1920, pp. 115-137; Ion Dacu, „Idea muncii obligatorii”, în AȘRS 3: 4, 1921, pp. 467-470; M. Sanielevici, „Două atitudini în politica socială românească”, în AȘRS 3: 2-3, 1921, pp. 302-309; N. Ghiulea,

Sindicalismul francez în România

Cu toate acestea, Institutul Social al lui Dimitrie Gusti își putea revendica, la sfârșitul acelei decade, un rol aparte în cadrul procesului de elaborare a dispozitivelor moderne de protecție socială din România, organizând în 1930 una dintre manifestările menite să ofere un bilanț al etapei decisive deschise, în domeniu, prin fondarea departamentului ministerial de profil (în 1920), ea însăși survenită după participarea țării la înființarea (din 1919) a Organizației Internaționale a Muncii (OIM), în cadrul congresului de pace de la Paris și apoi al primei Conferințe Internaționale a Muncii de la Washington. Intersectându-se cu alte evenimente publice consacrate subiectului - inițiate chiar de Ministerul Muncii și Ocrotirilor Sociale,⁵ respectiv de Asociația Română pentru Progresul Social⁶ -, dar ocupându-se în exclusivitate de fundamentele și evoluția de până atunci a OIM, seria de prelegeri în cauză i-a oferit ocazia ministrului în funcțiune al Muncii, Ion Răducanu, să prezinte așezământul local întrupat pentru prima oară în 1918 sub forma Asociației pentru Studiul și Reforma Socială ca pe „un modest colaborator cu adevărat dezinteresat al mării instituții internaționale de politică socială, condusă de Albert Thomas”, cu adaosul că „ținându-se departe de orice preocupări de politică

„Aplicarea duratei muncii de 8 ore în România”, în *AȘRS* 5: 3-4, 1924, pp. 441-447;

⁴ (nesemnlat) „Organizarea muncii în Rusia după revoluție”, în *AȘRS* 3: 2-3, 1921, pp. 161-209; Albert Thomas, „Le Bureau International du Travail”, în *AȘRS* 5: 3-4, 1924, pp. 281-287; D. Constantinescu, „Charta Muncii italiană”, în *AȘRS* 7: 1-2, 1927-1928, pp. 174-179; Idem, „Conferința Internațională a Muncii”, în *AȘRS* 7: 3-4, 1927-1928, pp. 544-557.

⁵ I. Răducanu et al., *Zece ani de politică socială în România, 1920-1930*, București, Eminescu S.A., 1930.

⁶ G. Tașcă et al., *Un deceniu de politică socială românească*, București, f.e., 1930.

militantă și trăind în seninătatea și obiectivitatea cercetărilor științifice, institutul tinde să dea științei sociale posibilitatea de a servi drept un jalon pe calea politicii generale”.⁷

Una dintre comunicări este datorată juristului E.A. Poulopol și tratează chestiunea statutului legal al organismului conceput pentru a promova cauza păcii, în sistemul Ligii Națiunilor, prin acțiunea de pacificare socială la nivel internațional. Arătându-se că „noile legături sociale - mult mai strânse ca înainte de război - între state au modificat o mulțime de noțiuni și de idei în materie de drept internațional”, că „asupra acestor chestiuni, [...] există între juriști opinii divergente” și că „întinderea cât mai largă a competenței organizației se justifică prin faptul că această competență consistă în a *propune* măsuri iar nu în a le *impune*”, se conchide aici că „Organizația Internațională a Muncii a fost fondată pentru realizarea unui scop general și nelimitat în timp”, și ca atare „despre ea se poate spune, la fel ca și despre pace, că e o creație continuă”.⁸

Îl putem regăsi pe autorul astfel angajat în proiectul de reformă socială românească în același an, cu un articol din *Arhiva...* unde sunt rezumate „aspectele fundamentale ale doctrinei lui Léon Duguit”, influent teoretician francez al dreptului dispărut în 1928 și al cărui nume era puternic asociat în epocă dezbaterilor despre cadrul juridic adecvat al acțiunii sindicale. Purtând titlul grăitor „Federalismul sindicalist”, ultima secțiune a intervenției vorbește despre felul cum concepția comentată este

⁷ (Ion Răducanu în) „Sărbătorirea solemnă a primei decade de existență și activitate a Organizației Internaționale a Muncii”, în D. Gusti et al., *Organizația Internațională a Muncii. Zece ani de activitate*, București, Editura Institutului Social Român, 1931, pp. 10-11.

⁸ E. A. Poulopol, „Natura și opera juridică a Organizației Internaționale a Muncii”, în D. Gusti et al., *Organizația Internațională a Muncii. Zece ani de activitate*, București, Editura Institutului Social Român, 1931, pp. 111, 131, 132.

încununată prin viziunea restructurării politice a statelor contemporane în jurul unor adunări legislative cu caracter corporatist, transformare foarte probabilă din moment ce sindicalismul urmează „să evolueze normal și natural, producându-și toate efectele, prin reprezentarea sindicală în parlament și prin constituirea, alături de camera reprezentând pe indivizi reprezentați în partide politice, a unei camere care va reprezenta grupările profesionale sau mai exact vorbind clasele sociale organizate și coordonate”. După ce subscrie previziunii oferite de fostul profesor al Universității din Bordeaux că „mișcarea sindicalistă [...] se va coordona cu transformarea regimului politic [...] și va grupa toate interesele tuturor claselor sociale, legate între dănsese prin convenții colective care stabilesc relații de ordin juridic”, Poulopol nu ezită să afirme că „dacă valoarea oricărei observații a fenomenelor sociale și a unei construcții științifice bazate pe această observație e judecată după confirmarea pe care evenimentele istorice o aduc acestei construcții, puține teorii științifice au prezentat o mai indiscutabilă exactitudine decât aceea a sindicalismului lui Duguit”. Așa cum se spune în concluzie, „fie că astăzi sindicalismul se integrează în stat, sau că statul e, într-o formă care rămâne de determinat, cucerit de sindicalism, aceste idei și tendințe sunt pe cale de realizare și influențează progresiv nu numai toate concepțiile curente despre stat, dar și unele din instituțiile statului modern”.⁹

Numele și ideile lui Duguit fuseseră menționate foarte pasager de către D. Gusti în cunoscuta sa retrospectivă a diferitelor forme adoptate de proiectul politic socialist și apărută tot în *Arhiva...*, în 1920, sub titlul „Comunism, socialism, anarhism, sindicalism și bolșevism. Clasificarea sistemelor privitoare la societatea viitoare”. În marginea unei discuții despre multiplele

⁹ Idem, „Aspectele fundamentale ale doctrinei lui Léon Duguit”, în AȘRS 9: 1-3, 1930-1931, p. 302.

fațete, antecedente și derivații ale curentului ideologic internațional, cu preponderență franceză, întemeiat pe interpretarea anarhistă a dezideratului de reprezentare a intereselor profesionale și dominat de structurile organizatorice ale *Confédération Générale du Travail* - discuție unde accentul cade asupra numelor lui Georges Sorel, Édouard Berth, Fernand Pelloutier, Hubert Lagardelle și Arturo Labriola¹⁰ -, se explică aici că „din principiul acțiunii [sindicale] directe va decurge al doilea mare principiu sindicalist, care este principiul autonomiei federaliste”, cu precizarea că cel din urmă „a fost îmbrățișat de unul din cei mai distinși reprezentanți ai dreptului public contemporan, Léon Duguit, care, deși respinge ideea grevei generale și a luptei de clasă, totuși își însușește critica sindicalistă adusă statului”.¹¹

Cea mai importantă prezență a lui Duguit în paginile periodicului românesc, în afara articolului datorat lui Poulopol, este însă un text din 1927 având ca autor pe însuși juristul francez și bazat pe o intervenție a acestuia din cuprinsul conferinței „Viața socială a României după război”. Sub titlul „Sindicalismul în Franța”, este oferită aici o departajare față de cele trei fenomene considerate a fi pervertit procesul de dezvoltare pe o cale dezirabilă a asociaționismului profesional din marea țară occidentală. Alături de deriva militantismului anarhist al *CGT*, culminată cu tentativa de grevă generală din mai 1920 (anticipare a episodului similar românesc survenit după câteva luni, în octombrie) -, precum și de discursul sorelian cristalizat ca religie politică în strânsă legătură cu

¹⁰ D. Gusti, „Comunism, socialism, anarhism, sindicalism și bolșevism. Clasificarea sistemelor privitoare la societatea viitoare”, în *AȘRS* 2: 1-3, 1920, pp. 329-334; Jeremy Jennings, *Syndicalism in France: a Study of Ideas*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 1990, pp. 11-113.

¹¹ Gusti, „Comunism, socialism, anarhism, sindicalism și bolșevism”, p. 333.

aceeași mișcare, este invocată perversiunea politicianistă a revendicărilor privind dreptul de sindicalizare al funcționarilor publici și baza sa legală specifică de manifestare (chestiune tratată de Duguit cu multiple nuanțe reținute de istoria dreptului public francez ca o derogare semnificativă de la tezele sale favorite asupra generalizării factorului sindical asemeni unui instrument al restructurării politice și sociale¹²). Altminteri, este reiterată și de această dată ideea ce avea să fie reținută peste trei ani de Poulpol ca emblematică pentru concepția comentată, anume că „dacă s-ar ar fi dezvoltat într-o manieră normală, sindicalismul ar fi evoluat în mod natural, și foarte rapid, către reprezentarea parlamentară și constituțională a sindicatelor”, deci către alcătuirea, „alături de camera unde sunt reprezentați indivizii, organizați sau nu în partide politice”, a unei alte camere reprezentând „grupările profesionale sau, mai precis, clasele sociale organizate și coordonate”¹³ (pledoaria prevalându-se de o descriere a societății franceze ca deviind în mod particular de la regula marxistă a polarizării crescânde dintre categoria proletariatului și cea a marii burghezii, înfățișând deci „o clasă de mijloc preponderentă prin proporții și prin forța economică și politică”¹⁴).

Prezentat de Duguit și de școala sa ca o reacție amorsată de-a lungul unei îndelungate perioade de timp față de combinația de centralism și individualism a codurilor legale napoleoniene,¹⁵ procesul de dezvoltare a sindicalismului nu trebuie identificat cu „o doctrină sau

¹² H.S. Jones, *The French State in Question. Public Law and Political Argument in the Third Republic*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, pp. 159-180.

¹³ Léon Duguit, „Le syndicalisme en France”, în *AȘRS* 7: 1-2, 1927, p. 7.

¹⁴ *Ibid.*, p. 8.

¹⁵ Idem, *Les transformations générales du droit privé depuis le Code Napoleon*, Paris, Félix Alcan, 1912.

un partid”,¹⁶ ci văzut ca o „mișcare ce tinde să dea un statut juridic definit diferitelor clase sociale, cu alte cuvinte diferitelor grupuri de indivizi deja uniți prin funcțiile îndeplinite în cadrul diviziunii muncii”.¹⁷ Dinamica sa inerentă - interpretată prin grila sociologiei durkheimiene și a solidarismului lui Léon Bourgeois¹⁸ - conduce nu către anarhism, ci către „noțiunea juridică a organizării corporative”,¹⁹ singura capabilă să dea o expresie instituțională adecvată complementarității stabilite între oameni în interiorul corpurilor profesionale, precum și între entitățile de acest fel în ansamblul structurii sociale. Consacrarea descentralizării de formulă corporatistă răspunde, în plus, dezideratului de eliminare a două ficțiuni nocive cu statut metafizic, din a căror conjugare decurge percepția distorsionată a naturii dreptului: cea a suveranității statului și cea a drepturilor individuale. Ambele se subsumează noțiunii de „drepturi subiective”, combătută în numele unei concepții despre sistemul de drept ca reprezentând în totalitatea sa o structură de relații sociale obiective.²⁰

Pledând cauza dreptului social, Duguit se declară partizan al tuturor doctrinelor „care pornesc de la societate pentru a ajunge la individ, [...] de la regula socială pentru a ajunge la dreptul individual, [...] care afirmă existența unei reguli ce se impune omului trăind în

¹⁶ Idem, *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état*, deux. ed., Paris, Félix Alcan, 1911, p. II.

¹⁷ *Ibid.*, p. 122.

¹⁸ J.E.S. Hayward, „Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit”, part I, în *Sociological Review* 8: 1, 1960, pp. 17-36; part II, în *Sociological Review* 8: 2, 1960, pp. 185-202; Cécile Laborde, *Pluralist Thought and the State in Britain and France*, Basingstoke, Macmillan, 2000, pp. 101-124.

¹⁹ Gaston Morin, *La révolte des faits contre le Code*, Paris, Bernard Grasset, 1920, pp. 163-168.

²⁰ Léon Duguit, „Objective Law”, în *Columbia Law Review* 20: 8, 1920, pp. 817-831.

societate, [...] care afirmă că omul este în mod natural o ființă socială, și prin aceasta supus unei reguli sociale ce presupune obligații față de ceilalți”, ceea ce înseamnă că drepturile sale nu constituie decât „capacitatea de a-și îndeplini liber și în întregime obligațiile sociale”.²¹ Abordarea sociologică îl determină totodată să argumenteze că disciplina dreptului public trebuie să abandoneze prezumția că „în spatele indivizilor care dețin puterea [...] există o substanță colectivă, personală și suverană, în raport cu care ei nu sunt decât mandatar”, în favoarea tezei că „în persoana guvernanților nu trebuie să vedem decât pe cei ce dețin, într-o țară, forța preponderentă, și cărora le incumbă, în consecință, obligația de a îndeplini o anumită funcție socială: cea de organizare a serviciilor publice”.²² În virtutea unui asemenea raționament, „noțiunea de serviciu public trebuie să o înlocuiască pe cea de suveranitate”.²³

Convins că „prin doctrina lui Duguit [...] s-a produs în gândirea juridică o adevărată revoluție”, Poulpol își propune să explice de ce „se poate spune că va veni o zi când în știința dreptului se vor considera două perioade: una înainte și alta după” teoreticianul pentru care „dreptul constituțional e o parte a sociologiei”.²⁴ El expune fundamentele doctrinei ale discursului impus în conștiința publicului larg printr-o interpretare particulară a principiului asociaționist, arătând că „atunci când ia ca bază « dreptul subiectiv », orice sistem juridic se prezintă ca o construcție metafizică și duce la o concepție a statului

²¹ Idem, *Traité de droit constitutionnel*, vol. 1: *Théorie générale de l'état*, Paris, Fontemoing, 1911, p. 12.

²² Idem, *Les transformations du droit public*, Paris, Librairie Armand Colin, 1913, p. 279.

²³ *Ibid.*, p. XIX; Idem, „The Concept of Public Service”, în *Yale Law Journal* 32: 5, 1923, pp. 425-435.

²⁴ Poulpol, „Aspectele fundamentale ale doctrinei lui Léon Duguit”, p. 277-278.

construită numai pe baze neexperimentale”. Dar, cum „experiența nu arată că ar exista în stat o personalitate, sau că ar exista o suveranitate, și nici că statul și-ar avea originea într-un fapt transcendent sau imanent față de colectivitate”, deci cum „acestea sunt simple idei admise *a priori*”, iar „simpla observație experimentală arată că în orice colectivitate se produce [...] o diferențiere între cei tari și cei slabi”, rezultă că „din punct de vedere experimental, statul se prezintă ca un fenomen de diferențiere cauzat de forțele inegale ale indivizilor, iar natura statului ca un fenomen de constrângere exercitat de guvernanți grație puterii lor”.²⁵ Înțelegerea experimentală a dreptului conduce, mai departe, către înglobarea relațiilor juridice obiective desemnate până acum prin categoriile drepturilor individuale și, respectiv, suveranității statului în categoria generală a „funcțiilor sociale”, din moment ce „sistemul juridic individualist se baza pe concepția [...] dreptului subiectiv”, în timp ce „sistemul juridic modern tinde să se clădească pe constatarea faptului de « funcție socială » care se impune grupului social și indivizilor”, astfel încât, dacă „vechiul sistem era metafizic, cel nou va fi realist”.²⁶ Cum funcțiile sociale se exercită în baza realității fundamentale a solidarității sau interdependenței sociale care „nu e o doctrină, nici un sentiment, nici un principiu de acțiune”, ci „un fapt de ordin real, susceptibil de constatare directă”, rezultă că libertatea individuală „e un drept” doar cu înțelesul că „omul are datoria să-și dezvolte activitatea sa individuală, aceasta fiind un factor esențial al solidarității prin diviziunea muncii”.²⁷

Mania grupurilor și apărarea Occidentului

„Sistemul care realizează dorințele lui Duguit, al corporațiilor și claselor profesionale care n-au deasupra

²⁵ *Ibid.*, pp. 279-280.

²⁶ *Ibid.*, p. 283.

²⁷ *Ibid.*, pp. 290, 293.

lor nicio putere centrală, e feudalitatea”, se spune în teza de doctorat din 1936 a lui Nicolae Steinhardt, unde personajul citat este plasat în centrul unei critici de ansamblu a curentului socializant din teoria contemporană a dreptului. Aprecierea este argumentată prin aceea că „descompunerea statului sub acțiunea grupurilor economice le va întări într-atâta încât ordinea socială [...] nu va mai putea fi menținută de o putere superioară, nici în interiorul lor libertatea individuală nu va mai putea fi garantată față de o tiranie cu atât mai mare cu cât asociația devine mai mică”. Ca atare, „prinși între grupuri, [...] indivizii ar căuta ocrotirea unuia capabil s-o dea. S-ar repeta astfel fenomenul feudalității”.²⁸ Un eseu degajat din materia lucrării menționate și publicat în același an cu scopul de a reliefa „pretențiile și iluziile” nutrite de toate concepțiile avansate vreme de decenii sub eticheta „dreptului social” îi permite autorului să sublinieze că istoria respectivei specii intelectuale „din a doua jumătate a veacului al XIX-lea și până astăzi se confundă cu a sindicalismului”.²⁹ Abuzurile comise de cugetarea recentă - cu predilecție sub egida pledoariei pentru extinderea rolului deținut de sindicate în societate - sunt elucidate în cele două cărți prin argumente convergente.

Arătând cum „nemulțumit cu atâtea drepturi, sindicatul vrea să treacă din dreptul privat în cel public, vrea să devină suveran” - deci cum partizanii doctrinei în ascensiune cer ca „în profesiunea și regiunea lui, sindicatul să fie o instituție de drept public, înzestrată cu atribuțiile suveranității, rămânând statului rolul de mare protector al republicii profesiunilor federate”³⁰ -, Steinhardt

²⁸ N. Steinhardt, *Principiile clasice și noile tendințe ale dreptului constituțional. Critica operei lui Léon Duguit*, București, Editura „Curierul Judiciar” S. A., 1936, pp. 89-90.

²⁹ *Ibid.*, p. 22.

³⁰ Idem, *Dreptul social. Pretenții și iluzii*, București, Tipografia „Caragiale”, 1936, pp. 35-36.

explică stăruința unor asemenea revendicări prin aceea că „marea idee a sociologiei, și în consecință a dreptului social, e credința în libertatea individului prin multiplicitatea cercurilor sociale cărora le aparține”,³¹ pentru a ajunge însă la încheierea că „libertatea totală a asociației nu duce la un regim liberal, ci la unul tiranic”. Într-adevăr, „dacă dispare cu desăvârșire dreptul de control al statului, dacă asociațiile se pot constitui în orice fel, doctrina libertății sindicale nu e decât justificarea anarhiei persoanelor juridice, cotropitoare și nemărginite”.³² Printre resorturile stării de anarhie apte să se instaureze astfel trebuie indicat faptul că „grupomania nu propune [doar] asociații bune”. Dimpotrivă, pentru campionii ei, „calitatea nu importă. Le plac toate câte sunt, grupuri, sindicate, camere profesionale, societăți pe acțiuni sau în comandită, coproprietatea, autoritățile locale, serviciile publice descentralizate, corpurile profesionale medievale, clasele vechiului regim, colegiile electorale profesionale, cartelurile, trusturile, sindicatele patronale, cluburile cu statutele lor, atelierile și regulamentele lor, [...] tot ceea ce, într-un fel sau altul, are legătură cu ceea ce nu e precis, legal, oficial [...]; deci simpatie pentru castele indiene, cluburile mondene și asociațiile secrete muncitorești”.³³

Deprecierea statului este cealaltă fațetă a entuziasmului asociaționist, iar campania lui Duguit împotriva noțiunilor de personalitate a statului și de suveranitate exprimă în modul cel mai pregnant crezul larg răspândit că „statul nu e decât un oarecare grup social, așa cum sunt comunele, asociațiile profesionale, gintele”, deci „o formă socială de aceeași natură cu toate celelalte”,³⁴ Afirmând că nu trebuie confundată sub niciun chip „opinia care inspiră legea cu autoritatea care o formulează”,

³¹ *Ibid.*, p. 40.

³² *Ibid.*, p. 34.

³³ *Ibid.*, pp. 41-42.

³⁴ *Idem*, *Principiile clasice*, p. 54.

Steinhardt se întrebă dacă „prin aceea că neagă puterea, și implicit creația juridică pe cale legală, că transformă dreptul în simplă constatare a existenței sentimentelor din masa conștiințelor, Duguit nu confundă legea cu obiceiul?”.³⁵ Răspunsul afirmativ face recurs la separarea kantiană dintre domeniul faptelor și cel al normelor și valorilor, din moment ce „cucerirea definitivă pentru omnirea a autonomiei valorilor datorită lui Kant trebuie să fie îndreptarul pentru autonomia disciplinelor”.³⁶ Reliefându-se prezumțiile comune ale teoriei lui Duguit și ale altora din epocă, de felul celei a lui Hans Kelsen - și în pofida apelului la kantianism, altminteri referință centrală a teoriei lui Kelsen,³⁷ ca reper al demersului de departajare -, se arată că „drepturile subiective apar în ambele teorii ca simple aspecte ale dreptului obiectiv întrucât a primit un conținut individual concret”,³⁸ fiind dezvăluită și corelația inextricabilă existentă în orizontul dreptului individualist clasic între drepturile individuale și suveranitatea statului. Steinhardt susține, astfel, că „echivalența (sic!) statului cu celelalte grupări omenești e inexactă și periculoasă”.³⁹

Statul se deosebește deci de celelalte entități din societate prin „puterea suverană” și, ca atare, prin „forța materială de constrângere de care dispune, [...] ceea ce îi dă un caracter unic”.⁴⁰ Amintind că „izgonirea elementului

³⁵ *Ibid.*, p. 87.

³⁶ *Ibid.*, p. 57.

³⁷ Hans Kelsen, *Introduction to the Problems of Legal Theory*, transl. by Bonnie Litschewski and Stanley L. Paulson, Oxford, Clarendon Press, 1992; Gerhard Donhauser, „The State under the Rule of Law? The Relationship of State and Law in the Work of Hans Kelsen and Georg Jellinek”, în Ian Bryan et al., eds., *The Reconstruction of the Juridico-Political. Affinity and Divergence in Hans Kelsen and Max Weber*, New York, Routledge, 2016, pp. 125-139.

³⁸ Steinhardt, *Principiile clasice*, p. 66-67,

³⁹ *Ibid.*, p. 54.

⁴⁰ *Ibid.*, loc. cit.

suveranitate nu e decât alungarea din noțiunea statului a elementului putere”, iar după Duguit „cuvântul care ar trebui să înlocuiască acel de putere e colaborarea”, apărătorul român al clasicismului juridic își exprimă convingerea că „nu ajunge colaborarea”, pentru că „statul are nevoie de o putere diferită de a tuturor celorlalte grupuri”.⁴¹ În spiritul aceleiași apologii a convențiilor fundamentale cu caracter „metafizic” ale dreptului, el subliniază că „suveranitatea și personalitatea sunt poate ficțiuni, dar atât de înrădăcinate [...] încât părăsirea lor ar echivala cu dărâmarea statului”.⁴² Implicațiile autoritare ale demersului urmat de Duguit sunt invocate ca inextricabil legate de efectele lui anarhice, în virtutea faptului că „sub cuvântul înlăturării suveranității, apare” în fapt, din matricea filozofiei legitimate ca dispozitiv emancipator, tocmai „generalizarea ei. De unde era o excepție, încredințată statului care o exercita în condiții de control solemn, rar și măsurat, stă acum la îndemâna oricui. Individul nu mai poate opune nimic dreptului obiectiv”.⁴³

Argumentația în favoarea aspectelor de substanță ale viziunii juridice clasice este avansată de Steinhardt în conjuncție cu o pledoarie pentru clasicismul cugetării și al scriiturii, iar combinația de dezagregare socială și îngustare a libertății individuale percepută a decurge din noile curente este asociată cu degenerarea stilistică și cu artificul terminologic. Exprimându-și credința că „procedurile stilistice ale noilor tendințe juridice sunt condamnable”, pentru că „deseori sub termenii noi apar tot lucruri vechi”,⁴⁴ Steinhardt arată că în lucrările lui Duguit și ale apropiaților săi „toate noțiunile sunt înlocuite prin altele vagi, manifestări stilistice ale unei concepțiuni anarhice și tiranice”. De exemplu, „în loc de putere [Duguit] spune serviciu public sau funcțiune publică. În

⁴¹ *Ibid.*, pp. 82-83.

⁴² *Ibid.*, p. 31.

⁴³ *Ibid.*, p. 32.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 25.

loc de libertate se vorbește numai de datorie, libertate-funcție sau solidaritate. Statul cedează locul noțiunii largi, ce poate spune și cuprinde orice, de solidaritate”.⁴⁵ Mai important decât faptul că „realizările sale se reduc la complicate și greoaie exprimări a ceea ce de mult era știut”⁴⁶ e însă acela că în scrierile respective abundă „afirmațiile categorice, dogmatice, repetarea anumitor formule, valoarea magică acordată unor cuvinte. Generalizări rapide, prezentări sub formă de adevăruri definitive și obiective a unor simple vederi și tendințe personale”.⁴⁷ Decurge de aici o clasificare de ansamblu a noilor teoreticieni ai dreptului printre „autorii europeni care proclamă moartea spiritului occidental”. Rezonând cu apologia civilizației apusene formulată de Henri Massis, supporterul român al valorilor clasice afirmă că printre cei pasibili de o asemenea caracterizare intră „Duguit și juriștii care se îndoiesc de puterea noțiunilor occidentale. Căci a lupta în contra conceptelor, a abstracțiunilor, nu e decât a reveni la Orient, care nu le înțelege și nu le posedă. Sau lupta contra personalității individuale, ce e de nu negarea noțiunii esențiale a Occidentului?”⁴⁸

Ofensiva demolatoare a lui Steinhardt nu reprezenta o manifestare izolată în mediul academic românesc al momentului. Dizertația sa este sprijinită de o prefață în limba franceză a lui Julien Bonnecase - membru corespondent al Academiei Române, rival și fost coleg al lui Duguit la Universitatea din Bordeaux, el însuși vechi oponent al noilor tendințe din drept -, unde simpatia față de proaspătul absolvent este exprimată împreună cu prețuirea față de coordonatorul său din țară, Mircea Djuvara. Faptul că mai vârstnicul profesor al Universității din București se regăsește și ca îndrumător al tezei despre „limitele puterii statului” susținută în 1937 și în cadrul

⁴⁵ *Ibid.*, pp. 33-34.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 28.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 25.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 98.

aceleiași instituții de către Emanuel Neuman nu trebuie văzut doar ca un efect de circumstanță al strânsei prietenii dintre cei doi tineri. Campania individualistă și anti-etatistă a lui Neuman face incursiuni și în domeniul mai restrâns al inovațiilor juridice discutat de camaradul său, pe baza unor preferințe filozofice comune. Numele lui Duguít apare și aici - ca „jurisconsultul cu cea mai mare influență din secolul nostru”⁴⁹ -, el făcând de fapt și obiectul unor departajări - e drept că mai circumspecte - ale lui Djuvara însuși. Cu doar un an înaintea primului dintre cele două doctorate, acesta participase la un volum omagial dedicat juristului Paul Negulescu printr-un articol intitulat grăitor „Reflecții asupra problemei suveranității și a realității juridice a statului”, în cuprinsul căruia ambele concepte sunt validate prin opoziție față de revizionismul nutrit de considerente sociologice. Principiile kantiene sunt reiterate și cu această ocazie, spunându-se că „imaginea a ceea ce există sau a ceea ce facem în realitate nu conține nicio deslușire despre ceea ce trebuie să facem, ca o obligație, sau despre ceea ce avem dreptul să facem în relație cu alții”.⁵⁰ Suveranitatea este definită pe această bază ca o sumă de drepturi și obligații, pentru a se conchide: „Nu putem concepe drepturile și obligațiile fără un subiect căruia să le atribuim. Acest subiect este statul. Orice subiect titular de drepturi și obligații este o persoană juridică. Nu este deci justificat să îi negăm statului personalitatea juridică”.⁵¹

⁴⁹ Emanuel Neuman, *Limitele puterii statului. Teză de doctorat*, București, Universitatea din București, Facultatea de Drept, 1937, p. 108.

⁵⁰ Mircea Djuvara, „Réflexions sur le problème de la souveraineté et sur la réalité juridique de l'état”, în *Mélanges Paul Negulesco*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1935, p. 230.

⁵¹ *Ibid.*, p. 237.

Instituționalismul și dreptul obiectiv, suveranitatea legală și cea politică

Unul dintre documentele din epocă foarte des citate pentru a se da mărturie despre impactul teoriei franceze a federalismului sindicalist pe plan internațional este articolul din 1932 lui Harold J. Laski - militant al „socialismului de gildă” și al reconstruirii statului pe baze pluraliste din Anglia începutului de secol XX⁵² -, unde se spune că „influența lui Duguit asupra generației sale poate fi asemuită cu cea exercitată de *Spiritul legilor* cu două secole înainte”, în ambele cazuri „discipoli și adversari deopotrivă fiind obligați să își adapteze concepțiile la noua perspectivă”.⁵³ Textul a apărut într-o revistă franceză de specialitate ca piesă a unui amplu grupaj dedicat celui ce beneficiază de o asemenea comparație. În același număr al periodicului, sociologul român Dumitru Drăghicescu figurează cu o serie de reflecții despre relația dintre „drept, morală și religie”, consonante cu lucrările sale de anvergură din anii respectivi menite să realizeze o fuziune între crezul socialismului liberal⁵⁴ și valorile creștine⁵⁵ și încheiate prin aserțiunea că „dreptul se profilează ca o modalitate empirică sau o forță socială care, în concurență cu religia, asigură, într-o manieră concretă, evoluția umanității către

⁵² *The Pluralist Theory of the State. Selected Writings of G. D. H. Cole, J. N. Figgis and H.J. Laski*, ed. by Paul Q. Hirst, London, Routledge, 1989.

⁵³ Harold J. Laski, „La conception de l'état de Léon Duguit”, în *Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique* 1: 1-2, 1932, p. 121.

⁵⁴ D. Drăghicescu, „Burghezia și socialismul liberal”, în *Dreptatea socială* 1: 3, 15 februarie 1923, p. 95.

⁵⁵ Idem, *La nouvelle cite de Dieu*, vol. I: *La Voie, ou comment la philosophie de l'histoire justifie la Société des Nations et son idéologie: le Neo-Christianisme*, Paris, Marcelle Lesage, 1929; Idem, *Verité et revelation*, Paris, Félix Alcan, vol. 1-2, 1934.

divin”.⁵⁶ Este poate semnificativ că intervenția este publicată în afara grupajului menționat și nu cuprinde nicio referire la personajul omagiat (altminteri caracterizat, uneori, ca un „pluralist de factură liberal-socialistă”⁵⁷).

Prin contrast, un important tovarăș de drum al lui Drăghicescu pe făgașul politicii sociale din România poate fi regăsit printre cei mai consecvenți exponenți ai domeniului din Europa epocii îndrituiți să își revendice ideile lui Duguit ca fundament doctrinar al activității practice. Este vorba despre Marco I Barasch, jurist cu un palmares prodigios de popularizator al dreptului muncii în anii 1920 și după aceea,⁵⁸ dar și autor al unei dizertații doctorale susținute și publicate la Paris, în 1923, și tratând despre „socialismul juridic și influența sa asupra dreptului civil din Franța la sfârșitul secolului al XIX-lea și în secolul XX”.⁵⁹ Preocupările cu dominantă sindicalistă ale filozofului găzduit peste câțiva ani în paginile *Arhivei...* lui Gusti sunt plasate de această dată sub o rubrică generalizatoare, dar ilustrată în modul cel mai nemijlocit de către Emmanuel Lévy,⁶⁰ un alt reprezentant al dreptului socializant, prezent și cu o scurtă prefață în corpul volumului (și asumat deci

⁵⁶ Idem, „Droit, morale et religion”, în *Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique* 1: 1-2, 1932, p. 245.

⁵⁷ Hayward, „Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit”, part II, p. 185.

⁵⁸ Marco I. Barasch, „Politica socială. A X-a conferință internațională a muncii”, în *Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie* 2: 7, iulie 1927, pp. 226-277; Idem, „Legislația muncii în România. Mișcarea legislativă de după război”, în *Gazeta meseriilor* 1: 4, 18 noiembrie 1929, p. 1; Idem, „Noi orientări în politica socială contemporană”, în *Revista de studii sociologice și muncitorești* 4: 14, mai 1937, pp. 13-17.

⁵⁹ Idem, *Le socialisme juridique et son influence sur l'évolution du droit civil en France à la fin du XIXe siècle et au XXe siècle*, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1923.

⁶⁰ Carlos Miguel Herrera, „Le socialisme juridique d'Emmanuel Lévy”, în *Droit et société* 56-57, 2004, pp. 111-128.

de Barasch ca principal inspirator, înainte de a se număra printre numele invocate cu insistență în retrospectivile critice ale lui Steinhardt de la 1936).

Caracterizat de un comentator din anii 1920 ca „socialist doar prin accident”,⁶¹ Lévy își prezintă demersul ca oferind „o explicație juridică a socialismului”, precunizat să se instaureze treptat prin „absorbția drepturilor capitalului de către drepturile muncii”.⁶² Procesul respectiv decurge din altul, mai fundamental, de „construcție socială a dreptului”,⁶³ al cărui principal resort este reprezentat de înrădăcinarea regulilor de drept în convenții sociale aflate în continuă schimbare ca o consecință a transformărilor suferite de convingerile nutrite în legătură cu ele de cei implicați. Rezumată prin teza potrivit căreia „credința creează dreptul”,⁶⁴ gândirea lui Lévy conduce către imaginea relațiilor juridice ca o juxtapunere de obligații reciproce sau creanțe, cu semnificația particulară că „forma pe care o adoptă în prezent capitalismul este cea a dreptului de creanță, el prezentându-se, în plus, nu sub chipul creanțelor individuale ci sub cel al creanțelor colective ale capitaliștilor”. Altfel spus, „toți cei care, asemeni comercianților sau oamenilor de afaceri, posedă ceva, au în mod mai mult sau mai puțin constant datorii, ceea ce înseamnă că valoarea bunurilor în cauză le aparține în parte sau în întregime altora”.⁶⁵ Aceasta conduce la înlocuirea treptată a drepturilor de proprietate

⁶¹ Georges Ripert, „Le socialisme juridique d’Emmanuel Lévy” [1928], în Emmanuel Lévy, *Les fondements du droit*, Paris, Félix Alcan, 1933, p. 103.

⁶² Emmanuel Lévy, *La vision socialiste du droit*, Paris, Marcel Giard, 1926, p. 106.

⁶³ Idem, „Construction sociale du droit”, în *Revue philosophique de la France et de l’étranger* 111, janvier-juin 1931, pp. 161-163.

⁶⁴ Edouard Lambert, „Préface”, în Lévy, *La vision socialiste du droit*, p. VII.

⁶⁵ Lévy, *La vision socialiste du droit*, p. 109.

prin valori diseminate în corpul social,⁶⁶ cu consecința că sistemul capitalist „se apropie de sfârșit ca efect al evoluției economice”. Așa cum se explică, „în regimul burghez drepturile individuale pierd teren în favoarea noilor instituții ale dreptului colectiv”, și pentru a se „putea conserva [...] avantajele dreptului individualist, se face recurs la ficțiunea personalității morale, formulă ingenioasă menită să permită unei mici minorități să își însușească beneficiile producției colective”.⁶⁷ Însă „în fața creanței colective a capitalului se formează creanța colectivă a muncii”,⁶⁸ cu rezultatul evoluției spre socialism. Critica sarcastică a lui Steinhardt rezumă și ea același raționament, pornind de la faptul că pentru Lévy „dreptul e creat de credința socială” și degajând implicațiile: „Dreptul fiind o religie, creanțele depind de credințe. Adică dreptul tău este existența credinței altuia în credința ta. Capitaliștii au un drept de creanță colectiv. În fața lor stă creanța colectivă a muncitorilor”.⁶⁹

Nu Duguit sau Lévy, ci juristul, filozoful și sociologul francez de origine rusă Georges Gurvitch este descoperit de Steinhardt ca cea mai caracteristică întruchipare a tendințelor dreptului social,⁷⁰ el oferind în numeroasele sale lucrări o sistematizare consecventă a principiilor școlii.⁷¹ Cu o carieră îndelungată (dispărut în 1965)⁷² și ca atare angajat în dezbaterile despre condiționările sociale ale construcțiilor legale și în orizontul lumii postbelice, Gurvitch avea să revină în mod repetat asupra istoriei intelectuale a

⁶⁶ Idem, „La transition du droit a la valeur (essai de définitions)”, în *Revue de métaphysique et de morale* 19: 3, 1911, pp. 412-416.

⁶⁷ Barasch, *Le socialisme juridique*, p. 64.

⁶⁸ Lévy, *La vision socialiste du droit*, p. 109.

⁶⁹ Steinhardt, *Dreptul social*, p. 14.

⁷⁰ *Ibid.*, pp. 5-10.

⁷¹ Georges Gurvitch, *Le temps présent et l'idée du droit social*, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1931.

⁷² Pauline McDonald, „The Legal Sociology of Georges Gurvitch”, în *British Journal of Law and Society* 6: 1, 1979, pp. 24-52.

domeniului, cu departajări corespunzătoare față de exponenții ei succesivi. O carte a sa din 1947, rezultată din contactul cu mediul academic american - și publicată în cadrul unei colecții consacrate „sociologiei și reconstrucției sociale”, ea însăși înființată de Karl Mannheim în continuarea propriei sale abordări a acelorași deziderate de renovare a societății globale⁷³ -, conține judecăți critice și corelații istorice care se suprapun parțial cu cele schițate mai devreme de Steinhardt și de Neuman. Teoreticianul federalismului sindicalist și cel al socialismului juridic sunt plasați aici printre antecesorii disciplinei în curs de reconfigurare a „sociologiei dreptului”, într-o serie unde se mai înserează și numele contemporanului lor Maurice Hauriou, reținut de autorii români din anii 1930 ca unul dintre cei mai importanți inspiratori ai adversității lor față de orientările pernicioase.⁷⁴

Departajarea lui Gurvitch față de figurile dominante ale dreptului social din deceniile de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial sunt neechivoce. În ce-l privește pe Duguit - clasificat altundeva ca un semicorporatist cu vederi clar diferențiate în această privință față de mai proeminenta interpretare fascistă a corporatismului⁷⁵ -, se arată că atunci când neagă „existența drepturilor subiective cu scopul de a putea sublinia că este imposibil ca legea să fie abstrasă din realitatea socială, [...] este împins spre a elimina una dintre cele mai importante sectoare ale chiar acelei realități și ale universului legii ce îi este atașat: anume, sectorul suprastructurilor organizate”.⁷⁶ Cât despre Lévy, este dezvăluit felul cum „se concentrează aproape în

⁷³ Karl Mannheim, *Man and Society in an Age of Reconstruction. Studies in Modern Social Structure*, London, Kegan Paul, 1940.

⁷⁴ Georges Gurvitch, *Sociology of Law*, London, Routledge, 1953 [1947], pp. 96-116.

⁷⁵ Idem, „Groupement social et classe sociale”, în *Cahiers internationaux de sociologie* 7, 1949, p. 11.

⁷⁶ Idem, *Sociology of Law*, p. 99.

întregime asupra problemelor legate de geneza legii”, cu rezultatul că „descrie transformările recente suferite de drept prin raportare la variațiile credințelor colective. Cu alte cuvinte, el analizează evoluția prezentă a psihologiei colective a dreptului”.⁷⁷ Iar „această preocupare unilaterală pentru psihologia colectivă, [...] cu ignorarea tuturor conflictelor dintre diversele niveluri ale realității sociale și juridice (mai ales dintre suprastructuri organizate și infrastructuri cu caracter spontan) îl face să ignore formele complexe și variate de echilibru stabilite între principiile dominației și cele ale colaborării”.⁷⁸ În ultimă instanță, erorile provin din felul cum Lévy „exagerează teza lui Durkheim și Saint-Simon despre transformarea statului într-o agenție care administrează fără să guverneze, mergând atât de departe încât să îl identifice cu toate relațiile sociale generatoare ale dreptului”.⁷⁹

Contradicțiile celor doi sunt depășite de Hauriou, indicat ca un teoretician „capabil să reconcilieze filozofia dreptului și sociologia dreptului fără să le confunde”, edificând o sinteză „idealist-realistă” prin opoziție cu „senzualismul realist al lui Duguit și cu idealismul subiectivist al lui Lévy”⁸⁰ și reînnodând astfel firul strădaniilor de aceeași natură ale lui Durkheim (apreciere consonantă cu ale altor exegeți, înclinați să vadă în opera lui Duguit o caricatură a inspirației preluate de la pontiful sociologiei⁸¹). Din abordarea „instituționalistă” a surselor dreptului elaborată de Hauriou,⁸² Gurvith preia

⁷⁷ *Ibid.*, p. 106.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 109.

⁷⁹ *Ibid.*, loc. cit.

⁸⁰ *Ibid.*, pp. 109-110.

⁸¹ Evelyn Pisier-Kouchner, „La sociologie durkheimienne dans l’oeuvre de Duguit”, în *L’année sociologique. Troisième série* 28, 1977, p. 95.

⁸² *The French Institutionalists: Maurice Hauriou, Georges Renard, Joseph T. Delos*, ed. and transl. by Albert Broderick and Mary Welling, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1970.

rudimentele concepției sale, construită treptat,⁸³ despre distincția dintre „suveranitatea politică” - monopolizată de stat în baza monopolului său asupra mijloacelor de constrângere - și „suveranitatea legală”, deținută de stat doar în aceeași grad ca și de alte grupuri sociale.⁸⁴

Contrapus adesea lui Duguit în epocă⁸⁵ și mai târziu,⁸⁶ dar și consacrat în termeni mai generali ca un critic al doctrinelor „obiectiviste” - în această privință furnizându-le unor continuatori ca Steinhardt temeuriile comparației dintre perspectiva lui Duguit și cea a lui Kelsen, menționată anterior⁸⁷ -, Hauriou a revendicat veracitatea unei versiuni subtile de „realism” în chestiunea relației dintre dreptul public și stat,⁸⁸ aptă să conducă spre distincția dintre cele două niveluri ale suveranității - reținută de Gurvitch - pe baza viziunii sale despre variatele tipuri de instituții produse de viața socială ca spații ale codificării legislative în spirit cutumiar și despre stat ca o instituție de rang superior. El afirmă că „în măsura în care o organizație se întrecește și se perfecționează prin stabilirea unui echilibru intern, ea devine obiectul unui asentiment, nu doar printre cei din interior, dar și în rândul celor din același mediu social”, deci „în acel moment, [...] organizația socială devine o instituție cutumiară”. Procesul de instituționalizare al interacțiunilor

⁸³ Georges Gurvitch, „The Problem of Social Law”, în *Ethics* 52: 1, 1941, pp. 17-40.

⁸⁴ Idem, *Sociology of Law*, pp. 115, 197-224.

⁸⁵ Ch. Eisenmann, „Deux théoriciens du droit: Duguit et Hauriou”, în *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 110, juillet-décembre 1930, pp. 231-279.

⁸⁶ Jones, *The French State in Question*, pp. 180-204.

⁸⁷ Maurice Hauriou, „Le pouvoir, l'ordre, la liberté et les erreurs des systems objectivistes”, în *Revue de métaphysique et de morale* 35: 2, 1928, pp. 193-206.

⁸⁸ Idem, „An Interpretation of the Principles of Public Law”, în *Harvard Law Review* 31: 6, 1918, pp. 813-821; Idem, „The Two Realisms”, în *The French Institutionalists*, pp. 45-51.

sociale este explicitat prin precizarea că „o organizație socială devine durabilă, capabilă deci să își conserve forma specifică în ciuda schimbării continue a materialului uman pe care îl conține, atunci când este *instituită*, cu alte cuvinte atunci când pe de o parte ideea directoare - prezentă în cadrul ei din momentul constituirii - își subordonează structurile de putere grație echilibrului stabilit între organele și forțele componente, iar pe de altă parte același sistem de idei și de forțe este consacrat, în forma sa specifică, prin consimțământul membrilor instituției, precum și ai mediului social”.⁸⁹ Iar „dintre toate instituțiile pe care viața socială le-a produs, cea mai eminentă este a statului”, a cărui particularitate rezidă în faptul că întrupează „guvernământul central al unei națiuni și dezvoltă, în cadrul celei din urmă, întreprinderile domeniului public”.⁹⁰

Principiile doctrine în acțiunea socială

Acordul stabilit în anii 1940 între Gurvitch și Hauriou asupra unilateralității vederilor lui Duguit și Lévy poate fi corelat cu un episod al vieții intelectuale românești din deceniul anterior. La vremea când Steinhardt și Neuman pledau cauza individualismului juridic și a liberalismului clasic împotriva dreptului social și a corelațiilor sale etatiste, ei deveniseră colegi cu E.A. Poulopol - avocatul de la 1930 al doctrinei lui Duguit - pe platforma tentativei de relansare a filozofiei și practicii liberale curățate de impurități și derapaje falsificatoare, dirijată de George Strat, din 1933, în jurul revistei *Libertatea. Economică, politică, socială, culturală* (unde pot fi regăsiți cu opinii foarte asemănătoare⁹¹). S-ar putea spune că, în

⁸⁹ Idem, *Précis de droit constitutionnel*, deux. ed., Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1929, p. 73.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 78.

⁹¹ E.A. Poulopol, „Politica anti-umanistă și individul”, în *Libertatea* 1: 2, 20 ianuarie 1933, pp. 21-22; N. Steinhardt,

cazul lui Poulopol, postura respectivă presupunea abandonarea completă a atitudinii de apărător al federalismului sindicalist și al surselor sale filozofice, iar o intervenție a sa din 1935 - apărută, alături de textul lui Mircea Djuvara citat mai sus, cu ocazia sărbătoririi lui Paul Negulescu - pare să depună o mărturie în acest sens. Îl descoperim aici pe Poulopol cu un articol despre „ideea liberalismului în opera juridică a lui Maurice Hauriou”, unde personajul comentat este descris ca „un novator intrepid în cercetările sale, dar în același timp un conservator ferm”, prin aceasta acționând ca „doctrinarul a ceea ce am putea numi un « stat burghez », adică un stat echilibrat, stabil, organizat în funcție de orientările politice și de nevoile economice ale cetățenilor, și în cadrul căruia legile asigură ordinea”. Elogiul înclinațiilor liberale ale lui Hauriou include însă și o critică pasageră a rivalului său, elogiat și el cu cinci ani înainte, cu observația că „atunci când Duguit a scris că o populație amorfă, sub conducerea unui mic tiran, constituie un stat, Hauriou s-a indignat, căci o asemenea populație ignoră elementele esențiale ale statului, anume echilibrele, separațiile și libertățile”.⁹² Poulopol subscrie aici implicit dedicației autografe de pe exemplarul din teza de doctorat a lui Steihardt disponibil în biblioteca Academiei Române: „Domnului profesor G. Strat, care apără cu atâta strălucire proprietatea, libertatea, inițiativa, toate elementele civilizației, împotriva barbariei socializante”. Să constituie oare aceasta - în conjuncție cu disocierile lui Gurvitch - proba decisivă pentru falimentul filozofiei juridice percepute ca suportul cel mai de nădejde al reformei sociale în epoca de după Marele Război?

„Socialiștii apărători ai libertății”, în *Libertatea* 5: 9, 5 mai 1937, pp. 161-163.

⁹² E.A. Poulopol, „L’idée de libéralisme dans l’œuvre juridique de Maurice Hauriou”, în *Mélanges Paul Negulesco*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1935, p. 607.

În 1931, Gurvitch credea că „dezvoltarea convențiilor colective [de muncă] ridică probleme ce apar ca insolubile din perspectiva individualismului juridic și a reversului său, etatismul”,⁹³ adăugând că „prima particularitate [a lor], anume angajarea simultană a totalității membrilor [unei părți contractante] și a fiecăruia din ei separat reprezintă, ea însăși, o dificultate insurmontabilă pentru toate concepțiile bazate pe vechile categorii ale dreptului roman”⁹⁴ (cu explicația că „aplicând teoria instituțiilor-grupuri la problema alcătuirii convențiilor colective, Maurice Hauriou a ajuns la concluzia că dreptul constituit astfel [...] se degajă din instituțiile preexistente - fie ele industria în ansamblul său sau o întreprindere anume -, în cuprinsul cărora sunt prezente ambele părți contractante”⁹⁵). Avem de-a face cu un discurs foarte diferit de cel al lui Steinhardt, acesta din urmă fiind predispus să sublinieze în registrul ororii și derizivității dezbaterii despre contractul colectiv ca pe o chintesență a vacuității și artificialității dreptului social, arătând astfel cum respectiva formă de acord cu consecințe legale este „cea mai celebră creație a dreptului social și muncitoresc [și] constă într-o explicație nouă a unui fenomen juridic curios (valoarea obligatorie a unui acord încheiat între un grup de lucrători și un grup de patroni pentru cei ce nu l-au semnat)”⁹⁶. Situate în dezacord cu stăruitoarele eforturi din epocă de adaptare românească și de împământanire a formei juridice controversate,⁹⁷ legiferată la noi în 1929 dar sporadic aplicată - înainte de a fi implementată în versiunea comunismului⁹⁸ -, astfel de

⁹³ Gurvitch, *Le temps présent et l'idée du droit social*, p. 27.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 29.

⁹⁵ *Ibid.*, p. 39.

⁹⁶ Steindardt, *Dreptul social*, p. 19.

⁹⁷ Gusti, „Aspectul social al contractului colectiv de muncă”; Constantin E. Sion, *Convenția colectivă de muncă*, Iași, Tipografia „Cultura Românească”, 1931.

⁹⁸ Ilie Ceaușescu, *Din istoria contractului colectiv în România*, București, Editura Politică, 1970.

aprecieri nu se armonizează nici cu reconstituirile istorice ale dezvoltării politicii sociale în spațiul francez⁹⁹ și pe plan mondial, la cumpăna secolelor XIX și XX.

După ce rezumă credința lui Duguit că transformările în curs trebuie deslușite prin constatarea că „un sistem juridic de ordin realist și socialist se substituie unuia metafizic și individualist”, sau altfel spus „libertății-drept i se substituie libertatea-funcție socială”, Barasch relatează cum „această idee a inspirat”, în contextul francez, „legea din 12 iunie 1893 pentru igiena și securitatea muncitorilor în stabilimentele industriale, legile din 8 iulie 1890, 25 martie 1901, 9 mai 1905, 23 iulie 1907 și 12 martie 1910 asupra securității muncitorilor, legea Millerand din 1910 prescriind durata muncii de 10 ore în întreprinderile unde adulții, minorii și femeile lucrează în comun, legea din 23 aprilie 1919 ce limitează durata muncii la 8 ore în întreprinderile industriale și comerciale”.¹⁰⁰ Cu siguranță că, dacă ar fi fost alcătuite cu mai multă scrupulozitate în privința exigenței de clarificare a relației dintre teorie și practică, retrospectivile românești¹⁰¹ ale evoluțiilor legislative și instituționale de același fel ar fi fost îndrituite să includă și ele ideile unor Duguit sau Lévy, deopotrivă ca factori stimulatori și ca dispozitive legitimatoroare. Altminteri, dacă este adevărat că o revistă de politică socială putea zugrăvi periodicul cu orientare liberală clasică al lui Strat, în 1935, ca pe o redevă plutoocratică și o unealtă antimuncitorească¹⁰² - părănd să confirme, astfel, mesajul lui

⁹⁹ Philip Nord, „The Welfare State in France, 1870-1914”, în *French Historical Studies* 18: 3, 1994, pp. 821-838; Paul V. Dutton, *Origins of the French Welfare State. The Struggle for Social Reform in France, 1914-1947*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

¹⁰⁰ Barasch, *Le socialisme juridique*, pp. 7, 76-77.

¹⁰¹ Răducanu et al., *Zece ani de politică socială în România*; Tașcă et al., *Un deceniu de politică socială românească*.

¹⁰² (neseșnat) „Practica socială. Regimul democratic și legislația muncii”, în *Revista de studii sociologice și muncitorești* 2: 6-7, iunie 1935, pp. 32-36.

Steinhardt și Neuman (întărit de rezervele lui Djuvara și de retractările lui Poulopol) că valorile liberale apărate de ei nu puteau fi conciliate cu direcția socială a dreptului -, o atât de tranșantă delimitare istorică dintre cele două curente devine imposibilă atunci când vedem cum redactorul-șef de la *Libertatea* a luat parte în mod activ la reajustarea raporturilor dintre capital și muncă în România.¹⁰³ Priveliștea lui Duguit scriind în preajma morții o prefață călduroasă pentru cartea unui autor înfățișat de el ca „un antiintervenționist fervent”¹⁰⁴ ne previne și ea împotriva simplificărilor clasificatoare abuzive. Demarajul românesc al statului bunăstării s-a nutrit din surse ideologice compozite, iar vederile unor Duguit și Lévy - la fel ca și ale unor Hauriou și Gurvitch - ilustrează foarte convingător considerațiile lui Karl Popper despre teoriile eronate acționând pe parcursul unor îndelungate perioade de timp ca factori de sprijin al unor idealuri binefăcătoare.¹⁰⁵

Vicisitudinile suferite de ideile din această specie atunci când funcționează ca simboluri și repere istorice în orizontul unor epoci ulterioare se aseamănă cu metamorfozele înregistrate de ele ca actori ai schimbării în propriile lor epoci. Federalismul sindicalist a figurat ca o nervură din evantaiul teoriilor politice „pluraliste” - referitoare la relațiile dintre individ, grupul social și stat - din spațiul francez,¹⁰⁶ iar acestea s-au interpenetrat cu școli de gândire înrudite britanice¹⁰⁷ și germane,¹⁰⁸ participând, de

¹⁰³ G. Strat, „Evoluția dreptului de asociație în România, în ultimii zece ani”, în Tașcă et al., *Un deceniu de politică socială românească*, pp. 25-48.

¹⁰⁴ Léon Duguit, „Préface”, în Roger Cruse, *L'hypertrophie de l'état*, Paris, Félix Alcan, 1928, p. VII.

¹⁰⁵ Karl Popper, *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, London, Routledge, 2004 [1963], p. 10.

¹⁰⁶ Julian Wright, H.S. Jones, eds., *Pluralism and the Idea of the Republic in France*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012.

¹⁰⁷ Laborde, *Pluralist Thought and the State in Britain and France*.

¹⁰⁸ David Runciman, *Pluralism and the Personality of the State*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

asemenea, la diversificarea investigațiilor cu premise filozofice foarte variate și menite să descopere cele mai potrivite mijloace de a contracara dislocările și tensiunile sociale asociate schimbării economice moderne, răspândite în întreaga lume europeană și nord-atlantică.¹⁰⁹ Inaugurat la momentul 1900 de către savantul jurist și istoric F. W. Maitland sub influența concepției germane despre diferențele dintre dreptul roman universalist și cel național al comunităților autonome,¹¹⁰ episodul britanic de teoretizare politică și juridică strâns asociat cu pledoariile lui Duguit s-a încheiat abrupt, atunci când influentul intelectual public Ernest Barker a subliniat complicitățile tradiției importate câteva decenii mai devreme cu ideologia nazismului aflat în ascensiune.¹¹¹ Memoria lui și-a putut însă dezvălui recent noi înțelesuri, în contextul preocupărilor de remodelare a structurilor sociale și instituționale intermediare pe fundalul globalizării neoliberale.¹¹² Secvența franceză înrudită - mai intens polarizată între opțiunea anarhistă și cea a autoritarismului corporatist¹¹³ -, posedă și ea o relevanță revigorată din aceleași motive,

¹⁰⁹ Richard Bellamy, *Liberalism and Modern Society. A Historical Argument*, University Park, Penns., The Pennsylvania State University Press, 1992; Marc Stears, *Progressives, Pluralists, and the Problem of the State. Ideologies of Reform in the United States and Britain, 1909-1926*, Oxford, Oxford University Press, 2002.

¹¹⁰ F. W. Maitland, *State, Trust and Corporation*, ed. by David Runciman and Mangus Ryan, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

¹¹¹ Ernest Barker, „Introduction”, în Otto von Gierke, *Natural Law and the Theory of Society, 1500 to 1800*, transl. by Ernest Barker, Cambridge, Cambridge University Press, 1934, p. IX-XCI; Runciman, *Pluralism and the Personality of the State*, pp. 64-85.

¹¹² David Nicholls, *The Pluralist State. The Political Ideas of J.N. Figgis and His Contemporaries*, sec. ed., Basingstoke, Macmillan, 1994, pp. IX-XX.

¹¹³ Laborde, *Pluralist Thought and the State in Britain and France*, pp. 9-18.

dar și în relație cu dezbaterile despre administrarea multiculturalismului în formula drepturilor colective. Interferențele și conexiunile românești ale curentelor de gândire de acum un secol, ilustrate și în paginile *Arhivei pentru știință și reformă socială*, nu pot decât să participe la amplificarea unor asemenea semnificații reînnoite.

Așezămintele statului social în România. Fracturi ale dezvoltării și rupturi ale memoriei

Atitudinea României postcomuniste față de problematica generică a statului bunăstării și a instituțiilor sale definitorii este strâns corelată cu efortul ei de a gestiona memoria comunismului și de a stabili un registru potrivit al dialogului cu reperatele și simbolurile perioadei istorice precomuniste. Dacă direcțiile politicii sociale articulate între 1945 și 1989 au fost legitimate în limbajul departajării brutale față de experiența națională anterioară din domeniu - prezentată cu stăruință ca o istorie de tergiversări agonice și compromisuri neconcludente -, cele cristalizate după 1989 au întârziat să se înrădăcineze retrospectiv într-o tradiție românească reconstruită într-o manieră credibilă, la egală distanță de respingerea principială a tiparelor interpretative de sorginte comunistă și de reflexul asocierii întregului dispozitiv al statului social cu politica socialistă și comunistă. Pornind de la redefinirea noțiunii de sindicalism în etapa instaurării regimului de democrație populară, intervenția de față este menită să contribuie la elaborarea unei conceptualizări unitare a procesului de dezvoltare a politicii sociale și a așezămintelor statului bunăstării pe filiera românească, pe deasupra marilor fracturi istorice ale secolului XX.

Sindicalismul și politica socială în 1948: fundamentele ideologice

Așa cum este fundamentată în rezoluția asupra problemei sindicale adoptate în ședința plenară a CC al

Versiune anterioară în *Sfera politicii* 27: 1-2, 2019 (sub tipar). O versiune a fost prezentată în cadrul celei de-a doua ediții a Congresului Național al Istoricilor Români, organizată de Universitatea „Al. Ioan Cuza” din Iași, Academia Română și Comitetul Național al Istoricilor Români în zilele de 29 august-1 septembrie 2018.

PMR din 22-24 decembrie 1948, sarcina organizațiilor de reprezentare a intereselor profesionale este cea „de a ajuta partidul să sădească în inima și cugetul maselor muncitoare conștiința faptului că succesul operei mărețe de clădire a orânduirii socialiste nu poate fi decât rodul efortului muncitorimii aliate cu țărănimea muncitoare”.¹ Evenimentul în cadrul căruia a fost emisă declarația citată a survenit la mai bine de un an după primul congres al Confederației Generale a Muncii, din 10-13 noiembrie 1947, ea însăși instituită ca unică platformă a vieții sindicale din țară pe baza conferinței din 26-30 ianuarie 1945 a organizațiilor cu acest caracter din orbita Frontului Unic Muncitoresc (creat în aprilie 1944, în virtutea colaborării dintre PCR și PSD, și monitorizând prima reuniune a asociațiilor muncitorești afiliate pe data de 1 septembrie a aceluiași an).

O asemenea definiție oficială a raporturilor dintre sindicate și politica partidului se revendica de la enunțurile diseminate prin materiale de informare privind teoria și practica sovietică a sindicalismului, unde chestiunea era tradusă în termenii relației dintre activitatea sindicală și statul socialist, subliniindu-se că „raporturile dintre sindicat și stat diferă de la un caz la altul, în raport cu caracterul statului”. Aceasta însemna că, prin comparație cu funcția îndeplinită de ele în țările capitaliste, unde „lupta dusă de sindicate pentru îmbunătățirea stării materiale a celor ce muncesc se lovește de o turbată rezistență a întregului aparat de stat, care este subordonat intereselor reacționare și hrăpărețe ale burgheziei, [...] sindicatele din țările democrației de tip nou [...] urmăresc cu totul alt scop”. Afirmatia se susține prin aceea că „statul reprezintă interesele maselor populare”, și prin urmare

¹ „Rezoluția ședinței plene a CC al PMR din 22-24 decembrie 1948 asupra problemei sindicale”, în *Sindicatele în lupta pentru construirea bazei economice a socialismului*, [București], Editura Consiliului Central al Sindicatelor, 1953, p. 10.

„sindicatelor sprijină toate măsurile guvernelor respective și luptă împreună cu tot poporul pentru aplicarea întocmai a legilor votate, legi care corespund intereselor vitale ale oamenilor muncii”. În consecință, „sindicatelor sovietice sprijină necondiționat, colaborează și au un rol activ în organele sovietice de stat”, ceea ce înseamnă că „organele de stat consultă sindicatelor în problemele legislației muncitorești”, iar „sindicatelor fac propuneri cu privire la modificările sau completările diferitelor legi”.²

Aceeași clarificare doctrinară foarte cuprinzătoare de la sfârșitul lui 1948 se situa în continuarea altora, cu obiective mai restrânse, din anul precedent, menite să explice - într-o manieră încă relevantă la acea vreme - problema atitudinii ce se cuvenea urmată de organizațiile muncitorilor față de lupta de clasă cu caracter politic și față de partidele întemeiate cu scopul de a o promova. Amintindu-se că „în anumite cercuri muncitorești, și mai ales funcționărești, se discută mult dacă sindicatelor trebuie să facă politică sau nu”, intervențiile de acest fel ofereau o rezoluție tranșantă a chestiunii, afirmând „cu toată tăria că într-un stat capitalist sindicatelor trebuie să facă politică”³ și argumentând în continuare că, altminteri, „sub regimul mișcării sindicale apolitice, în comitetele de fabrică și sindicate ar pătrunde ușor elemente apolitice și chiar partizani ai partidelor burgheze care ar transforma astfel sindicatelor în unelte supuse patronilor, în sindicate galbene”.⁴

Desigur că, în termeni generali, teza politizării socialiste inevitabile și definiții a mișcării sindicale putea fi susținută în epocă pe baza textelor fondatoare ale marxismului, o culegere cu conținutul respectiv tradusă din rusă tot în 1947 reproducând în acest scop, spre exemplu, instrucțiunile elaborate de Marx în 1866 pentru

² N. Micu, *Sindicatelor sovietice*, [București], Editura Partidului Muncitoresc Român, 1948, pp. 32-33.

³ Nicolae Plugaru, *Mișcarea sindicală ca luptă de clasă*, f.l., f.e., 1947, p. 14.

⁴ *Ibid.*, pp. 15-16.

delegații Consiliului Central Provizoriu de la congresul din Geneva al Internaționalei I, unde se spune că „indiferent de scopurile lor inițiale, [sindicatelor] trebuie [...] să învețe să acționeze conștient, în calitatea de centre organizatorice ale clasei muncitoare, punându-și ca sarcină principală eliberarea ei completă. Ele trebuie să sprijine orice mișcare socială și politică îndreptată spre acest țel”.⁵

O broșură publicată de Vasile Luca în preziua alegerilor din 5 august 1947 pentru toate organismele de conducere ale mișcării sindicale - de la comitetele de întreprindere până la Comitetul Central al Confederației Generale a Muncii - dezvoltă însă implicațiile specifice ale doctrinei în ce privește tactica urmată de partid pe parcursul procesului de absorbție treptată a organizațiilor sindicale de către statul socialist în curs de constituire. Ele se cristalizează pe baza disocierii dintre noțiunea de autonomie sindicală și filozofia identității necesare dintre sensurile superioare ale acțiunii sindicale și viziunea ideologică fondatoare a partidelor muncitorești. Așa cum se spune aici, „sindicatelor sunt autonome atât din punct de vedere organizatoric cât și din punct de vedere politic; ele totuși nu sunt și nu pot fi independente, cu o ideologie proprie”, fiind „însuflețite, în lupta lor dusă împotriva exploatării, de ideologia de clasă a proletariatului”. Se înțelege astfel că „încercările din toate timpurile ale reacțiunii de a interzice lupta politică a sindicatelor - ceea ce nu este posibil, fiindcă luptele economice se împlinesc cu lupta politică, cu sau fără voia cuiva - au avut drept scop de a izola sindicatelor de partidul muncitoresc și de a ține sindicatelor sub influența unei ideologii reacționare. Sindicatelor nu au așadar ideologie proprie, ele adoptă ideologia clasei muncitoare”.⁶

⁵ *Marx și Engels despre sindicate*, [București], Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947, p. 154.

⁶ Vasile Luca, *Alegerile și autonomia sindicală*, [București], Editura Partidului Comunist Român, 1947, p. 12.

Cum sindicatele nu au cum să facă altă politică decât cea a partidului în numele căruia se pronunță, Luca poate să prezinte același partid ca pe un campion al autonomiei sindicale, pledând împotriva propunerii avansate de PSD pentru ca listele candidaților la alegerile planificate a avea loc în compartimentele structurilor sindicale să fie alcătuite în cadrul FUM (și pentru ca membrii de sindicat proveniți din FUM să se conformeze directivei politice în procesul electoral). După cum se explică, „sindicatele noastre sunt unite și nu sunt anexă nici a Partidului Social-Democrat, nici a Partidului Comunist Român. În sindicate comuniștii și socialiștii sunt organizați împreună cu restul muncitorimii, în una și aceeași organizație de clasă. Pe teren sindical, deci, am înfăptuit unitatea clasei muncitoare. Nu putem înțelege de ce ar trebui tulburată această unitate a comuniștilor, socialiștilor și a celor fără de partid, dictându-li-se din afară, prin FUM, pe cine anume să propună și pe cine anume să aleagă sindicatele în fruntea lor”.⁷

Sindicalismul și politica socială în 1948: discursul istoric

Legitimată pe plan internațional prin revenirea României în Organizația Internațională a Muncii în 1956 - după eliminarea ei din 1942, în condițiile războiului mondial⁸ - și definitivată prin înființarea UGSR în urma congresului național sindical din 16-19 mai 1966,⁹ cadrul instituțional al funcționării sindicatelor ca structuri ale

⁷ *Ibid.*, p. 13.

⁸ Teodor Meleșcanu, *Organizația Internațională a Muncii. Documentar*, București, Editura Politică, 1974; Antony Alcock, *History of the International Labor Organization*, London, Palgrave Macmillan, 1971.

⁹ „Statutul Uniunii Generale a Sindicatelor din România”, în *Congresul sindicatelor din Republica Socialistă România, 16-19 mai 1966*, București, Editura Politică, 1966, pp. 99-123.

statului sub egida identificării lor cu politica partidului¹⁰ a inclus, ca o componentă esențială, obligativitatea contractului colectiv de muncă. Întemeierea ideologică a respectivei prevederi legislative este bine exprimată într-o lucrare a lui Ilie Ceaușescu din 1970. În baza tezei că „socialismul este opera conștientă a maselor populare”, se clarifică aici că „pentru ca masele să poată fi antrenate într-un elan de nestăvilit, [ele] trebuiau cointeresate în participarea efectivă și conștientă la sporirea bunurilor materiale. În această privință, contractul colectiv de muncă, prin natura și conținutul său, prin prevederile sale, constituie un mijloc puternic de stimulare a eforturilor muncitorilor pentru construirea socialismului”.¹¹ Altfel spus, „caracterul normativ-juridic obligatoriu al contractului colectiv de muncă este generat de necesitatea soluționării în cele mai bune condiții a problemelor eficienței economice a întreprinderii socialiste”.¹²

Interpretarea oficială a procesului de dezvoltare a sindicalismului și a politicii muncii din perioada anterioară comunismului a căpătat expresii de amploare și bine încheigate tot în acești ani.¹³ Rudimentele ei se conturaseră însă, desigur, cu multă vreme înainte.¹⁴ Un articol din 1948 înfățișează deja implicațiile concepției lui Vasile Luca despre

¹⁰ Gheorghe Țuțui, Coțofană Paraschiv, *Sindicatelor din România în anii revoluției populare*, București, Editura Politică, 1970; *Sindicatelor din Republica Socialistă România*, București, Meridiane, 1973.

¹¹ Ilie Ceaușescu, *Din istoria contractului colectiv în România*, București, Editura Politică, 1970, pp. 165-166.

¹² *Ibid.*, p. 167.

¹³ Nicolae Petreanu, Ilie Ceaușescu, coord., *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864-1944*, București, Editura Științifică, 1972; Emilian Bold et al., *Concesii și restricții în legislația muncii din România, 1920-1940*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 1980; Florea Dragne et al., *Mișcarea sindicală din România*, București, Editura Politică, 1981.

¹⁴ *Documente din mișcarea muncitorească, 1872-1916*, ed. de Mihail Roller, ed. a II-a, București, Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947.

autonomia sindicală - expusă în cursul anului precedent - pe palierul discursului istoric. Admițând că elemente ale legislației muncii și-au făcut apariția în România interbelică - odată cu introducerea votului universal masculin și spre deosebire de epoca de dinaintea lui 1918, când nu existase decât o demagogie având ca obiect protecția clasei muncitoare, promovată în folosul exclusiv al claselor dominante -, autorul caracterizează dispozitivele instituționale din domeniu, elaborate până la 1945, ca întemeindu-se pe o „legislație de protecție aparentă a muncii”,¹⁵ descriind astfel tiparele politicii sociale a deceniilor respective: „Fiecare lege se obține cu mari sacrificii de către clasa muncitoare. Aceste sacrificii sunt cu atât mai mari cu cât, după ce victoria apariției legii a fost obținută, ea este intenționat rău aplicată sau căzută în desuetudine, sau chiar desființată”.¹⁶

În lumina acestor aprecieri generale, articolul demontează legea sindicatelor profesionale din 1921,¹⁷ insistând asupra pretenției sale de a asigura autonomia organizațiilor de profil prin opoziție față de tendințele de politizare ale momentului. Este reprodus enunțul cuprins în primul articol al legii, potrivit căruia „sindicatelor profesionale au ca obiect studiul, apărarea și dezvoltarea intereselor profesionale”, pentru a fi denunțată apoi intenția legiuitorului de a „[simula] această limitare [a acțiunii sindicale la domeniul strict al intereselor profesionale] ca fiind făcută în interesul muncitorilor, ca și cum apărarea intereselor profesionale față de patroni nu necesită o acțiune de mase, politică și hotărâtă”. Așa cum se explică, „legiuitorul urmărea împiedicarea unei activități împotriva clasei sale, pe care o apăra”. Într-adevăr, „este imposibil să se separe, în sindicatele muncitorești, urmărirea scopurilor profesionale de acelea ale scopurilor politice, deoarece unele

¹⁵ Marcu Onescu, „Caracterul reacționar al trecutei legislații muncitorești române. Aspecte actuale”, în *Studii* 1:2, 1948, p. 210.

¹⁶ *Ibid.*, p. 218.

¹⁷ „Lege asupra sindicatelor profesionale”, în *Monitorul oficial* 41, 26 mai 1921, pp. 1419-1425.

se confundă prin chiar conținutul lor cu celelalte, unele fiind în funcțiune de celelalte”. Argumentația este întărită prin semnalarea unei contradicții între textul legii și cel al unuia dintre rapoartele avansate în parlament pentru susținerea proiectului legislativ: „De altfel, legiuitorul din 1921 se contrazice, când în raportul legii recunoaște [că] « asociațiile muncitorești vor impune capitalului și statului reforme utile prin puterea organizațiilor lor ». Este metoda perfidă a legiuitorului burghez, care în afara textelor legii, vântura idei generoase, recunoscând că sindicatele trebuie să ducă lupta împotriva capitalului și chiar a statului, dar în textul legii - care singur este obligator - interzice discutarea problemelor pentru îndreptarea stării de mizerie a muncitorilor, deoarece acestea formează politica”.¹⁸

Cu siguranță că cele două documente invocate nu se situau într-o relație contradictorie. Precizarea cuprinsă în raportul parlamentar se plasa în orizontul liberalismului esențial și al practicilor sociale capitaliste, transformate la acea vreme prin conștientizarea treptată a dezideratului de intervenție mediatoare necesară a factorului politic în relațiile dintre muncă și capital¹⁹ (deziderat transpus ulterior în articolul 21 al constituției din 1923, unde se spune că „toți factorii producției se bucură de o egală ocrotire”, și prin urmare „statul poate interveni, prin legi, în raporturile dintre acești factori pentru a preveni conflicte economice și sociale”). Fără a contrazice filozofia în cauză, textul articolului de lege se departajează implicit de concepția potrivit căreia, dincolo de promovarea

¹⁸ Onescu, „Caracterul reacționar,” p. 219.

¹⁹ N. Petrescu-Comnen, *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Góbl, 1910; Victor Rizescu, „The Nation of the Westernizers: Mainstream and Minority Varieties of Romanian Liberalism”, in *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018, pp. 19-54.

intereselor profesionale propriu-zise, sindicatele sunt înzestrate cu o misiune istorică superioară, apărând, deci, viziunea liberală asupra sindicalismului împotriva celei dominante în rândurile mișcării socialiste, unde teza că „în sindicat nu se poate face decât o singură politică, cea socialistă”²⁰ avea întotdeauna câștig de cauză față de cea că sindicatele, „trebuind să se ocupe de chestiunile pur materiale, trebuie să fie neutre în toate”, deci „în ele, nu trebuie să ne preocupe naționalitatea, credințele religioase sau politice ale membrilor”.²¹ Desigur, departajarea avea loc pe fundalul împotrivirii comune a celor două tabere față de tradiția corporatistă, foarte puternică în context.²²

Este semnificativ că, încă în 1945, D. R. Ioanițescu - fostul ministru al Muncii și Ocrotirilor Sociale din 1932-1933 și autor al raportului din Camera Deputaților din 1921,²³ incriminat în 1948 - putea saluta prima lege postbelică a sindicatelor - introdusă în același an după interludiul experimentelor corporatiste, demarate în 1938²⁴ și al economiei de război, reglementate în 1941²⁵ - ca deplin consonantă cu teoria subiacentă actului de la

²⁰ *Dezbaterile celui de-al cincilea congres al sindicatelor unite*, București, Cercul de Editură Socialistă, 1914, pp. 53.

²¹ *Ibid.*, p. 40.

²² Vezi mai sus, capitolul „Începuturile statului bunăstării pe filiera românească. Scurtă retrospectivă a etapelor unei reconceptualizări”.

²³ D.R. Ioanițescu, *Legea sindicatelor. Raportul Camerei Deputaților. Istoricul și importanța dreptului de asociație în România și celelalte țări. Analiza proiectului*, București, Imprimeria Statului, 1921.

²⁴ „Lege pentru recunoașterea și funcționarea breslelor de lucrători, funcționari particulari și meseriași”, în *Monitorul oficial* 237, 12 octombrie 1938, pp. 4846-4849.

²⁵ Alexandru Herlea, *Regimul muncii în timp de război. Decret-lege adnotat cu deciziunea de aplicare și cu legile de muncă în vigoare*, Deva, Tipografia Minerva, 1941.

1921 (de unde erau reținute 50 de articole).²⁶ Altminteri, perspectiva internațională asupra libertății sindicale în orizontul căreia se situa același document legislativ²⁷ avea să fie reafirmată fără alterări majore în epoca postbelică.²⁸

Regimul muncii în comunism: cadrul juridic și efectele sociale

Constituind - alături de reglementarea chestiunii sindicale și a chestiunii contractelor de muncă în maniera descrisă mai sus - piatra unghiulară a concepției comuniste asupra statului social (și o inovație în raport cu legislația României precomuniste în aceeași măsură ca și numitele reglementări), principiul dreptului la muncă a fost prevăzut în articolul 19 al constituției din 1948 - urmând să fie asigurat „prin organizarea și dezvoltarea planificată a economiei naționale” -, fiind reluat în articolul 77 al actului constituțional din 1952 și în articolul 18 al celui din 1965. În revers față de politica de eliminare a șomajului, codul muncii intrat în vigoare la 8 iunie 1950 statuează, prin articolul 111, regimul „obligațiilor temporare de muncă”, prevăzut să funcționeze „în cazuri excepționale, pentru preîntâmpinarea și lupta contra calamităților și pentru acoperirea lipsei brațelor de muncă”, precum și „în vederea executării unor importante sarcini de stat” (enunț ce furnizează, în fapt, baza legală a diverselor forme de muncă forțată²⁹).

²⁶ D.R. Ioanițescu, *Istoricul organizării sindicale în România. Codul sindicalismului român, 1921. Noul cod al sindicalismului român, 1945*, București, Tipografia Remus Cioflec, 1945, pp. 12-13.

²⁷ George Strat, *La liberté syndicale en Roumanie*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Curierul Judiciar” S.A., 1927; *La liberté syndicale*, vol 4: *Italie, Éspagne, Portugal, Grèce, Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Bulgarie, Roumanie*, Genève, Bureau International du Travail, 1928.

²⁸ *La liberté syndicale: une étude internationale*, Genève, Bureau International du Travail, 1975.

²⁹ Dennis Deletant, *Romania under Communist Rule*, Bucharest, Civic Academy Foundation, 1998, p. 103.

Constituția din 1948 declară deja - în articolul 12 - că „munca este factorul de bază al vieții economice a statului”, ea fiind deci „o datorie a fiecărui cetățean”, în timp ce statul „acordă sprijin tuturor celor ce muncesc”. Abia cel de-al doilea cod al muncii, din 1 decembrie 1972, vorbește însă explicit în articolul 2 despre „dreptul și datoria de a desfășura o muncă utilă pentru societate”, pentru ca articolul 7 să precizeze că „începând cu vârsta de 16 ani, fiecare persoană aptă de muncă și care nu urmează cursurile unei școli este dator să desfășoare, până la vârsta de pensionare, o muncă utilă societății”. Comentariile din epocă ale ultimului act normativ afirmă că „dreptul la muncă și datoria de a munci sunt inseparabile”, descriind felul cum „conexiunea dintre dreptul la muncă și îndatorirea de a munci reflectă armonizarea cerințelor generale ale societății socialiste cu interesele fiecărui om al muncii”.³⁰

În ciuda faptului că pretenția de a oferi o rezolvare a problemei sociale, prin opoziție cu pretinsa vacuitate a regimului anterior în această privință, a constituit unul dintre vectorii discursului legitimator al comunismului, raportul din 2007 al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România pare să trateze ca ne semnificativă chestiunea reglementării juridice și instituționale a muncii și a activității sindicale pe parcursul epocii 1948-1989. Ea este pesemne înglobată implicit în afirmații generale de felul celei că „regăsim în actele fundamentale ale României din acea vreme formulări care astăzi par hilare și care [...] nu pot fi socotite norme juridice, ci cel mult declarații politice, al căror loc nu este într-un text de lege”.³¹ Altminteri, nu întâlnim nicio

³⁰ Sanda Ghimpu et al., *Dreptul la muncă. Codul muncii comentat și adnotat*, București, Editura Politică, 1988, p. 21.

³¹ Vladimir Tismăneanu et al., coord., *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*, București, Editura Humanitas, 2007, p. 204.

indicație clarificatoare în domeniu în cuprinsul unor capitole unde, probabil, asemenea clarificări și-ar fi găsit locul, cum ar fi „Destructurarea societății civile” (pp. 170-175), „Instituțiile juridice” (p. 201-212), „Economia de comandă” (pp. 213-237), „Internarea în lagăre de muncă” (pp. 615-629) sau „Proteste muncitorești în România comunistă” (pp. 694-711). Este poate grăitor pentru toate aceste omisiuni faptul că nici corelația amintită mai sus - și tratată în alte lucrări - dintre regimul muncii forțate și prevederile codului muncii din 1950 nu este subliniată aici ca având o importanță majoră.

Prin contrast, într-una dintre puținele încercări de evaluare comparativă a caracteristicilor dreptului muncii din România, de-a lungul etapelor de evoluție ale precocomunismului, comunismului și postcomunismului, este subliniat ca trăsătură fundamentală a configurației legislative definitive în 1972 faptul că principiul dreptului la muncă „nu îmbrăca forma libertății de a munci, ci pe cea a obligației de a munci”.³² Altfel spus, în regimul comunist, „dreptul de a munci s-a realizat ca obligație de a munci în condiții non-negociabile impuse de angajator”. Sau, într-o altă formulare: „Eliberat de exploatarea capitalistă, producătorul a fost supus de către statul socialist unei exploatări de tip precapitalist care, pe lângă constrângerea economică, a folosit împotriva lui și constrângerea extraeconomică”. Principalele manifestări concrete ale respectivelor aranjamente juridice și instituționale sunt identificate după cum urmează: „Degenerarea spre muncă forțată a activităților profesionale s-a materializat în legiferarea celei mai lungi săptămâni de muncă din Europa, în nerespectarea endemică a repausului duminical, în restrângerea treptată a concediilor de naștere și de boală, în precaritatea retribuțiilor din care li se rețineau

³² Cezar Avram, Roxana Radu, „Evoluția istorică a reglementărilor privind relațiile de muncă în România,” în *Arhivele Olteniei* 22 (s. n.), 2008, pp. 189.

angajaților amenzi anticipate pentru neîndeplinirea planului asupra căruia nu erau consultați, în completa degenerare a sindicatelor care, în loc să apere interesele salariaților, acționau ca instrumente ale constrângerii lor generale”.³³

Ultimele aprecieri sunt greu de armonizat cu realitățile epocii de după 1989, marcată de persistența difuză a sentimentului de insecuritate în fața dislocărilor economice și de convulsiile desfășurate în jurul politicii de conservare parțială a sistemului de beneficii sociale creat în deceniile precedente. Cu doar 11 ani înainte de sfârșitul comunismului - și la 30 de ani după plenara în cadrul căreia au fost emise tezele fondatoare despre problema sindicală ale regimului incipient -, un observator străin al României afirma că „în spatele politicii de forță de care s-a folosit pentru a promova schimbarea economică, partidul comunist din România a ferit populația de efectele cele mai neplăcute ale procesului de diseminare a presiunilor pieței, asociate cu modernizarea rapidă”. După cum se spunea mai departe, presiunile politice au permis „o tranziție mai lină spre un stat industrial decât ar fi fost altminteri posibilă”, iar intelectualii locali înclinați „să se plângă în legătură cu nivelul de trai scăzut și cu lipsa libertății personale înțeleg cu greu aspectele banalizate ale unui sistem social capabil să ofere o minimă protecție în fața presiunilor impersonale ale pieței. Ei se compară cu clasele mijlocii din Germania occidentală sau din Franța, dar ar trebui să se gândească, mai degrabă, la populația cu o situație nesigură din Grecia, din Iugoslavia sau din sudul Italiei”.³⁴

O evaluare mai nuanțată a continuităților și discontinuităților politicii sociale românești este condiționată de clarificarea dinamicii de evoluție a cadrului juridic și instituțional relevant, precum și a implicațiilor politice și

³³ *Ibid.*, pp. 190-191.

³⁴ Daniel Chirot, „Social Change in Communist Romania,” în *Social Forces* 57: 2, 1978, pp. 482-483.

sociale imediate ale transformărilor din domeniu. O asemenea întreprindere trebuie să abordeze cu atenție problema corelației dintre restructurările instituționale succesive și remodelările corespunzătoare ale perspectivelor istorice referitoare la etapele precedente ale procesului, pe fundalul comparației metodice dintre aceleași secvențe ale procesului evolutiv. Chiar dacă neglijează cel mai adesea chestiunea, abordările istorice consacrate perioadei comuniste tind să consacre o judecată negativă generalizatoare asupra etapei respective de dezvoltare a așezămintelor statului social. Elaborarea ei treptată pare să fie solidară, însă, cu supraviețuirea perspectivei comuniste asupra începuturilor politicii sociale, desfășurate pe parcursul epocii anterioare. Articolul de față este menit să preîntâmpine perpetuarea unei asemenea contradicții.

Bibliografie

1. Primară

Legislație și proiecte legislative

- Anteproiect. Codul Muncii*, București, Imprimeria Statului, 1923.
- Codul muncii*, ed. de D. Constantinescu, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1939.
- Ghimpu, Sanda et al. *Dreptul la muncă. Codul muncii comentat și adnotat*, București, Editura Politică, 1988.
- Hamangiu, C., coord. *Codul general al României*, vol. 2: *Legi uzuale, 1860-1903*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1903.
- Herlea, Alexandru. *Regimul muncii în timp de război. Decret-lege adnotat cu deciziunea de aplicare și cu legile de muncă în vigoare*, Deva, Tipografia Minerva, 1941.
- Lege pentru extinderea în Basarabia a dispozițiilor privitoare la exercitarea și controlul meseriilor, dispozițiuni cuprinse în legea pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești din 1912, în vigoare în Vechiul Regat*, București, Imprimeria Statului, 1923.
- Lege pentru organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești, cu modificările ulterioare*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina” I.E. Torouțiu, 1931.
- Legea asigurărilor sociale*, București, Editura S.A.R. „Lumina Românească”, [1938].
- Lege pentru unificarea asigurărilor sociale*, ed. a IV-a adnotată cu jurisprudență și indice alfabetic, București, Editura Librăriei „Universala” Alcalay, [1937].

- Legea pentru persoanele juridice, promulgată prin înaltul decret no. 27 din 6 februarie 1924, cu expunerea de motive*, București, Imprimeria Statului, 1924.
- Ministerul Muncii, Cooperăției și Asigurărilor Sociale, *Anteproiect de Cod al Muncii*, București, Tipografiile Române Unite, 1926.
- Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, *Anteproiect de decret-lege pentru organizarea profesiunilor*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1942.
- Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale. Subsecretariatul de Stat al Muncii, *Anteproiect de decret-lege pentru organizarea profesiunilor*, București, Imprimeriile Casei Naționale a Asigurărilor Sociale, 1944.
- Missir, B.M. *Legea pentru organizarea meseriilor și regulamentul privitor la aplicarea ei, precedate de dezbaterile corpurilor legiuitoare și de proiectele de legi anterioare*, București, Atelierele Grafice I.V. Socecu, 1905.
- Monitorul oficial* (1920-1921, 1927, 1929, 1932, 1938, 1940)
- Proiect de lege pentru recunoașterea breslelor, înființarea Consiliului Național al Breslelor și organizarea camerelor profesionale*, București, Imprimeria Centrală, 1939.
- Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, ed. de Paul Negulescu și George Alexianu, București, Imprimeriile „Eminescu” S.A., 1944.

Periodice

- Analele Facultății de Drept din București* (1940)
- Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique* (1932)
- Arhiva pentru știință și reformă socială* (1919-1921, 1924, 1927-1928, 1930-1931)
- Buletinul muncii și al ocrotirilor sociale* (1920-1921, 1923)
- Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie* (1927, 1930)
- Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România* (1922, 1926, 1935)
- Calendarul* (1932-1933)

Confederația Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali din România. Buletin informativ (1933, 1936, 1938)
Curentul (1928-1929)
Cuvântul (1926-1927)
Les documents du travail (1925)
Dreptatea socială (1923)
Drum nou (1930-1934, 1940)
Gazeta meseriilor (1929-1930)/ *Gazeta meseriilor și asigurărilor sociale* (1933-1934, 1939)
Glasul micii industrii (1922, 1930)
Îndreptarea (1923)
Libertatea. Economică, politică, socială, culturală (1933, 1937)
Plutus (1924)
Politica socială (1934-1936, 1938)
Revista de drept public (1934)
Revista Fundațiilor Regale (1935)
Revista de studii sociologice și muncitorești (1935, 1937)
Socialismul (1918, 1920)
Țara noastră (1938)

Cărți și broșuri

Angelescu, I.N. *Cooperația și socialismul în Europa*, București, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Bauer, 1913.

- *Puterea economică și puterea politică*, București, Tipografia Profesională Dim. C. Ionescu, 1916.

Apostol, Gheorghe. *Legislația muncitorească în România ieri și azi*, [București], Editura Partidului Comunist Român, 1946.

Barasch, Marco I. *Le socialisme juridique et son influence sur l'évolution du droit civil en France à la fin du XIXe siècle et au XXe siècle*, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1923.

- *Elemente de economie socială și de legislație muncitorească*, București, Institutul de Arte Grafice „Cultura Poporului”, 1928.
- *Camerele profesionale în organizarea statului modern*, București, Cartea Românească, 1935.

Camera de Comerț și Industrie din București. 70 de ani de activitate, București, Atelierele Luceafărul S.A., [1938].

Chiriac, Georges. *Les assurances sociales en Roumanie*, Paris, N. Pedone, Éditeur, 1932.

- Congresul sindicatelor din Republica Socialistă România, 16-19 mai 1966*, București, Editura Politică, 1966.
- Crainic, Nichifor. *Programul statului etnocratic*, București, Tipografia Ziarului *Universul*, [1937].
- *Ortodoxie și etnocrație*, București, Editura Cugetarea, [1937].
 - *Lupta pentru spiritul nou*, vol. 1: *Germania și Italia în scrisul meu de la 1932 încoace*, București, Cugetarea, [1942].
- Dezbaterile celui de-al doilea congres al Partidului Social-Democrat și al patrulea al Uniunii Sindicatelor*, București, Cercul de Editură Socialistă, [1912].
- Dezbaterile celui de-al cincilea congres al sindicatelor unite*, București, Cercul de Editură Socialistă, 1914.
- Documente din mișcarea muncitorească, 1872-1916*, ed. de Mihail Roller, ed. a II-a, București, Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947.
- Drăghicescu, D. *La nouvelle cite de Dieu*, vol. I: *La Voie, ou comment la philosophie de l'histoire justifie la Société des Nations et son idéologie: le Neo-Christianisme*, Paris, Marcelle Lesage, 1929.
- *Verité et revelation*, Paris, Félix Alcan, vol. 1-2, 1934.
- Enescu, I.D. *Între muncă și capital. Politicianism, doctrină și experiențe*, București, Cartea Românească, 1926.
- *Criza economică și partidele politice*, București, Tipografia „Cultura”, 1930.
 - *Corporatism și partidism*, București, Editura Secției de Studii a Confederației Asociațiilor Profesionale, 1932.
 - *Studiu pentru organizarea profesiunilor*, București, „Imprimeria București”, 1938.
 - *Organizarea profesiunilor intelectuale în cadrul noului regim constituțional*, București, Imprimeria S.A.R., [1939].
 - *Tradiția corporatistă în lmina actualității*, București, Imprimeriile „Frăție Românească”, 1941.
- Gusti, D. et al. *Doctrinile partidelor politice*, București, Tiparul „Cultura Națională”, [1923].
- *Organizația Internațională a Muncii. Zece ani de activitate*, București, Editura Institutului Social Român, 1931.

- Ioanițescu, D.R., *Legea sindicatelor. Raportul Camerei Deputaților. Istoricul și importanța dreptului de asociație în România și celelalte țări. Analiza proiectului*, București, Imprimeria Statului, 1921.
- *La législation du travail en Roumanie. Aperçue historique*, București, Imprimeriile Statului, 1926.
 - *În slujba socialului*, București, Tipografia A-B-C, 1938.
 - *Regimul breslelor*, București, Tipografia A-B-C, 1940.
 - *Protecția muncii naționale. Istoric. Legiuirile regimului legionar*, București, Tipografia A-B-C, 1941.
 - *Istoricul organizării sindicale din România. Codul sindicalismului român, 1921. Noul cod al sindicalismului român, 1945*, București, Tipografia Remus Cioflec, 1945.
- Luca, Vasile. *Alegerile și autonomia sindicală*, [București], Editura Partidului Comunist Român, 1947.
- Lupu, M.A. *Planuri de securitate socială*, București, Independența Economică, 1945.
- Madgearu, Virgil. *Bresle vechi și bresle noi*, București, Atelierele Grafice Socec & Co, 1912.
- Manoilescu, Mihail. *Théorie du protectionisme et de l'échange international*, Paris, Marcel Giard, 1929.
- *Le siècle du corporatisme. Doctrine du corporatisme integral et pur*, Paris, Félix Alcan, 1934.
 - *Portugalia lui Salazar*, București, Tipografia „Modernă”, 1936.
- Marx și Engels despre sindicate, [București], Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947.
- Mehedinți, Simion. *Partidele politice și statul corporativ*, București, Editura Librăriei Socec & Co., S. A., 1931
- Mélanges Paul Negulesco*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1935.
- Micu, N. *Sindicatelor sovietice*, [București], Editura Partidului Muncitoresc Român, 1948.
- Ministerul Industriei și Comerțului, *Anchetă cu privire la meseriași și la aplicarea legii pentru organizarea meseriilor*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, vol. 1-2, 1908-1909.
- Mișcarea sindicală din România, 1923-1926*, Cluj, Tipografia „Gutenberg”, [1926].

- Mișcarea sindicală din România în anii 1926-1930*, București, Tipografiile Române Unite, [1931].
- Mladenatz, Gromoslav. „Noile fundamente” ale științei economice, București, Independența Economică, ed. a II-a, 1945.
- Neuman, Emanuel. *Limitele puterii statului. Teză de doctorat*, București, Universitatea din București, Facultatea de Drept, 1937.
- Numian, Constantin C. *Breslele vechi și breslele noi*, Pitești, f.e., 1915.
- Pavlescu, Eugen. *Economia breslelor în Moldova*, București, Fundația Regele Carol I, 1939.
- Petrescu, Nicolae. *Anglia. Societatea. Statul. Civilizația*, ed. a II-a, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939.
- Petrescu-Comnen, N. *Câteva considerațiuni asupra socialismului și asupra roadelor sale*, București, Tipografia „Gutenberg”, 1909.
- *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Góbl, 1910.
- Plugaru, Nicolae. *Mișcarea sindicală ca luptă de clasă*, f.l., f.e., 1947.
- Policrat, Take. *Legislațiunea muncii*, București, Tipografia Aurora, 1908.
- Proiectele de convenții și recomandările adoptate de conferințele internaționale ale muncii de la 1919-1928*, București, „Cartea Românească”, 1929.
- Proiectele de convenții și recomandările adoptate de conferințele internaționale ale muncii din 1929 și 1930*, București, „Cartea Românească”, 1931.
- Proiectele de convenții și recomandările adoptate de conferințele internaționale ale muncii din 1931 și 1932*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1933.
- Racovski, Cristian. *Sindicatelor muncitorești. Rolul și istoria lor*, Constanța, Cercul de Editură Socialistă, 1906.
- *Jos corporațiile*, București, Cercul de Editură Socialistă, 1907.
 - *Jos Legea Meserilor. Ce nu vrem și ce vrem*, ed. a II-a, București, Cercul de Editură Socialistă, 1913

- *Ceferiștii și Partidul Social-Democrat*, f.l., f.e., [1915].
 - *Funcționarii publici și Partidul Social-Democrat*, f.l., f.e., [1915].
- Răducanu, I. et al. *Zece ani de politică socială în România, 1920-1930*, București, Eminescu S.A., 1930.
- Riconte, Toma. *Mișcarea sindicală. Sindicalismul reformist. Sindicalismul revoluționar*, București, Editura „Curierul Judiciar”, 1930.
- Romanescu, N.P. *Legea asupra sindicatelor profesionale. Legea pentru reglementarea conflictelor de muncă*, București, Tiparul „Oltenia”, [1921].
- Sindicatetele în lupta pentru construirea bazei economice a socialismului*, [București], Editura Consiliului Central al Sindicatelor, 1953.
- Sion, Constantin E. *Convenția colectivă de muncă*, Iași, Tipografia „Cultura Românească”, 1931.
- Steinhardt, N. *Principiile clasice și noile tendințe ale dreptului constituțional. Critica operei lui Léon Duguit*, București, Editura „Curierul Judiciar” S. A., 1936.
- *Dreptul social. Pretenții și iluzii*, București, Tipografia „Caragiale”, 1936.
- Strat, George. *La liberté syndicale en Roumanie*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Curierul Judiciar” S. A., 1927.
- *La situation économique des classes sociales en Roumanie*, București, Atelierele Grafice Socec, 1930.
 - *Intervenționismul statului, limitele sale și munca națională*, București, Tipografia „Bucovina”, 1934.
- Tașcă, G. *Politica socială a României. Legislația muncitorească*, București, Tiparul Românesc, 1940.
- Tașcă, G. et al. *Un deceniu de politică socială românească*, București, f. e., 1930.
- Trancu-Iași, Grigore. *Câteva articole în chestiunea meseriașilor și muncitorilor*, Galați, Tipografiile Dunărea, 1914.
- *Chestiuni economice și financiare*, București, Editura Librăriei Stănciulescu, 1919.
- Velter, Artur C. *Asociațiile profesionale și regimul muncii. Istoric și evoluție*, București, Editura „Curierul Judiciar”, 1930.

2. Secundară și comparativă

- Adamson, Walter L. *Avant-garde Florence. From Modernism to Fascism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1993.
- Alcock, Antony. *History of the International Labor Organization*, London, Palgrave Macmillan, 1971.
- Audier, Serge. *Le socialisme libéral*, Paris, La Découverte, 2006.
- Audouin, Raoul et P. Lhoste-Lachaume, *Le corporatisme, pseudo-remède contre l'étatisme*, Paris, Editions SEDIF, 1962.
- Avram, Cezar și Roxana Radu. „Evoluția istorică a reglementărilor privind relațiile de muncă în România,” în *Arhivele Olteniei* 22 (s. n.), 2008, pp. 181-204.
- Baldwin, Peter. *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State, 1875-1975*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999 [1990].
- Barker, Ernest. „Introduction”, în Otto von Gierke, *Natural Law and the Theory of Society, 1500 to 1800*, transl. by Ernest Barker, Cambridge, Cambridge University Press, 1934, p. IX-XCI.
- Beligrădeanu, Șerban și Ion Traian Ștefănescu. *Dicționar de drept al muncii*, București, Editura Lumina Lex, 1997.
- Bellamy, Richard. *Liberalism and Modern Society. A Historical Argument*, University Park, Penns., The Pennsylvania State University Press, 1992.
- Bold, Emilian et al. *Concesii și restricții în legislația muncii din România, 1920-1940*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 1980.
- Brandal, Nik et al. *The Nordic Model of Social Democracy*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2013.
- Brătianu, Gheorghe I. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, ed. de Șerban Papacostea, București, Editura Enciclopedică, 1995 [1976].
- Brentano, Lujo. *Hours and Wages in Relation to Production*, transl. by William Arnold, New York, Swan Sonnenschein & Co., 1894.
- Briggs, Asa. „The Welfare State in Historical Perspective”, în *European Journal of Sociology* 2: 2, 1961, pp. 221-258.
- Brown, Victoria F. „The Adaptation of a Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian

- Liberalism”, in Stephen Fischer-Galati et al., eds., *Romania between East and West*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1982, pp. 269-30.
- Bryan Ian et al., eds. *The Reconstruction of the Juridico-Political. Affinity and Divergence in Hans Kelsen and Max Weber*, New York, Routledge, 2016.
- Cardoso, José Luís and Pedro Mendoça. „Corporatism and Beyond: an Assessment of Recent Literature”, *ICS Working Papers* 1, 2012.
- Ceașescu, Ilie. *Din istoria contractului colectiv în România*, București, Editura Politică, 1970.
- Cerami, Alfio and Simona Stănescu. „Welfare State Transformations in Romania and Bulgaria”, în Alfio Cerami, Pieter Vanhuysse, eds., *Post-communist Welfare Pathways: Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009, pp. 112-125.
- Charlesworth, Lorie. *Welfare's Forgotten Past: a Socio-Legal History of the Poor Law*, London, Routledge, 2010.
- Chiroț, Daniel. „Social Change in Communist Romania,” in *Social Forces* 57: 2, 1978, pp. 457-499.
- Code Pénal. Édition originale et seule officielle*, Paris, L'Imprimerie Imperiale, 1810.
- Code du Travail et de la Prévoyance Sociale*, ed. par Gaston Grolet et Charles Vergé, huitième édition, Paris, Librairie Dalloz, 1920.
- Costa Pinto, Antonio. „Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Interwar European Dictatorships”, in Antonio Costa Pinto, Aristotle Kallis, eds., *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2014, pp. 87-117.
- Cousins, Mel. *European Welfare States: Comparative Perspectives*, London, Sage Publications, 2005.
- Cruse, Roger. *L'hypertrophie de l'état*, Paris, Félix Alcan, 1928.
- Curthoys, Mark. *Governments, Labor and the Law in Mid-Victorian Britain: the Trade Union Legislation of the 1870's*, Oxford, Oxford University Press, 2004.
- Deletant, Dennis. *Romania under Communist Rule*, Bucharest, Civic Academy Foundation, 1998.

- Diculescu, Vladimir. *Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească, 1830-1848*, București, Editura Academiei R.S.R., 1973.
- Dobre, Suzana. „The Romanian Welfare State: Changing and Developing”, în Klaus Schubert et al., eds., *The Handbook of European Welfare Systems*, London, Routledge, 2009, pp. 415-427.
- Dragne, Florea et al. *Mișcarea sindicală din România*, București, Editura Politică, 1981.
- Draper, Hal. „Neo-corporatists and Neo-reformers”, în *New Politics*, Fall 1961, pp.
- Duguit, Léon. *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état*, deux. ed., Paris, Félix Alcan, 1911.
- *Traité de droit constitutionnel*, vol. 1: *Théorie générale de l'état*, Paris, Fontemoing, 1911.
 - *Les transformations générales du droit privé depuis le Code Napoleon*, Paris, Félix Alcan, 1912.
 - *Les transformations du droit public*, Paris, Librairie Armand Colin, 1913.
 - „Objective Law ”, în *Columbia Law Review* 20: 8, 1920, pp. 817-831.
 - „The Concept of Public Service”, în *Yale Law Journal* 32: 5, 1923, pp. 425-435.
- Dutton, Paul V. *Origins of the French Welfare State. The Struggle for Social Reform in France, 1914-1947*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Eisenmann, Ch. „Deux théoriciens du droit: Duguit et Hauriou”, în *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 110, juillet-décembre 1930, pp. 231-279.
- Esping-Andersen, Gøsta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, Polity Press, 1996 [1990].
- Fagniez, Gustave. *Corporations et syndicats*, Paris, Librairie Victor Lecoffre, 1905.
- Fitzsimmons, Michael P. *From Artizan to Worker: Guilds, the French State, and the Organization of Labor, 1776-1821*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.
- Frazer, Derek. *The Evolution of the British Welfare State: a History of Social Policy since the Industrial Revolution*, sec. ed., Basingstoke, Macmillan, 1984.

- Freeden, Michael. *The New Liberalism. An Ideology of Social Reform*, Oxford, Clarendon Press, 1978.
- „The Coming of the Welfare State”, in Terence Ball, Richard Bellamy, eds., *The Cambridge History of Twentieth-century Political Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, pp. 7-44.
- The French Institutionalists: Maurice Hauriou, Georges Renard, Joseph T. Delos*, ed. and transl. by Albert Broderick and Mary Welling, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1970.
- Frohman, Larry. *Poor Relief and Reformation in Germany from the Reformation to World War I*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
- Gentile, Emilio. *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*, Westport, Praeger, 2003.
- Goodin, Robert E. *Reasons for Welfare: the Political Theory of the Welfare State*, Princeton, Princeton University Press, 1986.
- Goodin, Robert E. et al. *The Real Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Grant, Wyn, ed. *The Political Economy of Corporatism*, Basingstoke, Macmillan, 1985.
- Gregor, A. James. *The Ideology of Fascism: the Rationale of Totalitarianism*, New York, Free Press, 1969.
- „Fascism and Modernization: Some Addenda”, in *World Politics* 26: 3, 1974, pp. 370-384..
 - *Faces of Janus. Marxism and Fascism in the Twentieth Century*, New Haven, Yale University Press, 2000.
 - *Mussolini's Intellectuals. Fascist Social and Political Thought*, Princeton, Princeton University Press, 2005.
- Grell, Ole Peter and Andrew Cunningham, eds. *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe, 1500-1700*, London, Routledge, 1997.
- Grell, Ole Peter et al., eds. *Health Care and Poor Relief in Counter - Welfare Europe*, London, Routledge, 1999.
- Griffin, Roger. „The Primacy of Culture. The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within Fascist Studies”, in *Journal of Contemporary History* 37: 1, 2002, pp. 21-43.

- *Modernism and Fascism: the Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007.
 - „Fascism and Culture: a Mosse-Centric Meta-Narrative (or How Fascist Studies Reinvented the Wheel)”, in Antonio Costa-Pinto, ed., *Rethinking the Nature of Fascism. Comparative Perspectives*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2011, pp. 85-116.
- Gurvitch, Georges. *Le temps présent et l'idée du droit social*, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1931.
- „The Problem of Social Law”, in *Ethics* 52: 1, 1941, pp. 17-40.
 - „Groupement social et classe sociale”, in *Cahiers internationaux de sociologie* 7, 1949, pp. 3-42.
 - *Sociology of Law*, London, Routledge, 1953 [1947].
- Haggard, Stephan and Robert R. Kaufmann. *Development, Democracy and Welfare States: Latin America, East Asia and Eastern Europe*, Princeton, Princeton University Press, 2008.
- Harrod, R.F. „Review: Mihail Manoilescu, *Théorie du protectionisme et de l'échange international*, Paris, Marcel Giard, 1929”, in *Journal of the Royal Institute of International Affairs* 9: 2, 1930, pp. 250-251.
- Hartmann, Eva and Paul F. Kjaer, eds., *The Evolution of Intermediary Institutions in Europe. From Corporatism to Governance*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015.
- Hauriou, Maurice. „An Interpretation of the Principles of Public Law”, in *Harvard Law Review* 31: 6, 1918, pp. 813-821.
- „Le pouvoir, l'ordre, la liberté et les erreurs des systems objectivistes”, in *Revue de métaphysique et de morale* 35: 2, 1928, pp. 193-206.
 - *Précis de droit constitutionnel*, deux. ed., Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1929.
- Hayward, J.E.S. „Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit”, part I, in *Sociological Review* 8: 1, 1960, pp. 17-36; part II, in *Sociological Review* 8: 2, 1960, pp. 185-202.
- Herrera, Carlos Miguel. „Le socialisme juridique d'Emmanuel Lévy”, in *Droit et société* 56-57, 2004, pp. 111-128.

- Hetherington, H.J.W. *International Labor Legislation*, London, Methuen & Co., Ltd., 1920.
- Hobsbawm, Eric J. *The Age of Revolution, 1789-1848*, New York, Vintage Books, 1996 [1962].
- Iacoș, I. și V. Petrișor. „Lupta clasei muncitoare împotriva corporațiilor, 1902-1908”, în *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PCR* 8: 5, 1962, pp. 117-147.
- Inglot, Tomasz. *Welfare States in East Central Europe, 1919-2004*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
- International Labor Conference. Conventions and Recommendations, 1919-1949*, Geneva, International Labor Office, 1949.
- Ionescu, Matei. „La fin des corporations et les débuts des chambres de commerce et d'industrie”, în *Revue roumaine d'histoire* 6: 6, 1967, pp. 881-905.
- Jennings, Jeremy. *Syndicalism in France: a Study of Ideas*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 1990.
- Jones, H.S. *The French State in Question. Public Law and Political Argument in the Third Republic*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- Kelsen, Hans. *Introduction to the Problems of Legal Theory*, transl. by Bonnie Litschewski and Stanley L. Paulson, Oxford, Clarendon Press, 1992.
- Keynes, John Maynard. *Essays in Persuasion*, New York, Norton, 1963.
- Kitromilides, Paschalis M. „The Enlightenment East and West: a Comparative Perspective on the Ideological Origins of the Balkan Political Traditions”, în *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe*, Aldershot, Variorum, 1994, pp. 51-70.
- Kloppenbergh, James T. *Uncertain Victory: Social Democracy and Progressivism in European and American Thought, 1870-1920*, New York, Oxford University Press, 1986.
- Kutler, Tom et al. *Keynes, Beveridge and beyond*, London, Routledge, 2003 [1986].
- Laborde, Cécile. „Pluralism, Syndicalism and Corporatism: Léon Duguit and the Crisis of the State (1900-1925)”, în *History of European Ideas* 22: 3, 1966, pp. 227-244.

- *Pluralist Thought and the State in Britain and France*, Basingstoke, Macmillan, 2000.
- Laski, Harold J. „La conception de l'état de Léon Duguit”, in *Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique* 1: 1-2, 1932, pp.
- Lehmbruch, Gerhard. „Liberal Corporatism and Party Government”, in *Comparative Political Studies* 10: 1, 1977, pp.
- Lévy, Emmanuel. „La transition du droit a la valeur (essai de définitions)”, in *Revue de métaphysique et de morale* 19: 3, 1911, pp. 412-416.
- *La vision socialiste du droit*, Paris, Marcel Giard, 1926.
- „Construction sociale du droit”, in *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 111, janvier-juin 1931, pp. 161-163.
- *Les fondements du droit*, Paris, Félix Alcan, 1933.
- La liberté syndicale en Hongrie. Documents rapportés par la mission d'information du Bureau International du Travail*, Genève, Bureau International du Travail, 1921.
- La liberté syndicale*, vol 1: *Étude internationale*, Genève, Bureau International du Travail, 1927.
- La liberté syndicale. Italie*, Genève, Bureau International du Travail, 1927.
- La liberté syndicale*, vol. 3: *Allemagne, Ancienne Autriche-Hongrie, Autriche, Hongrie, République Tchèque, Pologne, États Baltes, Danemark, Norvège, Suède, Finlande*, Genève, Bureau International du Travail, 1928.
- La liberté syndicale*, vol 4: *Italie, Espagne, Portugal, Grèce, Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Bulgarie, Roumanie*, Genève, Bureau International du Travail, 1928.
- La liberté syndicale: une étude internationale*, Genève, Bureau International du Travail, 1975.
- Louis, Paul. *Le syndicalisme européen*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1914.
- Love, Joseph L. *Crafting the Third World. Theorizing Underdevelopment in Rumania and Brasil*, Stanford, Stanford University Press, 1996.

- Maier, Charles S. *In Search of Stability. Explorations in Historical Political Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
- Maitland, F.W. *State, Trust and Corporation*, ed. by David Runciman and Mangus Ryan, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Mannheim, Karl. *Man and Society in an Age of Reconstruction. Studies in Modern Social Structure*, London, Kegan Paul, 1940.
- Marinescu, Ilie. *Politica socială interbelică în România. Relațiile dintre muncă și capital*, București, Editura Tehnică, 1995.
- Marshall, T.H. *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge, Cambridge University Press, 1950.
- McDonald, Pauline. „The Legal Sociology of Georges Gurvitch”, în *British Journal of Law and Society* 6: 1, 1979, pp. 24-52.
- Meleşcanu, Teodor. *Organizația Internațională a Muncii. Documentar*, București, Editura Politică, 1974.
- Mendel, Arthur P. *Dilemmas of Progress in Tsarist Russia. Legal Marxism and Legal Populism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1961.
- Morin, Gaston. *La révolte des faits contre le Code*, Paris, Bernard Grasset, 1920.
- Muller, Albert. *La politique corporative. Essais d'organisation corporative*, Anvers, Les Éditions Rex, 1935.
- Newman, Otto. *The Challenge of Corporatism*, London, Macmillan, 1981.
- Nicholls, David. *The Pluralist State. The Political Ideas of J. N. Figgis and His Contemporaries*, sec. ed., Basingstoke, Macmillan, 1994.
- Nord, Philip. „The Welfare State in France, 1870-1914”, în *French Historical Studies* 18: 3, 1994, pp. 821-838.
- Onescu, Marcu. „Caracterul reacționar al trecutei legislații muncitorești române. Aspecte actuale”, în *Studii* 1: 2, 1948, pp. 208-230.
- Pahl, R.E. and J.T. Winkler, „The Coming Corporatism”, în *Challenge* 18: 1, 1975, pp. 28-35.
- Panitch, Leo. „The Development of Corporatism in Liberal Democracies”, în *Comparative Political Studies* 10: 1, 1977, pp. 61-90.

- Wayne Parsons, „Politics and Markets: Keynes and His Critics”, in Terence Ball, Richard Bellamy, eds., *The Cambridge History of Twentieth-century Political Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, pp. 45-69.
- Pasvolsky, Leo. *Economic Nationalism of the Danubian States*, London, The Macmillan Company, 1928.
- „Review: Mihail Manoilescu, *The Theory of Protection and International Trade*, London, P.S. King, 1931”, în *The American Economic Review* 22: 3, 1932, pp. 477-478.
- Pelling, Henry. *A History of British Trade Unionism*, fifth ed., Basingstoke, Palgrave Macmillan, 1992.
- Perroux, François. *Capitalisme et communauté de travail*, Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1937.
- Petreanu, Nicolae și Dan Baran. *I.C. Frimu. Studiu și antologie*, București, Editura Politică, 1969.
- Petreanu, Nicolae și Ilie Ceaușescu, coord. *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864-1944*, București, Editura Științifică, 1972.
- Pirou, Gaetan. *Néo-libéralisme, néo-corporatisme, néo-socialisme*, Paris, Gallimard, 1939.
- Pisier-Kouchner, Evelyne. „La sociologie durkheimienne dans l’oeuvre de Duguit”, în *L’année sociologique. Troisième série* 28, 1977, pp. 95-114.
- The Pluralist Theory of the State. Selected Writings of G.D.H. Cole, J.N. Figgis and H. J. Laski*, ed. by Paul Q. Hirst, London, Routledge, 1989.
- Popper, Karl. *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, London, Routledge, 2004 [1963].
- Quine, Maria Sofia. *Italy’s Social Revolution: Charity and Welfare from Liberalism to Fascism*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2002.
- Rizescu, Victor. *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, București, Editura Universității din București, 2013.
- *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, București, Editura Universității din București, 2015.

- *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, București, Editura Universității din București, 2018.
 - „Politica memoriei între stânga și dreapta”, în *Timpul. Revistă de politică și cultură* 227, februarie 2018, p. 9.
- Rosenstock-Franck, L. *L'économie corporative fasciste en doctrine et en fait. Ses origines historiques et son evolution*, Paris, Librairie Universitaire J. Gambler, 1934.
- Runciman, David. *Pluralism and the Personality of the State*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Santomassimo, Gianpasquale. *La terza via fascista. Il mito del corporativismo*, Roma, Carocci Editore, 2006.
- Schmitter, Philippe C. „Still the Century of Corporatism?”, în *The Review of Politics* 36: 1, 1974, pp. 85-131.
- „Reflections on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe”, în Kenneth Jowitt, ed., *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, University of California, Institute of International Studies, 1978, pp. 117-139.
- Sindicatetele din Republica Socialistă România*, București, Editura Meridiane, 1973.
- Social Insurance and Allied Services. Report by Sir William Beveridge Presented to Parliament by Command of His Majesty*, London, His Majesty's Stationery Office, 1942.
- Solano, E. John, ed. *Labor as an International Problem*, London, Macmillan & Co., Ltd., 1920.
- Stears, Marc. *Progressives, Pluralists, and the Problem of the State. Ideologies of Reform in the United States and Britain, 1909-1926*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- Streeck, Wolfgang and Lane Kenworthy, „Theories and Practices of Neo-corporatism”, în Thomas Janoski et al., eds., *Handbook of Political Sociology. States, Civil Society and Globalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 441-460.

- Szacki, Jerzy. *Liberalism after Communism*, transl. by Chester A. Kisiel, Budapest, Central European University Press, 1995.
- Tismăneanu, Vladimir et al. coord. *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*, București, Humanitas, 2007.
- Trevelyan, George Macaulay. *British History in the Nineteenth Century (1782-1801)*, London, Longmans, 1930 [1922].
- Turner, Henry A. „Fascism and Modernization”, în *World Politics* 24: 4, 1972, pp. 547-564.
- Țuțui, Gheorghe și Coțofană Paraschiv. *Sindicatelor din România în anii revoluției populare*, București, Editura Politică, 1970.
- Walicki, Andrzej. *Legal Philosophies of Russian Liberalism*, Notre Dame, Ind., The University of Notre Dame Press, 1992 [1987].
- Webb, Sidney and Beatrice Webb. *Industrial Democracy*, rev. ed., London, Longmans, Green and Co., 1902.
- *The History of Trade Unionism*, rev. ed., New York, Longmans, Green and Co., 1920.
- Whitman, James Q. „Of Corporatism, Fascism, and the First New Deal”, în *The American Journal of Comparative Law* 39: 4, 1991, pp. 747-777.
- Wiarda, Howard J. *Corporatism and Comparative Politics. The Other Great 'Ism'*, New York, M. E. Sharpe, 1997.
- „Toward a Model for the Study of Political Change in the Iberian-Latin Tradition: the Corporative Model”, în *World Politics* 25: 2, 1973, pp. 206-235.
 - „The Political Sociology of a Concept: Corporatism and the «Distinct Tradition»”, în *The Americas* 66: 1, 2009, pp. 81-106.
- Williamson, Peter J. *Corporatism in Perspective: an Introductory Guide to Corporatist Theory*, London, Sage Publications, 1989.
- Wright, Julian and H.S. Jones, eds. *Pluralism and the Idea of the Republic in France*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012.
- Zane, G. *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, București, Editura Academiei RSR, 1970.

Se pare că trei decenii de tensiuni și revendicări sociale în tiparele postcomunismului, însemnând tot atâția ani de critică a discursului de sorginte comunistă asupra istoriei, nu au putut impune nicio reprezentare în legătură cu începuturile românești ale statului bunăstării capabilă să o disloce din sfera ideilor primite de-a gata pe cea a factorilor politici dominanți ai epocii precomuniste răspunzând la presiunile socialiste și sindicale din domeniu printr-o atitudine de rezistență agonică, tergiversare îndărătnică, cedare prea mult amânată și compromis confuz. Dacă abordările istorice consacrate perioadei comuniste tind să consacre o judecată negativă generalizatoare asupra etapei respective de dezvoltare a așezămintelor statului social, ele par să fie solidare, altminteri, cu supraviețuirea perspectivei istorice comuniste asupra începuturilor politicii sociale, desfășurate pe parcursul epocii anterioare. Cartea *Statul bunăstării pe filiera românească* este merită să preîntâmpine perpetuarea unor asemenea contradicții.

Ea susține că o reconstituire atentă a procesului pe filiera sa românească ne determină să plasăm în plan secund factorii de schimbare văzuți îndeobște ca principali responsabili pentru adoptarea primelor elemente de legislație a muncii și pentru promovarea celor mai timpurii manifestări ale politicii sociale, anume militantismul socialist și sindicalismul muncitoresc dezvoltat în strânsă asociere cu acesta, argumentând în schimb că alte forțe active în epocă sunt îndrituite să dețină ponderea cea mai mare în cadrul aceleiași reconstituiri. E vorba, mai întâi, despre principiile fundamentale și pledoariile liberale cu orientare de stânga, avansate prin departajare față de o sumă de prezumții contemporane ale liberalismului european și ale celui autohton. Sunt invocate, apoi, ideile de factură corporatistă referitoare la reprezentarea intereselor profesionale, împreună cu instituțiile constituite în consonanță cu ele. Și este revendicată ca având o relevanță majoră, în fine, mișcarea de reprezentare profesională a claselor mijlocii, constituită din meseriași și mici industriași, precum și din membri ai profesiunilor intelectuale.

ISBN: 978-606-26-1150-7

9 786062 611507